H A R T

LITERARISCHE UND KRITISCHE MONATS
SCHRIFT DES ALLUKRAINISCHEN VERBANDES
PROLETARISCHER SCHRIFTSTELLER «WUSPP»

REDAKTIERT VON: I. KYRYLENKO, W. KORJAK,
I. KULYK, I. MYKYTENKO, S. TSCHUPAK
STAATSVERLAG DER UKRAINA. JUNI 1929

ГАРТ

ЛІТЕРАТУРНО ХУДОЖНІЙ ТА КРИТИЧНИЙ ЖУРНАЛ ВСЕ УКРАЇНСЬКОЇ СПІЛКИ ПРОЛЕ ТАРСЬКИХ ПИ СЬМЕННИКІВ

ТРЕТІЙ РІК ВИДАННЯ
РЕДАГУЮТЬ: І. КИРИ ЛЕНКО, В. КОРЯК, І. КУЛИК, І. МИКИ ТЕНКО, С. ЩУПАК
ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНИ
1929 ЧЕРВЕНЬ

№ 6

68

Бібліографічний опис цього видання вміщено в „Літописі Укр. Друку“, „Картковому репертуарі“ та інших покажчиках Української Книжкової Палати

Обкладинка художника А. Страхова

Перша друкарня ДВУ ім. Г. І. Петровського. Укрголовліт № 2636. 29/VI. 1929. Замовлення № 1278. Тираж 1.700 примірників

НАТАЛЯ ЗАБІЛА

ДОМЕННИЙ ЦЕХ

Труйною сіркою,
випаром руд
Дихає димний завод.
Домни.
Кавпери.
Лави труб.
Днів загартованих
льот.
Ніч.
Над заводом,
Де жерла печей,
Де
виливають шлак,
Полум'я заграв
небо пече,
Багряно
жевріє мла.
Стримані домни
руками сплелись —
Випнули
чорний кряж.
Мовчки
приховують
бурю й блиск.
Пекла
розпалених
пащ.

6

В руки —
міцний,
залізний дрюк —
Гей,
розминай горби ! —
Крицею м'язів,
залізом рук
Шестеро враз —
бий !
Бий ! —
і в обличчя —
вогонь і дим,
Хмари вогненних бджіл...
Сонячний розчин
вогню
і руди
Хлине
по закрутах жил.
Сонячножовта
гаряча кров
Сповнює ринву вщерть.
Тут —
один тільки хибний крок —
Це —
певна
смерть.
Дихає домна.
Чавун — по землі.
Випари вітер несе.
Люди безсилі.
Люди малі. —
Людям —
покірне
все.

Травень 1929

ІВАН ТОПЧІЙ

ШАХТАРСЬКА ПОВІСТЬ

I

Шахтар Зайда колись, щоб відлюднитись, кинув касарню уночі.

„Схопившись глупої пори, він міг би пройтись у танкові через усю довгу, як український гак, касарню і причинити двері непоміченим. Одначе, тільки звівся на надпіллі, одразу затамував дух. Адже біля дверей на стіні блищала знайома шахтарська лямпочка і світло її, що каламутилось аж до кутків, могло викрити його непокій.

„Зайда присидів. Зиркнув по кутках. І тепер мрячка світла тільки допомогла йому збагнути, що стерігся він зовсім даремно.

„Касарню омертвляв тяжкий сон. На дерев'яному надпіллі тісним покотом спали товариші і густе хропіння, зливаючися в стогін, не уривалось, мов гуд над розвернутим гнойовищем. А сусіди його обабічні на його непокій тільки розпростали притиснуті руки й ноги і сонні потяглись на звільнену латку.

„Ну то й до чого вагання? Він може досягати своєї мети.

„Зайда рішуче зіскочив на підлогу, згріб до рук манатки і попрямував надвір. У присінках сира вільгість пройшлась йому по тілу легенькою, але гострою дріжжю, і він згадав, що був розпарений. І тільки ступив надвір, як холодна й темна ніч вплила в його тіло сирим вітром.

„Та що ці дрібниці важили проти того, чого вже припало на його долю зазнати.

„Уперед!

„Зайда спрожогу поривається вперед і згасає у темені.

„Ноги йому грузнуть і в опорки просочується жижа, як лід, але він простує уперто.

„Чи спроможний степ із своїми холодами й голодом дошкулити так, як людська тепла увага? О, він за ню сердешно дякує! За тридцять років свого віку людська ласка в'їлась так в серце, що тільки зненависть до всього стала йому за порятунок.

„Радіючи з волі, Зайда продовжував путь.

„Та подальші кроки його ставали зовсім затяжкими, бо донбаський чорноземний ґрунт тягся ґумою.

„І на це не слід вважати. Аби воля.

„Дістанеться він найбільшої глушини степу, вириє там землянку і буде жити. А як, то там буде видко. І нехай хоч пекло, аби не „свята", величня праця людська, що її давно обернули на безглуздий засіб пригноблення тих, хто з нею мусів спізнаватись. І ласк цього вдосконалого пекла він скоштував над силу.

„Вицуплюючи з тванюки за ногою ногу, Зайда упрів і відчув, як ще злегенька кружилась йому голова. Очевидно, не вивітрилось йому ще повітря касарні. Він зсунув кашкета на потилицю і не встиг одвести руки, як наскочив зрозгону вітер і розкрив йому голову.

„Зайда присів і, помацавши по землі руками, упевнився, що не знав напрямку свого мандрування. З степу, мов з урвища, дмухали чорні вітри і шаруділи потрюхлі бур'яни.

„Та й чи не всерівно куди утікати? Аби геть від людей і у той безмежний степ, що, простилаючись перед очима, кожен раз обіцяв визволення. Стане він серед його обширу і занімівши сконає: одним на докір і жах, а другим на поклик до бунту.

„Та не встигла темінь обернутись на туман, як перед Зайдою виріс на коні, мов по сухому шляху докотившись — доїжджачий.

— Ти з дороги збився, голубчику,— мовив він дбайливо і оперезав Зайду гарапником.

„Зайда стояв укопано.

— Ти що ж, не розумієш мене? — і гарапник вдруге обвився на Зайді. Тільки цього разу рука доїжджачого

тримала міцніше руків'я, бо Зайда засичав, мов опікшись, і трішечки присів.

„Зайда, похилившись, повернув назад.

„Але, добрівши касарні, порога до неї не переступив.

„Відшукавши у темних сінях куток, він забився від світу і там поселився назавжди.

„Рано, як і вимагалось, він витикався на світ, щоб спуститись у шахту, а вечором, вилізши на поверхню, прокрадався до свого житла і там завмирав.

„Та зістарівшись і здичавівши, він переконався, що зовсім даремно колись обирав для своїх вчинків такий пізній час. Дичавіти на шахті „Надія“ можна було і вдень. Можна було навіть битись головою об стіну або кричати, тільки так, щоб все ж лишатись придатним до роботи, бо тільки в противному разі міг з'явитись дошкульний гарапник або кулак.

„І от тільки з одної події Зайда зрозумів, що порятунок полягав саме в тому, від чого він утікав.

II

„Балачки про війну навіть уже по салонах не приносили гострого збудження. Війна просто стомила й надокучила всім.

„А на шахті „Надія“ про неї забули, як і взагалі не пам'ятали нічого.

„Коли це одного особливо приємного ранку, що заступав день катастрофи в шахті і обіцяв перерву роботи, до шахти пригнали, мов заблукану череду, гурт дивовижних людей.

„Натовп зірнув на обрії степу і рухався ще далеко, як в касарні розітнулось:

— Люди!

„Тут не знали жартів, як не звикли бачити й людей. Уся касарня невмита вибігла на горбик і продирала очі на хмарку куряви, що наближалась.

„Люди були надто дивовижні: усі в сукняних шинелях, обмотаними ногами і у великих кованих ботинках.

Чужинці. І були вони смішні, бо на їх головах надіті були химерні кашкети, що нагадували розцяцьковані очіпки.

„Зате ж рухались вони незвичайно: вишиковані в три шереги, вони ступали в ногу, бадьоро і твердо.

„Це були австріяки, а їх оточували бородаті ополченці наші з ґвинтівками.

— Р - раз - два, р - раз - два.

Перед шахтарями лишилась тільки поколошкана трава, що неохоче зводилась, та хмарка куряви.

— От коли б ми так... — Та й не доказав хтось.

„Та вже коли повертались до касарні, Зайда спитав:

— А на кого ж нам „так"?

— Гм, а на кого ні?

Австріяків пригнали до контори і тут отаборили. Забачивши латочку шпоришу, потомлені чужинці припали до землі і, розпластавшись, закрили тяжкі повіки. Чепурні шинелі їх купались у пиляці.

„А бородаті ополченці і тим запобігти собі не могли і сговбичили, смажачи на сонці бороди.

„Зразу австріяки зводили голови і поглядали довкола. Їм дивно було, що не бачили вони тут перед свої очі здивованого, цікавитого натовпу.

„Та доводилось знов лягать: перед очі слався тільки степ.

„Одначе, шахтарі, повернувши з горбика, занесли до касарні якийсь непокій. Гущина їх щохвилини рідшала, тютюнового диму убувало, так що й стіни було вже помітно, а на стежечці, що протоптана була до контори, майоріли постаті.

„Шахтарі простували до дивних чужинців. Але, простуючи, усе позирали в той бік, де раз на місяць з'являвся паровіз, що, привізши провізію, цупив у степ вантажені вагони.

„І не забачивши на колії анічогісінько, ще більше переймались здивуванням з того, як могли потрапити до них люди.

„За декілька кроків до ополченського кола вони зупинялись і дивились мовчки. Австріяки збились докупи й лежали сірою скибою.

„Коли це на ґанкові виходячи інженер хряпнув дверима і одна голова серед австріяків звелась. Вона не глянула в бік інженера, бо застигла, уздрівши шахтарський натовп. Молоденький австріяк кинув словом.

„Нехотя звелось ще декілька голів. Вони швидко забарабанили словами. Раптом звелись усі і дивились.

„Люди, що стояли натовпом поза сторожею, були як на них такі брудні і змарнілі, яких не довелось їм ще спостерігати у цій химерній Руслянд. Вони нагадували їм купу вугілля, покладену з плинтусів, що мав, як гадали вони, тут добуватись.

„Щокастий австріяк з козацькими вусами донизу, сказав щось, очевидно, смішного. Всі весело зареготали.

„А той, що першим побачив з чорними оченятами, навіть поманив шахтарів пальцем і, підморгнувши, усміхнувся молодим обличчям.

— Будеш сміятись, як у шахту спустять.

— Да, а як то їм, брацця, з незвички буде.

— Допомогти б їм чимнебудь,— нарешті запропонував хтось.

„І шахтарі були здивовані, що виникла між них балачка.

— Ви щось говорили? — запитав Зайда, але ніхто не відповів.

„Молоденькому австріякові хотілось жартувати.

„Нн - у - у! — гаркнув ополченець непогано одгодований.—Ти, „кукурудза“—і чекав очима від того, що мав басончика на погоні, на схвалення свого розпорядження.

— Хрін з ними, хай знюхуються,— сказав старший, сідаючи.— Нехай австріяк кумекає, на кого ішов війною. Доставай папироску, Петренко.

„І одгодований ополченець, швидко знявши з плечей клунок і добувши звідти десяткову коробочку папирос „Военные“, сам витяг одну і препідніс старшому.

— Саме для вас і той...

На ґанкові інженера не стало. Зате коло ополченців з'явився сторож і кричав: — Нікаких розпоряджень нєту, не прислано і двір очистіть від тєтой орди... — Вигляд мав він такий же пихуватий, як і інженер.

„Подано команду.

III

„І знов австріяки були мов жива скеля.

— Раз-два, раз-два!

„Їм доводилось рухатись серед голого степу і шахтарям виникав жаль, що не побачать вони, як би ця сила трощила на своєму шляху перепони.

— Зайда, подавай команду, і ми так...

— От би спробувать для штуки...

„Зайда вагався і не розкривав рота.

„Австріяків погнали за касарню. Тут був степ як і скрізь.

„Сонце дійшло свого зеніту і палило дуже гаряче. Оточені австріяки сиділи і все частіше торкались язиком посохлих губів. Їм зовсім пропадав добрий настрій. І нарешті збившись докупи, розварені спекою й безпорадні, вони лягли на землю і закушкали голови.

„Але шахтарі не розходились. Вони не могли розійтись, бо коли стояли й дивились, їм оживали потомлені очі і в них засвічувались вогники.

— І куди загнано людей...

— І хто воно знущається отак з нашого брата?

— Дурні, ішли б не зупиняючись, то й чорта повалили б.

— А ґвинтівочки нащо.

„Серед повалених тіл схопилась раптом, мов підкинута, постать.

„Це був все той же молоденький австріяк. Він наморщив лоба, звів брови і хотів не дивитись ні на кого. Розв'язавши свого клуночка, він щось шукав там. На його досаду те, що шукав, не знаходилось, і його проймала тривога.

„Шахтарі зацікавлено стежили.

„Не витримавши, австріяк аж обличчя своє безвусе встромив у мішок і нарешті йому пощастило.

„В руках з'явивсь йому запилений сухар і він стомлено поклав його на зуби.

„А серед шахтарів вибухнув регіт і прокотилось шамотіння.

— А-а! що гам, гам немає? — запитували на мигах.

„Австріяк потупляв очі і кутуляв щелепами.

— Так чого ж похнюпивсь? Не сердься, дураша, кажи...

„Через хвильку летів через сторожу кусень житнього хліба і ловко впав молодикові на коліна. А коли сонце ішло до схилу, кожен австріяк тримав у руках кусень хліба і, запиваючи водою, що відрами з'явилась, вигукував:

— Карош рус!!!

„Шахтарі ляскали в долоні, обнімали одне одного і взагалі нагадували дорослих дітей.

„А гості знімали смішні кашкети, прикладали до серця руки і низько вклонялись.

„Незвиклі приймати гостей, господарі не знали, як відповідати і повторювали рухи чржинців.

„А далі вони кинули церемонії і всі реготали. Сміялись австріяки і шахтарі.

„Вони сміялись, звичайно, з радости, щиро, але сміх цей ставав страшним. Здавалось, що в глухому степу реготали люди з кривавої трагедії, смішно розіграній.

„На таку подію міг би навіть шеф жандарів позаздрити, а як для шахти „Надія" вона була зовсім незвичайна, то поліцайський надзиратель розгубився. Він поспішав панічно, мов пасажир, що спізнився на потяг. Вуса йому прокіпчені, стовбурчились їжаком, кашкет, колись зелений, тепер з пітним п'ятаком на тім'ї, зсунувся набакир і шаблюка тільки перешкоджала ногам твердо, як слід би було, крокувати.

„Нарешті доскочив він шахтарського гурту та як захекався, то й зовсім не міг грізно гаркнути, як то намірювався.

„Поліцайський нервувавсь.

— Р-р-р-а-азойдись! — оскаженів він.— Бастувать вздумалі?!

„Шахтарі микулились і посувались неохоче. Надзиратель кричав.

— От коли б у ногу, як австріяки, га? — хтось сказав і не збагнули чи жартуючи, чи насправді.

— Разойдісь, стрілять буду!

„Відповіли реготом і свистом.

„Це була болюча образа для поліцайської гідности.

— Р-р-а-з-о... — Надзиратель кинувсь, мов укушений, і наткнувсь на Зайду.

„Зайда не рухався, бо повний був утоми й думок. Його очі дивились суворо.

„Надзиратель мав це за опір.

— А-а, бидло,— і гарячий кулак зацідив Зайді у вухо.

„Та не встиг Зайда упасти на землю, як „Татарин“, мов зрадівши нагоді скупити свій „гріх“, вчепився звірем у надзирателя.

„Одначе, він кепсько рахував. Надзиратель надто перелякався і пручнувся з такою силою, що вдержати його було не легко. Поліцайський одскочив і в білій руці його мигнув револьвер. „Татарин“ стрибнув на надзирателя, але розітнувся постріл і він, не досягши ворога, повалився на пиляку.

„Шахтарі рвонули хто куди, а відбігши, мов отара, що в небезпеці, збились докупи. Вони не стомились, але груди не вміщали прискореного дихання. Притиснувшись одне до одного, вони чули перебої сердець, і кожне, зачувши цей клекіт, розпалювалось ще більшим гнівом.

„Щось глухо завовтузилось. І декілька дужих рук поставили Зайду спереді натовпу.

— Веди, — наказали.

— Раз! — крикнув Зайда і шахтарі вишикувались.

— Два! — одрізав він і тільки тирса залопотіла під ногами.

„Та дарма: надзиратель ще за першою командою дав чосу.

„Заюшене тіло „Татарина“ підняли на плечі і вишиковані й мовчазні понесли до косарні.

„Сонце ще тільки сідало і день лишався незакінченим. Але в касарні була вже ніч.

— Мовчать. На все мовчіть, нічого не знаємо, — наказав Зайда і спільна мовчанка відповіла згодою.

IV

„Служака сидів на стільці, тільки доки проводив до кабінету пана директора поліцмейстера.

„Пан директор, як виявилось, мав той вигляд, за якого сидіти не можна було.

І інженери, що поспішали на особисту доповідь, уздрівши, як коло дверей, відбігши стільця, тупцювалась набундючена постать швайцара, стискували в руках теки, напускали на себе надто незалежного вигляду й повертали... кудись до інших дверей.

„Це була надто кепська ознака, що не сприяла так для доповіді, як і не обіцяла нічого приємного.

„З пана директора далеко не фаталіст, одначе він ладний припустити, що саме через „Надію“ переслідує його якесь безталання.

„На широкому тлі його могутности, міцного положення, слави і добрих взаємин з правлінням, ця злощаслива шахта з шістнадцяти, що ними керує він, мов заноза лучить за ніготь. Йому належала ідея відкрити у степовій глушині шахту і він же доводив, що дасть вона першосортний антрацит. Було вбухано грошей більше, як передбачали всі кошториси, а врешті добули курний дешевий вугіль. Один супротивник його скористався з цього, і правління, не вислухавши пояснень свого директора, веліло припинити експлуатацію і заси-

пати шахту геть зовсім. Та на щастя хоч вибухнула війна. Він поїхав до Парижу і домігся того, що „Надію“ віддали просто до його повного і безконтрольного володіння, правда з умовою: що не буде витрачатись на неї будь-яких коштів і що при всьому початковому обладнанні поверне вона витрачене і дасть хоч невеличкі бариші. Вугіль, щоправда, збувався дуже легко, але яких турбот і неприємностей коштував він. Поперше, мусів пан директор перечитувати підручники історій предковічних культур, щоб винайти і запровадити на цій шахті найудосконаліші способи простого існування людей. Змарновано часу було чимало, а пощастило йому натрапити на ідею, тільки перечитуючи історію римського рабоволодіння. Він і запровадив лад за цими зразками. Та з цього ще діставав він хоч будь - яку сплату: перечитуючи історію стародавнього Риму, він упивався з витончених удосконалень експлуатації, що приводили тоді до блискучого розквіту культури і які, як гадав він, тепер були забуті. А от далі вже, подруге, то починались нічим не сплачені неприємності: обвалювання за обвалюванням, постійні полагодження з інспекцією за придушених шахтарів, незвичайні бійки, різанина і ще, нарешті, — маєш — щось подібне до симптома майбутнього заколоту.

„До цього часу щастило йому притушувати всякі неприємності, але все ж таки вони прохоплювались, і „Надія“ на світлому тлі його успіху випливала постійно як чорна хмарина. Вона розшатувала всю основу: в правлінні починали якось пильніше придивлятись до його особи, підозріло ставитись до його здібностей, і він відчував, як іноді лишались його ноги в повітрі без ґрунту.

„І от що має сказати він зараз цьому поліцменові з синюватим носом і фельдфебельськими вусами, що сидить болячкою перед очима.

„Але пан директор вихований в Цюріху на витонченій европейській культурі. Він свідомий того, як май-

стерно дається йому показати потрібне за щире, змаскувавши справжній настрій, і дізнався не раз про вплив свого европеїзму на необтесаних вайлакуватих діячів своєї батьківщини. До того завдяки темпераментові, йому довелось в житті ходити за досвідом у різні двері: за студентських років з нього палкий революціонер і соціял-демократ, потім еміґрант, а там знов студент і вже нестримний прихильник европейської культури. І нарешті директор Франко-Російської Акційної Компанії.

„Його вухо вловлює за дверима противний брязкіт острогів. Одначе, тільки в дверях витикається кошлата брова, пан директор цього разу, як ніколи, підводиться і йде з-за столу назустріч поліцеймейстрові.

— А знаєте, я ніяк не міг би домислитись, що таяться в вас ще й такі здібності, — говорить він стримано гривим тоном. Поліцеймейстер, хоч і почуває особливо тепле і приємне тиснення руки, та відаючи, з яких причин походить воно, з усіх сил ухиляється чар. Він вважав, що за неприємні події на „Надії“ саме припала йому нагода поквитатись де в чому з директором, як квитаються і з ним його вороги.

— Затьмись, пане віце-губернаторе! — розпановав директор.

— Як, про що ви? — раптом брякає поліцейместер з салдатською невибагливістю.

— Гм, ха-ха... — і директор сам зважується на крок до фамільярности.

— Мені здається, що я маю деякі дані вважати себе за щирого вашого друга.

— Для поліцеймейстера така інтимність з боку цього напалірованого европейця, що тримав усіх на віддалі просто подія.

„Ну, звичайно, звичайно, поліцеймейстер надто зворушений, не знає, чим міг він так привабити...

— А що з віце-губернатором?

— Ні, я власне мав на увазі мадемуазель Кіті.

18 „І поліцейместер з несподіванки аж крикнув і гладкий мішок на потилиці затрясся йому від реготу.

— О-о-хо-хо-хо... А-а-а-ха-ха-ха.

— Подумати тільки, Татищів з глузду сходив по ній ще в Москві і вона лишалась недоторкою. А тут ви — одразу. Ні, Дон-Жуан просто невіглас порівнюючи з вами.

— А-а-а-ха-ха-ха...

„Про історію безоглядного впадання молодого й багатого Татищева за відомою танцюристкою знали всі вельможні кола міста і що реальніше виводив директор на цьому тлі поліцеймейстера як переможця, то більше це лестило згаслому офіцерському завзяттю.

„Баляндраси заколисували, мов приємна дійсність, і час минав у розважливих жартах і натяках.

„Продзвонив годинник. Поліцеймейстер глянув і згадав, що за півгодини мав докладати губернаторові про „Надію“.

— Да, так як же бути з „Надією“, — прийшов до пам'яти він.

— Ну що ж, дайте своєму надзирателеві пристава.

— Ні, а щоб провчити ту мразь — шахтарів. Мушу зауважити, що історія остільки темна, що являє собою надто спокусливий привід до того, щоб декого заправторити до Сибіру, або й чкр... і поліцеймейстер обвів навколо своєї горлянки.

— Не слід роздмухувати, — з повним авторитетом перепинив директор, — не намагайтеся тушить у голодного жадобу, показуючи йому кусень хліба. Найкращий спосіб убити тяжіння до подібних рецидивів — це ніби деяким образом радіти з них. Найкраща відповідь: я дав розпорядження інженерові запровадити суворіший режим, а ви дайте вашому героєві пристава.

— Охоче згоджують. Та й мушу признатись, що тепер немає потреби роздмухувати ка-зна-що, бо треба тушити те, що вже спалахує. Ох, спалахує...

„Служака не припустив поліцеймейстера торкнутись ручки і розчинив двері.

„А причиняючи, він зиркнув на пана директора. Йому вирвалось з грудей полегшення і він упевнено сів на стілець.

— Минуло.

V

„Зайда дістався свого кутка. Він знав, що його заберуть і вкинуть до в'язниці, але, ступивши в темряву, за звичкою відшукав ліжко і спокійно ліг. Звичайна сінешна тиша видалась тепер, після всього, надто тяжкою й задушливою. Але не встиг він закрить очей, як зачулось йому, що в його темну тишу насувають кроки з брязкотом острогів. Він схопивсь і, зігнувшись, підніс перед себе руки й затамував дух, готовий зіхищатись і насідати. Цієї хвилини він здатний був задушити або вмерти. Та то була провокація крови, що гаряче дзвеніла в вухах. Навколо лежала глибока тиша. Це він зрозумів одразу, як тільки зачув пискотіння пацюків. Йому стало ніяково з своєї необачности. Але хвилини гнівного піднесення свого було шкода. За цю коротку мить він відчув п'янливу радість злета на верхів'я грізного повстання. Він доторкнувся ліжка і інстинктовно відчув увесь вонючий бруд його. Та іншого виходу, здавалось, не було, і він знов ліг.

„Очі стомлено закрились і ним опанував звичайний стан маріння, що давно замінив йому сон. У нього це був той стан, коли все тіло, за винятком невеличкої частини — голови, потухало у звичайному спочинку, а в маленьких півкулях, мов у казані, продовжував кипіти як і прискати вогненними іскрами. Сон тікав від іскристого віяла і приходили уламки думок і бажань. Вони виникали натовпом і кололи в очах розпеченим піском.

„Так, він знає, що заберуть його до в'язниці. Але цьому випадкові він навіть радий. Може це й буде саме той момент, коли він згорить, кинувши хоч іскру до помсти. Адже його страшна здичавилість не викликає обурення у товаришів. Навпаки, він переконався, що

цим станом зрівнявся тільки з усіма. В світі повновладних катів, що пригнобили працівників, йому давно урвався терпець жити. Він би давно наклав на себе руки, та не може уйти, не помстившись. Краще, звичайно, було б взяти кайла і йти шукати голів ворогів, та де там — скрізь безпросвітна втома і упокореність. Отже скрайність: самопожертвою збудити думку до протесту. У в'язниці не візьме він і рісочки до рота і так сконає. Його запал — він певен — вогнем проб'ється крізь мури і запалить помсту.

„Та ніч підводило з землі голубою смугою, а кроків з брязкотом острогів не чути було.

Зайда помилився. Він скоштував грубого дурного самовладства і не відався ще на витонченій і поміркованій дипломатії.

„Поліцеймейстер визнав поради пана директора за надто прозорливі і слушні і тому арештів не переводив.

„Одначе, відлюдна тиша у сінях була розметана. В той момент, коли Зайда намірювався встати, щоб іти до шахти, сіни сповнились юрбою шахтарів. На це він не сподівався і здивовано вичікував. Шахтарі мовчали, але в їх мовчанні почувалась якась нова рішучість. Зайда встав на ноги.

— Веди нас!

„І не встиг Зайда переступити порога, як шахтарі оточили його колом. Він рухався посередині, а навколо мовчки сунув натовп, поглядаючи на нього пильно й ревниво. В шахті звільнили його від роботи, взявши його пайку роботи на гурт і наказали сісти всім перед очі й сидіти.

„Він сидів. Начальство дивувалось, але чипати не насмілювалось. А вечором знов шахтарі взяли його в своє коло, рухались до косарні і тут не пустили до сіней, а звеліли жити вкупі. Зайда не заперечував.

З того часу його не лишали ані на мить і ввесь час оточували найпильнішою увагою. Часто виводили

вони Зайду надвір, надходили близько контори і оточивши його, дивились мовчки.

„Здавалось, що в цій здичавилій людині завбачили вони нарешті образ, який слід виставити, як гнівний протест на очі гнобителям. І постать Зайди цілком відповідала цьому: він був ще не зовсім старий на літа, на цей час йому припадало сорок років, але за декілька років раніш з нього був уже сущий дід. Постійно замкнутий, брудний, він поріс колючою щитиною, покривився на ногах і в горбові своєму заховав багато туги й надірваности. Це був жахливий образ шахтарської старости. І як ніхто не пам'ятав, коли з'явився Зайда на шахті, то здавалось, що маячив він тоскно перед очима з одвічна.

„Шахтою опановувало якесь глухе, незрозуміле, але глибоке й тривожне замішання.

VI

„Тільки через довгий час Зайді довелося якось запримітити поліцейського надзирателя. Це трапилось уже під осінь.

„Одного разу, винісши разом з декількома товаришами з шахти на поверхню придушеного шахтаря, Зайда був вражений світлом пожежних багрянців, що заливали землю. Товариші примружили очі і зразу спустились назад, а він, хоч і почував біль в очах, не міг стриматись од зворушення і позирав в усі боки. Зразу не міг він навіть уявити, щоб це могло бути, і на мить припустив, що горить земля. Але, поглянувши на захід, упевнився, що то був просто захід сонця. Це його трошки розчарувало, бо не хотілось йому припустити, що те, що спостерігали його очі і з чого так прискорено забилось серце, не є знаменним передвісником.

„Сонце, як законтрактований служка, доробивши дня, виснажено відходило на спокій, щоб назавтра, зійшовши знов, пестити тих, хто запосів його проміння. Але з темних надхмар, мов з льохів, виринали зкривавлені

примари і намагались збудити у цього живодайного єства гнів за своє покривдження. Гамуючи й опереджаючи натовпи, вони повисали на небосхилі багрянцями, мов м'ясо закатованих істот. З їхнього гніву палахкотів обрій. Та служка лишався байдужим і жовтенькою плямою схилявся усе ближче до своєї межі. Але й закатованим теж, очевидно, увірвався терпець. Вони виступили всі як один, небо ледве вміщало їх численність, і з їхнього гніву на землю пороснув червоний потік. Тирсою скрізь, де сягало око, котились на схід криваві хвилі і от вони, лизнувши задумливого обрію, бігли назад і кров'ю розпліскувались на жовтій плямі.

„А примари-хмари, міняючись формою, все більше оголювали понівечене тіло, нагадували про свій невимовний біль і покликались до помсти. І от нарешті, вгрузаючи в землю, сонце запалилось. Воно розвело грізні шаги, ощетинилось стрілами і гнівно затремтіло. По землі побігли полохливі тіні.

„Бути розправі.

„Зайда стояв зворушений до глибин свого єства. Йому хотілось розітнутись покликом, кудись бігти й кричати: „Покривджені перемогли, перемогли, перемогли. З нами сонце"!

„Але він тупцювався на місці коло задушеного товариша і, позираючи очима, шукав довкола допомоги. Перед очима, звичайно, слався німий степ, але вечір золотої осени поклав на обріях чіткі обриси, поставив з випарів стрункі стовпи і повітря сповнив міцним духом полиню і етеру. З підземелля шахти билав голову сірка.

„Зайда проймався завзяттям і як людина, що мов раптом зіткнулась на своєму шляхові з горою, відчував деякі вагання. Шукаючи шлях до верхів'я, він вдивлявся в основу гори.

— З чого починати?

„Коли це з-за насипу виткнувся поліцейський надзиратель. Він був такий, як завжди, але на тлі величньо-

го змагання і мужніх далів його брудна пстать видалась надто нікчемною і жалюгідною. Засмальцьований мундир висів на ньому усмирительною сорочкою, перепели на спині відстовбурчились і до того ж був він, очевидно, ще й п'яний, бо, згорбившись, ступав непевними кроками. Але Зайді впала у вічі срібна перевісь, що блищала на поліцейському плечі замість реміняки. Зайда замислився.

„І в напружених домислах повстала йому тонкою павутиною хитра філософія панського розуму. Він одгадав розумування пана директора. І відповів по-своєму: „Гадюка жалить уже безсила і лякає жалом".

„О, тепер я знаю, з чого починати.

„На ранок, збираючись на роботу, шахтарі, як заведено було, хотіли оточити Зайду своїм мовчазним колом. Але Зайда, ступивши через поріг, мовив:

— Ану лиш, стривайте. Пропускайте мене наперед, а самі шикуйтесь в шерегу. Будемо вчитись ступати разом. Шикуйсь.

„Натовп чорних постатей вишикувався за австрійськими шерегами.

— Руш! — скомандував Зайда,— і повів до шахти.

— Раз-два, раз-два!

„А ввечері, коли повертались шахтарі з роботи, теж розтиналось Зайдине: — Раз-два, раз-два! і по землі котився дружній і чіткий тупіт.

„З цього часу закинута в степову глушину шахта „Надія" ранком і ввечері здригалась від незрозумілого їй чіткого й дружнього людського крокування.

„І дивно, ніяка увага жадного начальства не наважувалась перешкодити Зайді водити шахтарів стрункими шерегами. Навіть навпаки, всьому гуртові довелось спостерігати, як одного разу поліцейський надзиратель, зачувши шахтарські кроки з командою, задавав латати, ховаючись у вечірніх присмерках.

„На шахті „Надія" це була перша зима, що не змарновано її було надаремно.

„А по весні, коли в шумному Петрограді вийшли на вулицю робітники, в степовій глушині шахтарі тямили ходити міцними колонами.

— А тепер, друже, закрий свого бльок-нота,— говорить мені управитель шахти „Надія“ — наш час от-от дійде свого кінця.

— Але ж я не можу нічого збагнути — відповідаю я, дійсно таки почуваючи якусь неясність. — На початку нашої розмови ви обіцяли розповісти свою власну історію Івана Ткача, а я чув покищо уривок повісти про Зайду.

— Далекий „Зайда“, то теперішній Ткач! — і мій співбесідник звівся з-за столу, красномовно натякаючи на скінчення нашої розмови.

Мені блискавкою шугнув здогад і зір прикипів на горбуватій спині товариша Ткача, що не міг розправити її і ставши на ноги.

— Цього разу досить,— говорить він, помітивши мою увагу, і усміхається в борідку.

Слухаючи повість, я з світлого сьогодні бачив на чорному тлі згаслого світу усі помилки невідомого Зайди. Я вболівав з них, нарікав на Зайду і вклонявся перед ним і нарешті був захоплений з його рішучости. В моїй уяві образ Зайди чомусь повставав, як образ людини, що ворожа рука відтяла їй в революційному змаганні голову і вона лишила наш світ. І от раптом Зайда переді мною.

З радости я не стримався і брякнув, що „Зайду“ мав я за мерця.

Товариш Ткач спокійно усміхнувся.

— Молодь завжди посилається на мої рани і в живому мені вбачає символ конечної перемоги Революції. Лишився я, щоб забити ясинового кілка в ненависний нам світ.

Тепер тільки помітив я що на шиї у товариша Ткача товсті рубці, що синюватим кістом спускались за комір,

і що правій руці його бракувало двох пальців. І нарешті зважився запитати про химерний шрам, що кутниками синів у нього на лобі.

— То більшовицька зірка, що змайстрював її мені генерал Калєдін.

Все здивування моє, радість і схильність перед цим скромним героїзмом переключились на бажання довідатись, як же Іван Ткач обернувся на „Зайду".

У двері постукали. Дійсно була восьма година ранку і очевидно йшли, як і сподівався товариш Ткач, товариші з шахткому.

— От молодий товаришу,— звернувся до мене Ткач, коли увійшло троє шахтарів і сіли навколо столу,— працю людську справді висвячуємо на святу. Зразу складаємо умову на шестигодинний робітний день.

Вони сиділи і обговорювали різні пакти умови, що були їм надто знайомі і що в них я мало кумекав.

Я сидів, не ворушачись, і тільки прислухався до того гамору, що потужно стугонів за стінами. З цього бурхливого оточення мені надто тяжко було шугнути за далекі дванадцять років, щоб уявити жахливу предковічну глушину, що в ній конав мужній „Зайда".

Розітнувся посвист пасажирського потягу. Я схопивсь. Товариш Ткач читав на моєму обличчі бажання.

— Знаю, знаю, хочете довідатись, як то людина, що родилась Іваном Ткачем, стала „Зайдою"?

Він не помилявся. Його постать сповнена була — я це ясно відчував — багатої цікавости.

Я сказав, що критись не можу, бо він угадав бажання не тільки моє, а й історії.

— Гаразд, іншим разом. Приїздіть надовго і зазнайомитесь з усіма борцями, що їх збереглося ще на „Надії" на добрий загін.

Ми потиснули руки. Я не встиг дати обіцянку, бо треба було поспішати на потяг. Але досвідчений товариш Ткач її прочитав в моїх очах.

Паровіз нетерпляче дрижав.

— І тільки вскочив я до вагону, як він рвонувся і помчав.

Моє серце билось в такт коліс: повернусь, повернусь, повернусь...

ДАЛІ БУДЕ

Л. ПЕРВОМАЙСЬК

ТРИПІЛЬСЬКА ТРАГЕД

КІНЕЦЬ *

АҐІТАЦІЯ

Перша рота другого полку,
Ей там, слухай,
Чого зіваєш!?
Легше
Темної ночі
В степу шукати голку
Ніж стежок
До сердець ваших!

Ви обросли
Коростою грабіжництва,
Лепом ґвалтувань,
Брудом нальотів...
Ви вмієте збіднюватись,
Коли є в вас охота,

Якого ви чорта,
Обдурені зрадниками
Революції нашої
Великої неньки,
Усякі бандитські витребеньки
Теревенькаєте
Радо?!

Ви ж таки діти праці й поту,
Де ваша свідомість клясова?
Ага!

* Див. Гарт №№ 4, 5, 1929 р.

Ви не хочете клопоту!
Ви куркулям вірите на совість!

Ви напиваєтесь
Самогоном у доску,
Коли революція вас кличе,
Коли кинуто в бій,
У скажену розноску
Всі сили незаможницькі
І робітничі!

Я вам наказую
Іменем революції:
Твердо і неухильно
Виконувати команду.
Ми мусимо розчавити банду
І не спинимось,
Здійснимо мету цю!

КОНТР - АҐІТАЦІЯ

Слухайте,
Сиві і сірі,
Сила яка йде:
Йде й губить людей,
В купи трупи кладе —
В ряд по чотири...

А може по п'ять
І по більше,
Від таких добра не жди!
Одне слово:
Янкелі й Мойші,
Ясне діло:
жиди!

Комуна — гасло їхнє.
Кому — на, а кому — ні...
Біжать, важко дихають,
Біжать зо всіх ніг.

І ярма готові мають
І цвяхи,
Щоб знов, як Хреста,
Розіп'яти тебе, наш краю,
Наш злотно синявий стяг!

Селяни!
Брати!
Добродії!
Вперед,
          за Вкраїну,
                              за хрест,
За землю,
За волю,
Щоб злодіїв
Божий скарав перст!

ПІСНЯ

Гей, у вибалках туман
Завинувся хмарою.
В шарабані отаман
Катається з шмарою.

Отамане тумане,
Смушева папаха,
В тебе серце п'яне,
Ти парінь — рубаха!

Нам з комуною в раю,
Мабуть, що не жити...
Йдем під руку твою
Комуністів бити!

Гей, у вибалках туман
Завинувся хмарою...
В шарабані отаман
Катається з шмарою!

I

Гей, кінця нашим походам
Ще й досі нема!
Вдарив ворог на свободу
З тисячі гармат...

Хай белькочуть кулемети
На ворожу путь,
Попадайте, кулі, в мети —
Вороги впадуть!

Вороги впадуть під ноги,
Зломлять рученьки...
Стане, збочивши з дороги,
Понад кручу кінь.

Сонце в небі цитриново
Молодо горить —
Кінь тонкі ламає ноги,
Й падає з гори...

Лісові сухі горіхи
Лускає луна.
У Трипіллі жовті стріхи
Запалило нам.

Каламуть — дніпрові води,
Вицвіта блакить...
Не спиняти нам походу,
Сурмачі,
ревіть!

II

Точився бій,
Як п'яний попідтинню.
Спадав
І знов здіймавсь:
на кулі!
на шаблі!

І кров тонким,
червоним павутинням
Мережала бойовиська щаблі...

Умирали комунари...

Де ти був, проклятий зраднику?
Ні слуху, ні д’у —
худорили...
Знаряддя кинь!
Затишуй ходу...

Воєнком,
Романтичним туманом
Оповито твоє минуле —
Був не то отаманом,
Не то осавулом...

А може не тим
І не тим
Ти був,
Чорний дим
На нашу боротьбу!

Чорний дим
Та очі голубі...
Точиться бій,
Падає бій...

III

Коло ворогів,
Тисячу смертей.
Друзі дорогі,
Й ви помрете!

Помремо ми всі,
Впадемо ми всі:
Куль в нагані сім,
Тільки сім.

Перша тобі,
Враже, в боротьбі!

Друга йому —
Падай у тьму!

Третя куля —
Пропадай минуле,

Від четвертої —
Жди собі смерти і

П'ята —
В голову ката.

Катові й шоста,
А останній постріл...

Ратманський!

Падай голова
Від сьомої з нагана
Не гримнув постріл!
І трава
Хитнулась п'яно...

Ратманський!

Знову натискай
Гашетку круто...
Отруто смерти...
Натиск... А!
І вже
Роззутий

І вже у чоботи твої
Бандит взуває пітні ноги...
Гремлять бої,
Ідуть бої
І з кров'ю п'є водицю огир...

Ми йшли сплюндрованим Трипіллям
Поміж хатів зруйнованих, згорілих,
Мов рештки очайдушного терпіння...

Білявий місяць збіг з гори, ліг
В калюжі крови поміж трупи
І білі зуби зціпив
І зцупив
кулаки...

Який
Безмежний жах!

В крові юнацьке тіло
І ходить юність по ножах
І тіло пада біле,
Як гнів,
          як мука,
                    як одчай,
Але
Не чуть покори!
Десь жовто клацають затвори...
... мовчать!

Ця ніч кінчала день червневий,
байдужий день
трагедії повстань...

Пошана мертвим...

Встань,
Мій друже!
Володю! Димерець!
Нема тобі могили,
Приходиш до мене
У сні, Володю...

Милі мої,
милі мої,
милі...
Голова, як колода!

Бурштейн,
Полонський,
Шейнін,
Заверуха,
Ратманський,
Димерець,
Палей,
Олена Бірк...
Немає вас...
Забрав скажений бій
І кров сторіками
Дніпро у синє море
Байдужо й глухо...

Обдурене село
Бучну кричало славу,
Ви падали на небуття
поріг
І тільки сонце
прокляте
згори
Дивилося на мертві лави.

Обдурене село...
Ти йшло зелене
І тільки кров
червону
Ронить день...
Ти через кров
свою
До радісних ідей
Прийшло в огні
Повстань шалених!

Ні могил, ні сліз, ні вінків —
Тільки спогад про вас на віки,

Тільки слово про вас молодих,
Що ковтнули з Дніпра води.

Вже зотліли ваші тіла
І печаль полинем поросла —

Переораний радісний степ
Полинами не заросте.

Ой, гремить крик і крок років,
Як широкий розлив ріки.

Що не рік, то новий нам рейд,
Що не рік — нам рости вперед...

Не дарма, о, ні, не дарма
Ворог бив на свободу з гармат,

Не дарма о, ні, не драма
Вашу кров перекрив туман —

Вашу кров дзвінку й молоду,
Як епохи нашої дух!

Вже Трипілля давно нема —
Над Трипіллям навис туман.

Дніпровій в груди кручі б'є
Комсомолля з туману встає...

Заверуха, Палей, Димерець! —
Налетить степовий вітерець

І співає могутній птах,
І ясніють, і спіють жита,

А шляхами колони йдуть
На далеку і радісну путь.

Їм Ратманський перед веде
І гремить Дніпробудом день...

Ой, греми, як гремлять громи —
Переможемо тільки ми!

Не дарма, о, ні, не дарма
Захищали ми волю з гармат!

Ми вмирати вміли в бою,
Ми збудуємо долю свою...

Закипає гнів по світах,
Зоревіями йдуть літа.

Зоре ясна, нам світи,
На широкі, ясні світи...

Нам угору, зоре, йти,
Нам боліти рости й цвісти!

Березень - квітень 1929

ОЛЕКСІЙ КУНДЗІЧ

„АХ" НА РИБНІЙ

1

Олімпіяда Аркадієвна слухає радіо. Чорний обідок перехвачує пишні хвилі срібного волосся і навушники обіч великих м'ясистих щік чорніють, щонайменше, зворушливо. Справді,— Олімпіяда Аркадієвна і, раптом, на обличчі настрій! — Хіба це огрядне бабило показало коли на своєму великому куску м'яса, що править у нього за обличчя і зараз нагнувся над моїм столиком, який настрій?! Ні, цього не було. Тільки й бачили ми — одверту неприязнь у маленьких заплилих очах та хазяйську пожадливість. Більше, вона занадто рідко бувала в нашій кімнаті. Можна порахувати по пальцях: це тоді, як ми з Микитою боролися і розбили гардероба, тоді, як Микита попоров трюмо, вичіркувавши об нього сірника, та в день іменин її сина, відомого професора хемії, що раз на рік пише додому листа з

Москви. В цей день ми всі троє — я, Микита й Олімпіяда Аркадієвна—склалися, за її пропозицією, на пляшку портвийну й танцювали під шарманку, що грала в галереї за дверима. Танцювала навіть Олімпіяда Аркадієвна, ризикуючи повалити наш славний одноповерховий будиночок на околиці. Їй більше шести десятків, але вона вигляда для своїх літ молодо, рум'яно і має в одному південному місті над морем „друга", а чоловіка свого Матвія Матвійовича, гарного, дружнього дідуся, б'є парасолькою з комфортною ручкою шпаги і не допускає, під загрозою буквальної смерти, в свої апартаменти — дві кімнати, де стоїть м'яка мебля, фікуси й пальми та великі портрети сина-професора й доньки-красуні Марочки, що еміґрувала з білим. І вона танцювала. Ми підморгували один одному, милувавшись на свою незвичайну кумпанію і з солодкою зненавистю тьопали по кімнаті нашого упиря, впріваючи од надмірних зусиль. Так, я кажу, Олімпіяда Аркадієвна з'являлася в нашій кімнаті рідко. Але вона вважала, що ні крихти не губила зі своєї гідности, стоячи в дверях, ба навіть у цьому відчувала приємність каліфа, що обдаровує. Ми ж, її кватиранти,— мешкаємо в кімнатці з наглухо забитим гардеробом, двома ліжками та мініятюрним столиком і платимо—я п'ятнадцять, бо я сплю на ліжку і я колись сказав, що походженням іду від литовського князя, та Микита — десять карбованців, бо він спить на підлозі (друге ліжко слугує для відпочинку Матвієві Матвійовичу), і він... він зовсім простий! він робітник з депа... Хіба не приємно обдаровувати таких хлопців достойній Олімпіяді Аркадієвні?! Ще б пак! А останні дні вона входить до нас кожний вечір, але ми ще не звикли і зворушливо підморгуєм один одному. Микита сидить за спиною Олімпіяди Аркадієвни, тож йому зручно зовсім не двозначно висловлюватись мімічними засобами, а я обмежуюсь безмовним споглядданням м'ясистих складок, що в них залягла густа тінь, і маленьких очей з тупуватим задоволенням.

„Отже, ми встановили радіо!“ — думаю я, як і в кожний з цих останніх вечорів. Мені не віриться. Олімпіяда Аркадієвна дозволила! А на неї ж то радіо наводило якийсь містичний жах. Це відчуття її мені уявляється так: всім чути!.. Всім Всім Всім чути! Вимахує шкіряними полами, руками трясе, трясе так швидко, що не видно їх, як не видно шпиць у колесі на бігу. Скрізь один: з-під покрівель, з бальконів, з телеграфних стовпів; невидимий, ненависний, несподіваний — ідеш по вулиці і враз: Глло! Галло! Слухайте!.. — і хочеться слухати, як пісню ворога, слухати й лютувати.

А він... співає. Самовдоволено, певно, „стабілізовано“ співає, і сміється і богохульствує... Це ж вони! Прості, сірі люди, що від них утекла Марочка, бо яку „партію“ могла б вона собі „скласти“ з-між тих неінтеліґентних людей, що йшли тоді. Через них вона зникла безвісти, через них Олімпіяда Аркадієвна з Матвієм Матвійовичем зимової ночі перла на плечах одземки з далекого лісу, через них їздила на спекуляцію, через них голодували... Ну, все ж було через них, навіть дах провалився, у флігелі з'явилась люта сусідка-перекупка, що часто робить облогу галереї і вимахує червоними руками, здох улюблений пес Олімпіяди Аркадієвни,— все ж це через них, хоч пса й підстрелив сусідський босякуватий хлопець — все ж це через них... І от вони поставили радіо, а радіо — це ж вони й є! Тішаться, радяться, умовляються — і все це вгорі над зігнутою головою в Олімпіяди Аркадієвни!

Радіо — це емблема... І до радіо Олімпіяда Аркадієвна ревнувала Матвія Матвійовича. До радіо тільки й ревнує, бо Матвій Матвійович часто, прийшовши з депа, розказував за радіо. До радіо ревнувала й нас, особливо мене. Альоша все таки не дурний хлопець, хоч і з села він і вчиться в якомусь там їхньому інституті. Його тільки обкрутили. Або от з якою цікавістю розпитує він за Марочку! (А в портрета Марочки я закоханий).— Так ставиться до моне Олімпіяда Аркадієвна. Микита

теж нічого, ввічливий і платить вчасно. В нього робоче вбрання й онучі важко пахнуть, але ж його Олімпіяда Аркадієвна прийняла з-за червінця, мусіла прийняти, та це не значить, що й тут він може розпокладатися зі своїм радіо...

Це на днях раз за два роки поїхала Олімпіяда Аркадієвна до собору, мав служити митрополит... Вийшла— юрба на площі слухає радіо. Зморщилась, зупинилася. Мабуть, мала такий вигляд, як удома, коли Микита розуває чоботи. І от — прислухавшись, як до паху Микитових онуч, почула... ім'я свого сина, професора хемії і його останнє відкриття... Я уявляю, як вона летіла до трамваю, як підгонила кондуктора, хоч поглядом хоч у думці, щоб швидше бути вдома, щоб швидше сказати мені й Микиті за сина, уявляю, бо прибігла вся синьо-багрова, захекана й перші слова, що вона сказала ще на східцях — це:

— Встановлюйте радіо! По радіо казали за Жорика, за Георгія Матвійовича.

Я мав змогу зробити цього екскурса в недавнє минуле, бо Олімпіяда Аркадієвна сиділа мовчки. Але зараз кінчився музичний номер і почалась радіогазета. Олімпіяда Аркадієвна послухала трохи, чи не скажуть що за її сина, але врешті здійняла навушники. За ці кілька вечорів успіла вже зневіритись — за Георгія Матвійовича не часто розказують.

Я беру навушники.— Про худобу читають. Як доглядати. Дайте Микиті послухати.

Її хватає на таку шпильку.

Олімпіяда Аркадієвна виходить з кімнати.

Та за кілька хвилин вона підходить до порога, обпирається руками в одвірки, і я боюсь, що нам доведеться слухати її прекрасну мову цілий вечір. А я сьогодні хотів писати.

Вона тільки хоче сказати одно:

— А не кажуть же вони в радіо, що вашого посла із Франції прогнали?.. І добре зробили...

А-я-яй! Олімпіяда Аркадієвна починає викладати своє кредо! Ну, який народ! Вона й не хоче знати, що я бігав сьогодні по місту і в мозку моїм кишіли образи й типи, і я марив чистим зошитом та теплим відпочинком, коли самотність повніє пахучими барвами настроїв, слова, коли всю душу проймає радість творчої хвилини... Ах, народ який! Це ж буде на цілий вечір!.. Але я не можу дотримати тону, мені хочеться сказати: „Ви брешете, Олімпіядо Аркадієвно". Та Микита мене попереджує:

— Це вам по злобі на базарі наговорили, Олімпіядо Аркадієвно!

Він теж знає, що сперечатися не варто, але він теж не дотримує тону.

Так, сперечатися, — зайва штука. Але зовсім легко сім раз заставити цього бегемота з маленькими злими очками змінити своє політичне чи будь-яке кредо і нам залишається забавлятися цим. Я лише чекаю випадку.

— Хіба захотять французи розмовляти з такими замурзаними... От, Микита вчиться на вечірньому робфаці, він комуніст теж, а я скажу—вибачте на цьому— але ж вам самим ясно — Марочка не хотіла б з ним розмовляти — ви не ображайтесь, Микито...

Я не урівноважений і мене шарпає встати і вибити двері на ґанок цією цинічною коровою, а Микита сміється тільки:

— Мені що! На нєт і суда нєт. Хіба я набивався б?..

Але Олімпіяда Аркадієвна не звертає уваги на його репліку.

— ...двох слів не сказала б... Куди! Вона була горда така! Вона одного директора відштовхнула... А Марочка ж тепер у Франції. Георгій Матвійович каже, що, мабуть, у Франції... Французи — народ образований...

Я вживаю своєї методи:

— Чув сьогодні, що буде війна з Францією.

— З-за посла?.. От тоді французи й наведуть порядок у нас.

„Ще не вплинуло“,—думаю я, а тимчасом Олімпіяда Аркадієвна насторожується.

— І вам доведеться піти обом? — здаля підходить вона.

— Та нам що! Ми, звичайно, підемо... Як ти думаєш, Микито, цікаво тепер буде на війні? Хемія ж! Маски...

Хемія! „Хемія“ — засвоєно маленьким старим мозком розкладено на склади, на звуки, на артикулятивні первні. „Хемія“ — нерозривно зв'язано з листами, що лежать у бюркові й починаються всі з „дорогих мамочки й папочки“... Хемія — це син, а син — половина життя.

— Доведеться й Георгію Матвійовичу воювати. Він же наша хемічна сила. Нам проти Франції таких треба... Хоч ми й не хочемо воювати... — відповідаю я на питання, що вже відчуваю в заплилих очах...

— А справді, більшовики ж не хочуть воювати? — гаряче питає Олімпіяда Аркадієвна — Матвій Матвійович каже, що Ленін не любив війни, не симпатизував... Ви знаєте, я мушу віддати йому справедливість—Ленінові— він був розумний, дуже розумний чоловік... Не дарма ж я дозволила Матвєві Матвійовичу повісити його портрет над ліжком.

Боже мій, як це цікаво дивитися в тупі очки й аналізувати, розглядати в них, як у двох темних каплях рідини під мікроскопом, ці маленькі сумбурні трагедії, трагедії мікроборотьби... Бацильками ворушаться думки, з'їдають одна одну, родять на один мент життя маленьких бацильок - настроїв і вмирають самі і знову родяться...

...Жоржик прекрасно живе, Жоржикові не треба французів...

... Війна...

... Жоржика вони шанують, у радіо за нього — як це солодко...

... Сірі, грубі, небриті... Хіба з між них могла скласти собі відповідну „партію“ Марочка?!. Ет... Якби французи сюди прийшли... Марочка б... Жора...

... Ленін прекрасний чоловік, розумний, діловитий і, мабуть, інтеліґентний.

... Леніна нема...

— Ну, а скажіть, тепер є такі, як Ленін? Щоб так могли розсуждати, що нащо нам війна! Тепер от і чай єсть уже, і вугілля дешеве, і мануфактури, хоч і трудно, можна дістати... Напишіть, Альоша, до газети, що всіма силами ми мусимо бути проти війни, що Ленін не любив війни, що не бажано народові знову розрухи та спекуляції... Напишіть, що так говорять робочі, народ... Я від народу це можу сказати, я ж кожний день буваю на базарі й бачу там всяких...

Ах, прекрасна моя Олімпіядо Аркадієвно! Ти сьогодні „невменяема“, як кажуть росіяни. Ти сьогодні чудова! Ти віддаєш справедливість Ленінові, ти задоволена з радянського краму, ти виступаєш від „народу“, ти даєш мені, юному письменникові, соціяльне замовлення і воно звучить, як передовиця! Ти так і просишся на папір...

— Добре Олімпіядо Аркадієвно, я напишу! А чи єсть тепер такі, що симпатизують війні... то, звичайно...

— Я думаю, що єсть,— перебиває мене Олімпіяда Аркадієвна, — я знаю, що з більшовиків єсть дуже розумні люди... Я знала одного—стояв у нас на кватирі— в нього один галстук коштував до десяти карбованців, деклямував він, прекрасно грав на гітарі... Очевидно, він був комуніст... Я сама бачила, як він малював Леніна...

Великий портрет Леніна над ліжком у Матвія Матвійовича. П'ятдесят трудових копійок заплатив за нього добрий, прекрасний дідусь, герой праці і підписав під ним вірша від щирого серця — я знаю.

Из холодных воспоминаний жизни
Мы вынесем отраду для будущих дней
Так будем же жить по его заветам
И скоро достигнем ласкающей цели своей.

Прекрасні, мудрі очі твої, Леніне! Який безконечно великий ти своїм могутнім поглядом, своїм геніяльним

 лобом — над ліжком старенького зсохлого Матвія Матвійовича у господі, власне, доброї Олімпіяди Аркадієвни, у кімнатці двох хлопців, що вибиваються, вигрібаються радісно на важку й мудру дорогу твоєї камінної правди. Хай випишуть цю цитату „формальні“ естети і скажуть скептично, що молодий письменник збивається на аґітку, але, коли я сиджу за столиком над роботою і, задумавшись, зустріну його очі, я з ним стаю інтимно близький, боязно й радісно відданий. Микита страшно хропить, Матвія Матвійовича взагалі не чути і він лежить, як символ народницьких літ, він співробітник Желябова й Перовської, лежить тихим маленьким трупиком і тихо в хаті і спалахує лямпа, тоді я з Леніном інтимно близький, тоді я дивлюсь у його очі й відповідаю: — так, я зроблю. Ти наказуєш — і я зроблю! — А тепер, кажучи за його силу, кажу цим: — Які страшенно маленькі люди! Які маленькі люди в будиночку на околиці!

Слухавши, перевів очі на портрета.

„Вона невменяєма“ — пишу я Микиті на листку...

— Я думаю, що наші посли не будуть напрошуватись до Франції і війни не буде... Ви опридільонно знаєте, що буде війна?..

Мені зовсім не трудно заспокоїти Олімпіяду Аркадієвну і настрій її зовсім наладжується. Вона йде до кухні, довго щось їсть, а потім нам чути з передпокою, що між нашою кімнатою, кухнею й апартаментами Олімпіяди Аркадієвни:

— Чогось нашого Матюши немає.

Я болісно скривлююсь на цю гидку фамільярність і Микита, як завжди, шипить над альґеброю:

— Сво - олочч!..

Ми обидва любимо Матвія Матвійовича за його чесний веселий характер, за його трудове важке життя у співробітництві цієї жахливої особи.

— А прийде, ще ж розказувати буде, — знову рече Олімпіяда Аркадієвна.— Ні, скажіть, ви бачили колись чоловіка, щоб стільки знав і так умів розказувати? Не

бачили. І такого нема. Він же розказує, що робилось п'ятдесят літ тому... О, в Матюши пам'ять! І він же, сволоч, перечитав скільки! Завжди читає — і тепер читає...

— Чого ви так грубо за Матвія Матвійовича кажете? Це неприємно слухати!

— Та-а! Залиште!

Він життя моє загубив!

Знову пішло! І знову стежечкою такою ковилястою, щоб і похвалити й лексикону відповідного до стосунків з Матвієм Матвійовичем дотримати.

— Його ж ваші теж цінують. По околиці під знаменами водили, показували, — герой труда... На наради просять... Кому й нащо воно потрібне таке старе й сухе?! Матюша такий?! От скажіть, Альоша.

Олімпіяда Аркадієвна знає, що я скажу і вже на відповідь кривиться та пхекає.

— Матвій Матвійович герой праці. Він знає всю історію виробництва.

— Ет!.. — Олімпіяда Аркадієвна махнула рукою — Старе! Тільки й знає, що богохульствувати... Що це він ранком розказував за Ісуса?.. Ви знаєте, він як почне перебирати всю біблію та євангелію, то в мене мурашки йдуть по спині... І пам'ять же!..

— У вас сьогодні отець Іван був?

— Останнього карбованця віддала!.. П'яниця! Ото вчора ви як посміялись із Матюшою над богом, та ще сьогодні цей о. Іван, та й мало не прогнала. Носить їх! Ішли б, стояли б біля пасажу, та й руку простягали! Нащо вже тепер носитись із тим хрестом...

Олімпіяда Аркадієвна ввійшла в задьористий дух, вона сміється з того, що таке говорить, вона сміється, а я витріщаю здивовано очі, і це ще більш наладжує її дитячий розум на цей тон.

— Ви думали я така дуже віруюча?.. Я не вірю! Хай бог верне Марочку, тоді повірю. Іначе ні... А ви думали...

Я знаю, як я думав: балачки ці дешеві, бо ні віри глибокої, ні безвір'я немає і не може бути у цієї жінки і скучно мені це все!..

Чи помічає вона, чи самій спати захотілося — відряджається в свої апартаменти.

І я швидко її забуду. Прийшов мій час. Тепер я владаю людьми й подіями, тепер я могутній, тепер я вселяю настрої, я маніякально живу хвилинами таїнства творчости... Я сів за роботу.

Але покищо мушу прислухатися. Олімпіяда Аркадієвна човгає по кімнаті в себе за дверима, потім важко сідає і під ліктями в неї тріщить лакирований столик. Я знаю, це вона сіла ворожити. Зразу вона розкладе пасьянса, потім розкидає — „для мене, для дому, случиться, кінчиться, серце заспокоїться“ — всю колоду, потім витягатиме по три карти для Марочки, для радянської влади, для Георгія Матвійовича, а іноді закине й на мене. І завжди в неї випадає, що я швидко одержу гроші. Мабуть, тоді дам за два місяці вперед.

Але під кінець, коли „карти війдуть у настрій“, незмінно відкладається на бік король треф. Тоді зосередковано, обережно падають карти, тоді вся увага скупчується на королевому інтересі, тоді повинно бути тихо у кватирі, як у альхеміка.

Король треф живе в одному місті північного Кавказу і називає Олімпіяда Аркадієвна короля — „друг“. Раз у рік вона їздить на безплатний квиток, що одержує Матвій Матвійович, до міста над морем і приїжджає звідти відмолоділа, червоняста — тоді, у стремлінні поділитися з якимись інтимностями, натякає нам за „друга“. Я не хочу думати, що шестидесятилітня баба їздить за тисячу верстов до „друга“, я скоріш згоден думати, що вона виряджається щорічно шукати там доньки (Марочка в революцію зникла саме в тому місті), тим більш, що й Олімпіяда Аркадієвна так мотивує свої гастролі і мотивує зі сльозами, завжди несподіваними, як це буває у старих людей. Але вертає звідти весела,

свіжа, з клуночками й має бойовий дух, підморгує за щось, натякає... Коротше, мені не зовсім зрозумілі ці виїзди. Чи провітритись хочеться людині, чи справді — дочки шукає... Не знаю. У всякім разі вона й цього року поїде і ми тоді втрьох гарно проведемо час — будемо чаювати, слухати анекдоти, робити. Тягар спаде з пліч. Коли б швидше!..

Коли б швидше вона вже вклалася спати!..

Під ліктями потріскує столик, важко дихають і зідхають ковальськими міхами легені... Ворожить.

Я сиджу перед лямпою. Прислухаюся.

Ось черкнув сірник. Це вона світить лямпадку перед образом матері божої. Я не дивуюся. Є бог — лямпадки треба, немає — хай горить! На всякий випадок! Ану ж Марочка знайдеться і вийде так, що бог є!.. Зрештою — які там можуть бути принципи! Що говорила в нашій кімнаті — забулося, чи й не забулося, усе одно. А засвітити можна. Матвій Матвійович ще якось волочиться в депо й одержує якісь карбованці.

Я пас колись худобу і радувався, почувши глибоке зідхання. Воно визначало, що корова, обнюхавши землю, лягла й не буде бігати в овес. Таке задоволення маю я й зараз, почувши недвозначний віддих з „апартаментів“ Олімпіяди Аркадієвни. Вона вклалася відпочивати.

Дуже до речі й Микита, стомлений на роботі, заснув на стульці з альґеброю в руках. Я сам. В передпокій відчинені двері, там у грубці горить вугілля. Тепло. Надворі лютий.

Розкладаю теку із задуманими й початими новелями. І навіть зверхній вигляд кожного листочка переносить мене зразу в життя моїх героїв. Ось місячної ночі ми мчимо на лижвах лісом. Дочка німця-лісника натренувалася й переганяє мене... вона морозна вся і тіло її, мабуть, скрипить терпко, як березка... Ні, в мене зараз кріпкий робочий настрій і я його використаю на щось важче. Писати цю новельку — це легка радість. Я собі

зараз не дозволю такої розкоші. Ось друга річ, що я накреслив зимового вечора у фоє кіна на обкладинці книжечки „Грета Гарбо“. Ах, оцей образ весни під мотивом: „У місті надхненно бухають бомби,— це за мостами зривають лід. Сонце...“ Жанровий матеріял у мене ще у сфері передмисля, інтуїції, того, що називають „геніди“. Але настрій цієї надхненної весни повинен панувати сюжетом, фабулою... Ні, цього я писати не буду зараз, мені хочеться малювати людей. Людина — найрозкішніший матеріял, людина наймногогранніше створіння. Я завжди вибираю тему жанрового характеру, навіть товаришеві поетові у вільний час пропоную жанрову гулянку, навпроти його бажанню пейзажної і з більшим задоволенням слухаю діялога в дачному поїзді, аніж шепіт весняного лісу. І яка поезія може зрівнятися з оцим романом, що матеріяли, нотатки і пляни його лежать передо мною. Який прекрасний твір, коли він ще тільки в задумі! Хоч я не обманюю себе. Я знаю: виконати роботу — це не така проста штука й особливо — оцього романа. Переглядаю листки великого бльок - нота, друковані матеріяли, вирізки з газет та простежую розвиток дії. Спочатку я задумав повість „Pódtrzema mugenami“, потім захопив ширше суспільні шари і стосунки — роман „Дівчина з УНДО“ — і нарешті — дерзайте! Не треба розмінюватись на новельні детальки, на дівчину з УНДО — захопити всю тему! — І я вже два місяці готуюся до великого психологічно - історичного роману „Президент УНР“. Ця робота викликає в мене величезне задоволення й радісну гордість. Я буду мати можливість повно висловитись, я скажу слово нації, нації, що стала на соціялістичний шлях і це буде відповідь західнім підлабузникам. Я зможу тут оперувати конкретними одиницями... Як чітко я накреслив собі цього „президента Української Народньої Республіки“! До деталів я знаю його. Я навіть рефлексологічною аналізою розібрав його натуру. Я синтезував його звички і, навіть, його симпатій до кішок, до півтемних кімнат

і чотирнадцятилітніх дівчаток не обминуло моє око. Насолода,— пройти невидимим чуттям художника, стати за портьєрою і спостерігати, як у східніх трошки косих очах родять — мрійливі парадокси про маленького українського Леніна, коли він, мій президент, сидить у фотелі і три кішки труться біля його колін хвостами. Як це щастя творчо-невидимо бродити по европейському місту, кинути п'ятака студентам утраквістичного університету коло собору, що збирають на „захарунку" з образом богородиці. Зайти до кімнати українського поета, що живе фато-морґаною своєї чудної України... І потім новим Григорієм Савичем пройти по Україні, розпластаній під копитами вершників тих, що не хватало їм українського Леніна!.. Яке це щастя творчо сміятись!.. Ах, дайте мені спокій — попрацювати, попрацювати над цілим комплексом підготовних засобів,— довго: десять, п'ятнадцять літ і коли я вмру, ви скажете: він жив не даром, він отій Україні, що зашита в широких шароварах, дав відповідного їй президента!

Думавши над президентом, згадав іміґрантку Стефу. В розмові з нею я задумав цього романа. Захотілося зараз побачити, але — ніч... Хапливо вирішив ранком піти до неї. Зустрів її недавно. Була відлига, розслизлий вечір і вона шльопала великими кальошами, зігнута, темна з лиця, нещасна й сиротлива. Я аж зупинився здаля — таке воно було якесь нікчемне. Подумав тоді: чуже ти тут зі своїми львівськими інтересами, чудно — ориґінальне зі своєю шипучою мовою, своєю архаїчною ввічливістю і сачком з буфами на рукавах. Низеньке з великим качиним носом, що так нагадує носи черевиків сучасних письменників старшої ґенерації й іншої, ніж моя, орієнтації, воно повинно б мати таку філософію: буває ж так, що з якогось капризу обставин і настроїв випадково народиться людина і не людина, а зносок, як ото у курей трапляється. Ціле життя воно потім вишукує щілину, щоб залізти в неї, як безплянове і життя без нього було б таке ж, як і при ньому. Зайцем

 життя проїде, але в такий от розкислий вечір болісно відчує свою випадковість, і що шльопають великі калоші, і що ніс качиний, і що нікому до нього діла немає...

Та радуйся, никчемне! — ти мені потрібне і я мушу з тобою зустрічатися. Ти можеш думати, що я закохався в тебе, ти можеш думати, що вечори з тобою дають мені щастя і в цьому ти може й не помилишся,— копаючись у такому зошиті, як найшов я в тобі, я творю, а творити — є щастя. Завтра зустрінемось, сьогодні ж я сяду за роботу, що по моїй силі в цей вечір.

Ось кілька закреслених початків новелі з готовим заголовком — „Морська хвороба". Тут нічого не зроблено, не написано пляну, не начеркано задуму,— це в мене в голові. Але тепле море вже повіяло на мене своїми бурхливими настроями з цих закреслених початків і збудоражений дух хоче молодої сміливої авантури. Надоїла мені література з Вовчого Яру, надоїло прислухатися, як дядько Омелян люто, на всю республіку, сякається в полі сивої чугаїнки. Я довів його до порога комуни, комсомолець Омель влаштує книгозбірню, село підступиться на два кроки до соціялізму, дядько Омелян купить хустинку і не буде сякатися в полу. Наша література заканючилася з ним, бородатий і ситий хохол царственно усміхається з кожної сторінки. А тимчасом життя творить неповторну епоху,— стривоженою кров'ю по жилах пульсує, не знаючи кордонів, дух людських стремлінь... Під одним сонцем — одна земля — роздерта надвоє. А ми в тупий февдалізм, а ми в містичну глушину!..

Так. Я хочу впіймати нитку, що множена на мільйон сотається через кордони...

Погідне море й палуба „Дзержинського", лист від якоїсь молодої польки — дівчата на стадіонах, косинки кусками полум'я на вітрі, пісні перед зібраннями, танці на пристані... „Kochany Bazylu! Za ten mieśęc ja uwidziała ży to jest nowa ełłada"—колись писала вона і хтось загубив... і от передо мною ясний образ — Стася.

Заздро - щаслива, зачарована і разом спантеличена. І я хапливо починаю:

„Mój panie!
Coś trworzne jest...“

Рука не вспіває накидати загальних мотивів майбутньої новелі — всі ці мотиви даю, як синтетичні висновки, як інтригу. і за деякий час переді мною на двох сторінках з'являється щось схоже на увертюру, де ще немає твору, але є його всі основні акорди. Тепер розряджений, спокійний, із прозовим робочим настроєм я пишу першого розділа. Робота йде гарно й легко. Коли в голову цілими ключами налетять думки і на папері не вспівають розташуватись абзаци, я встаю. Думки насідають на перо і я мушу переждати їхній нальот, щоб потім усі заловити у сітку дрібненьких рядочків.

В настрої моєї новелі чудно вривається стукіт у двері. Зачудовано вертаюся в харківський лютневий вечір і виходжу на шкляну галерею.

Двері морозно тріщать. Клубок холодної пари любовно обгортає мене і я відчуваю Стасіну насолоду, як вона до схід сонця ускакує у свіже море. Я ще додумую абзаца, а вже промерзлий Матвій Матвійович батьківським тоном питає:

— Ти ще робиш досі, Альоша?.. Мороз, ох, мороз!

— Давайте будемо тихо, Матвій Матвійович. Наші сплять, поговоримо удвох.

Матвій Матвійович веселий і забуває за існування Олімпіяди Аркадієвни. Завжди він забуває, що вона тут недалеко й може прокинутись. Він, як дитина, і я мушу його втишувати. Він характерно цмакає губами.

— Аа!.. Почівають? Хай, хай! Швидко, хлопче, а то замерзнеш і не допишеш твору... А Микита теж заснули? Мабуть, на стульці? — з теплою іронією питає він, входить до кімнати і скидає ватяну „хламіду“. Він низенький і висхлий. Але зараз у рямці білої борідки

 його щоки взялися наче рум'янцем і все обличчя, колись вродливе та здорове, має свіжий вигляд. Він човгає до кухні, випиває стопочку й заїдає ковбасою. Запрошує й мене, але я відмовляюся.

Ми запалюємо, як звичайно, він відмовляється від моїх цигарок і витягає свої за 14 копійок. Потім ми відчиняємо грубку й сидимо в півтемнім передпокої перед жарким полум'ям. Матвій Матвійович розказує за робітників. Він тепер відає коморою інструментів. Його паротяг стоїть у депі і він сам теж перестав бути машиністом. Обидва герої праці.

Потягуємо цигарки. Білим гартованим духом понялося вугілля у грубці. Тихо. Матвій Матвійович починає щось зі своїх безконечних спогадів:

— У тисяча вісімсот вісімдесят восьмому році . . . — і тихо, повільно сочиться його мова за війни, партії, за кріпких сильних людей і смішних анекдотичних типів... Все це в перемішку з поцмакуванням, потяганням цигарки, з дотепом і анекдотою... Я уважно слухаю, передумую по - своєму, розташовую по окремих шкатулках мого розуму... Але у хвилинній павзі кажу:

— Сяду я робити, Матвіє Матвійовичу! — і йду до кімнати. І вже за чверть години знову теплий Крим, юна, хороша Стася й ритми веселого танцю на пристані. . . Матвій Матвійович сидить, перегортає вугілля, знову тихо дивиться у вогонь, щось згадує, щось думає, щось безпристрасне, мудро - стариковське перегортає в душі, як книжку, книжку життя, минулого, що стало історією, що не викличе ні сліз, ні радости... І потім я зовсім забуваю Матвія Матвійовича.

Враз мене вириває несамовитий крик, вереск і знову я в будиночку на околиці серед ночі. Босі ноги шльопають бігом по підлозі, а по цьому: — гуп! гуп!..

— Герой труда — прикурювать од лямпадки!.. Ах ти, катюга! Ах ти гадина!..

До нашої кімнати втюпує Матвій Матвійович, скулений та блідий.

— Божевільна,— тихо, обережно каже він і знищено сідає на залізне ліжечко під Леніном.

— Ти своїми брудними лапами човгаєш сюди припалювати од господнього вогню?! Ти нікчемний, сволоч, сукин син... уух...

Починається облога. Вишнева з лиця Олімпіяда Аркадієвна з істеричними очима підступає до нашого порога й обережно з-під лоба поглядає Матвій Матвійович.

— Ти погубив моє життя... Ви знаєте, Альоша, він після весілля осрамив мене перед усім моїм родом. Він, оцей Матюша... уух!.. ти! — звертається загрозливо Олімпіяда Аркадієвна до Матвія Матвійовича,— ти в моєї тітки кості з риби поклав замість на тарілку, на скатерку! Альоша, як я тоді плакала!.. Я тоді мало не отруїлася...

„Шкода, що не отруїлася“,— думаю я і сідаю за стіл.

— А тепер ти до лямпадки прикурювати!? Ти — герой труда до божої матері!..

— Ліпа, ти ж любиш пах від тютюну, то, може, він і божій матері приємний.

І тут зловісно тихо стало. Я здивувався, що Олімпіяда Аркадієвна не згòрилася на відповідь й оглянувся... Але в цю мить у нашу кімнату вже летіла повна помийниця з-під умивальника. Матвій Матвійович вчасно схопився, і вона стукнула його тільки по колінах. Помиї з милинням та лушпинням стояли калюжею на ліжку й на долівці, а під мене текли повноводні брудні ріки і Микита на підлозі коло столу, ще не зовсім очумавшись зі сну, здивовано кліпав очима, підвівшись на лікоть, і підпливав...

„Море розстилалося ясне й сонячне. Вбирало очі, бризкало ультрамарином, смарагдом і блакиттю. Нагадувався Айвазовський. І здавалося, що вигравує настрій у пам'яті картини“ ... — стояло в мене на великому аркуші.

Лютo заплакала Олімпіяда Аркадієвна. Сиві коси розтріпались, липли до мокрих щік...

— Матю-уу-шаа!.. Люципер! Герой труда!..

В досаді, що не дуже вбила нашого дідуся, бабюга схопила зі стіни сікач та влетіла до кімнати. Матвій Матвійович поступився в куток і жалісно поглядав то на Олімпіяду Аркадієвну, то на мене. Я зриваюся з місця, вмить скручую старій руки назад так, що вони схрестились на грудях. Але вона лютує і нам загрожує небезпека,— я ледве можу обійняти її, то ж цей бегемот просто закидає мене собі на спину й несамовито носить по кімнаті. Така прогулянка тягнеться довго, в мене стає флегматичний настрій і я, навіть, думаю вже за „Морську хворобу“: „Треба підкреслити, що Стася вивчає партію й комсомол і давно в нашім Союзі, а то ще який критик, чи просто собі смертний, ну який-небудь декан, скажімо, відмітить, що вона переломилась за цей один день“... Так я думаю в час моєї прогулянки на бегемоті.

Потім Олімпіяда Аркадієвна втишується й дякує мені, що я її заспокоїв, а то „вона нервна і їй довелося б з-за Матюші у Сибір піти“, вона вибачається за шум,— „прошу, прошу!“— чемно відповідаю я,— й забирається у свої апартаменти. Звідти вона довго загрожує, що нас усіх швидко зметуть з лиця землі, що вона знає людей, які скинуть владу героїв праці, що недовго нас терпітиме небесна сила, „ленінців таких“,— призирливо бурмоче вона і вже стіл скрипить під її ліктями. Вона ворожить на нас, та, як з фортеці, шле стріли своїх проклять і погроз.

Кімнату ми прибрали. Микита захропів, Матвій Матвійович затих на ліжку, трупиком лежить під Леніном і я довго не буду знати — чи спить він, чи так замовк... І я довго буду чути гадурання Олімпіяди Аркадієвни, а потім забуду її, бо я знов сиджу за роботою. Я знов пишу...

Проходить довга лютнева ніч. Мені не хочеться спати. Часом я виціджую чайну ложечку цитринового соку й випиваю з цукром. Тоді свіжіше в роті, знову хо-

четься запалити цигарку й думається легко... А коли голубий досвіток мерехтить ажурною гардіною на вікні, я підписую свою експромтну новелю: „Харків. Лютий 1927“.

2

В ресторації церобкоопу можна так-сяк відпочити: взяти столика на „хорах“, між двома колонами в інтимному куточку пальм, попросити обід та пляшку пива і, прислухаючись до вибагливих марень скрипки, до торопких перебоїв роялю, звести підсумок свойому дневі.

Поки подадуть обід, я виймаю бльок-нота й олівця. Треба записати ту ідею, що з'явилась мені на візнику. Я її забув, але знаю, що згадаю... Почекайте... вона стосувалася... „Президента УНР“... А Стефи так і не бачив!

То правда, я зустрічаю її випадково, але чомусь досить часто. Уламком безпутньої планети вона блукає у сфері моєї орбіти. То її застанеш у якомусь видавництві — з кимнебудь сидить, питає щось, скривляючись, потягає цигарку і тоді темна з лиця, з великим носом здається мужчиною і нагадує жінку з Европи, саме англійку. То в літорганізації, — сперечається за українську культуру, то в кімнаті якогось письменника. Вона, здається, не має посади, буває у клюбі політеміґрантів (я не буваю там), а де мешкає, я не знаю.

Але виявляється,— вона легка на спомин! Жаб'ячого кольору сачок входить до залі й зупиняється коло статуї з лямпою в руці. Я підводжусь зі стільця зовсім і через поручні, нагнувшись, спостерігаю цю чудну особу.

Таке враження, що її імлисті очі прислухаються, чіпляються за речі, за людей, обмацують. Вона сідає на перший стілець спиною до стола й хапливо щось записує у чорній записній книжці. Потім встає та шукає столика, хоч вільних місць є досить. Наче на гіпнотичний заклик, вона підносить очі до „хорів“ і ми вітаємось. Я чекав цього, а Стефа, хоч і не чекала,— не здивована,

 повертає на східці і за дві хвилини ми вже сидимо в куточку пальм за столиком.

— Ви не сподівалися мене зустріти, — кажу я, — ви шукали когось іншого.

— Я шукала вас. Я ж знаю, що ви тут обідаєте. Ви що п'єте?

Жаба! В мене зараз щитані копійки, але вона хоче пива,— сидить у такій позі, як би жабу посадити на мініятюрній стулці: хребетик дужкою, лапки на колінах, випучені очі витягуються до мене через столик, — і ще й пива хоче! Розгорнула пальто й показує темні костисті груди з рудого декольте.

Замовляю дві пляшки пива. Тимчасом вона запалює, дивлячись за бильце вниз.

— А знаєте, Европа діловитіша, а й інтимніша там, де треба інтимности. Наприклад, та сама ресторація „Pòdtrzema mugenami" ... Сюди людина несе свій день, свої пляни, болі, ідеї, — не кажучи вже за втому. За кожним столиком б'ється пульс. Там зібрались Ундовці, там поляк змагається за федерацію, там розпинаються за фату морґану своєї України...

Вона говорить, а я злегка, між іншим собі, нотую у бльок-ноті короткі насичені слова. Трагічні постаті! Борсаються в каламуті ресторанної п'яної тиради, ресторанних пристрастей і симпатій! Сумна діяльність за столиками, коли життя пусте.

— За скрипкою гарно мріяти, — кажу я. — Правда?

Надхненне соло скрипки стверджує мої слова.

— А західньому українству є за що мріяти, — каже вона, не розуміючи моєї шпильки. Я теж мріяла. Я ненавиділа комуністей усією душею, — правда, так, безкритично, але ненавиділа. О! Я була запекла фашистка! Власне, з такої от неприязні я й зазнайомилася з ними... А потім і сюди поїхала...

— Що?! З неприязні?!

Вона насторожується, ставить кухоль з пивом і ображається.

— Я кажу: зазнайомилась і поїхала, а не „з неприязні поїхала". І, взагалі, якби ви не письменник, я вашу цікавість до львівського життя мусіла б вважати за допит. Щоб приятелювання наше не порвалося, ми маємо порозумітися. Не люблю такого ставлення до мене.

Я усміхаюся.

— Ви краще допивайте пиво. І за обідом не радиться нервувати. В наших розмовах є повна порозумілість. Розкажіть мені, громадянко, як ви зговорились із комуністами?

Мій жартівливий тон вона розуміє і починає розповідати зразу.

— Була собі дівчина в колі українських вигнанців. Героїчно марила „батьківщиною", бувала на таємних і відкритих зібраннях, вибирала з авторитетів майбутнього президента, задьористо погрожувала перед колеґами мітичним людям, комуністам-вандалам і азіятам. А виявилося, що комуністи й европейські існують. Учившись у таємному університеті, познайомилась там з інтеліґентним хлопцем, а потім почула, що то комуніст. Він зовсім не нагадував комуністів ні з лиця, ні з постаті своєї. В черевиках і в пенсне... Потім студенти знали вже кілька комуністів, вони чомусь підтримували таємного університета... Дівчина ориґінальничала, спречалась гаряче (а вони посміхались, — скупці на слова), скаржилась на них своїм вибранцям на президентів... Ах, господи! Це така, здається, зрозуміла історія злому політичного кредо! Просто — стала співчувати комуністам.

— А до того я всі комуністичні програми віддала б за одну фразу доброго вождя розгубленої української еміґрації... Грішки моєї юности... Та досить за це! Воно набридло мені вже й там. Ви ж знаєте, що я не зовсім ще поінформована в культурному житті України. Аж соромно іноді,— живу вже два місяці в Харкові...

— Тільки не розпитуйте знову за літературну дискусію, за колишню й теперішню партійну приналежність опонентів. Мені це теж набридло вже досить.

— Мене, зрештою, не так воно вже й цікавить. Ви скучний і з вами нема за що розмовляти. Наливайте пива та розкажіть за своє теперішнє життя. Що ви робите, де буваєте, з ким знаєтесь.

— Ого - го!.. Ви багато вимагаєте! Я думав, що дівчину з ділового об'єднання не варто забавляти декляmаціями та каламбурами і видався вам скучний. Вам же не цікаво буде слухати й за моє особисте життя.

— Мені все цікаве. Розказуйте.

— Добре. „Брожу я вдоль уліц шумних, вхожу в многолюдний храм наукі", з горем наполовину ладжу зі своєю господинею і дружу з робітничою клясою, Микитою... Словом,— живу, борюся (буквально) і все.

— А хто це — робітнича кляса?.. Від станка...

— Ага. Це, справді, мало цікаво. А до вас можна заїхати? Яка ваша адреса?

— Прошу — моя адреса коротка...

Вона занотовує мою адресу у своїй солідній чорній книжці, а я думаю, як би знову повернути нашу розмову на захід. Та вона перебиває мої думки:

— А виробництво недалеко від вас? Мабуть, буваєте зі своєю робочою клясою? Цікаво б подивитися на клюб їхній, на життя... Ви знаєте, тут у вас я почуваю себе, як мала б почувати людина з Марсу.

Мені згадується Уелс, і „Війна світів", але ця асоціяція зовсім не в'яжеться з темно - зеленою галичанкою і мені навіть ліньки побудувати на цих думках якогось дотепного каламбура. Я втомлений (правив сьогодні коректуру) й розмова не клеїться.

Нас визволяє знайомий український письменник. Це з недуже поважних членів дуже поважної літорганізації. Він кожним жестом, кожною усмішкою і скеприсом під генія надуває свою знаменитість. Це з тих, що живляться, збивають собі капітал на товаришуванні з кріпким самостійним талантом, що його давно визнано суспільством. На ньому гетри, широкі штани, европейське пальто й незмірна кепа.

Він „сделал ручкой“.

— Аа!

— Аа! — відповідаю я і теж „делаю ручкой“.— Познайомтеся — відомий український письменник... „а це жаба, з того, світу“,— хочу відрекомендувати я, але кажу: — а це дівчина з УНДО.

— Навіть? — питає письменник.— Дуже приємно! Дуже приємно!

Та він, мабуть, не знає, що таке УНДО, він, здається, думає, що це одно з таких товариств, як осоавіяхем. І він усміхається, бо усмішка зійде за всяке розуміння.

— А ви на що орієнтуєтесь? — запитує Стефа.

— Я зовсім не орієнтуюся, хоч тепер мода орієнтуватися.

— Я орієнтуюся на схід.

— Ну, тоді я — на захід.

— Хіба принципово навпроти мене?!

— Якраз зворотньо — щоб зустрітися з вами... Та я ж і повинен орієнтуватись,— по штату положено.

Письменник зиркає з усмішкою на мене. До „Молодняка“ п'ється. Мовляв, ви кажете, що ми...

Стефа зацікавилася. Зелені очки її ожили, любовно впилися, ловлять кожний мімічний знак.

Прибрала поважного тону, з дотепів перейшла на сентенцію.

— Скажіть, як ви дивитесь на це: я вважаю, що сучасної української літератури, власне, немає... Я не кажу за творчість вашого об'єднання, я кажу за сучасну червону літературу...

— Не кажіть нам таких жахливих компліментів! Майте на увазі... Мене вже й так вважають головним єфремовцем, — похвалився письменник.

— Ах, господи мій, я ж просто читач! Я стороння людина й можу вільно казати свої думки...

Вона кокетує, це їй пасує дуже мало, цей тягучий голос у ніс, ці зелені губи.. І через це я серджуся на офіціянта, що довго не дає обіду. А що він винен? Не

 мудрий, трудящий член спілки нархарчу! Стефі страшенно не йде кокетувати й говорити розумну нісенітницю. А за нашого знайомого я знаю, що його називають зовсім не головним, а просто єфремовцем. Як чудно люди хваляться!.. Хоч би вже борщ подавали!

— А думки мої такі, що — не може зростати культура нації, не маючи ґрунту культурної традиції, не маючи коріння... Адже за українську літературу можна вважати лише таку, що має в собі психологічно-національне єство, йде з національного коріння...

І це без апеляцій, це солідно й певно:

— А як же? А так!

І це щиро.

Ні, я мушу ще запалити! Потягати цигарку й думати за щирість. Це велика людська душа — щирість... Вселюдська. Можна щиро казати, щиро любити й ненавидіти, можна щиро потиснути руку й так само щиро набити пику. Така то щирість... От вони щиро зараз хочуть мені збавити смак! Вони знову граються переді мною: поставили великого твердого крюка національної проблеми і вішаються на ньому. А хіба можна смачно їсти, коли люди вішаються перед очима?! Фе, яка гірка цигарка...

— Підсуньте, будь ласка, мені шклянку та не ображайте мене! Я сьогодні коректував новелю без якоїбудь національної проблеми й мені досадно... Я орієнтувався на культурну революцію й зовсім забув культурні традиції українського народу...

Стефа скептично прислухається.

— В Києві єсть собор... — починає вона.

— Знаю, знаю, знаю! Далі!

— Так уся наша сучасна література не варта пам'ятників української культури...

— Того собору... Я розумію... Ви знаєте? — чудове пиво! Пийте, будь ласка. І їжте гарячий борщ, український! А пиво німецьке... Давайте не сперечатися, чого доброго шлунки позбавляються...

— Можна раз збавити собі травлення, аби не збавляти його потім тисячному читачеві, коли ми маємо читача, пускає шпильку „колеґа“.

— А то ще можна й собі розмовою збавити, й читачеві „соборною“ книжкою. Це вже зовсім погано. Й вовки голодні й кіз не стало...

— То й чорт з ними — з козами й вовками.

— Саме краще!

— Приємного смаку.

Їмо й розмовляємо, а слова наші якісь глухі, голоси затінила музика і здається мені прекрасна ця зеленкувата темна Стефа, така благородна, коли мовчить і їсть, і так чудно овіяні лірикою обличчя,— це музика так тушує людський вид,— чудовий художник, музика!

В тіло з їдою проходить солодкий жар, хочеться усміхатись тихо і мріється мені моїм майбутнім романом „УНР“. Так хочеться працювати зараз! Порозпинаю на сторінках братів по батьківщині, навіки вшию шпагатом рядочків, попришпилюю кнопками розділів... Це буде національна штука і я зможу з вами обідати повноправно, мені не буде досадно.

На друге — „голубці по-козацькому“.

— Добрі голубці їли наші прадіди! От слово чесне, смачні голубці!

Пора й розходитись.

Коло вішалки з одежею зачарована Стефа просить авторської. Потім ми заходимо до книгарні, письменник надписує свого автографа, трошки дотепно, трошки плитко — „нє судітє, да нє судімі будетє“ й по тому, що він підписується „автор“ і прізвище, мені чомусь стає ясно, що це людина без художнього відчуття, без хисту. А читав його творів мало...

Я прощаюся. Мій автобус.

З ґанку мені видно: Стефа проводить нашого знайомого на гору по вулиці Лібкнехта. А їй треба вниз. „Чудні симпатії“, — думаю я і сідаю. Відтак натягаю пальчата, вмощуюся й розгортаю газету. Зацікавлююсь

статтею Г. І. Петровського про заводи на Україні і з голови моєї вилітає зеленкувата Стефа й український письменник з поведінкою під генія.

3

— Сонце.

Сказав Микита так просто, таким звичайним голосом, якби от — „вітер зі сходу“, чи „піду до їдальні“. Просто ввійшов і сказав, навіть не глянувши на мене:

— Сонце.

(А дверей до галереї не зачинив).

Але по тому, як він чітким і бистрим рухом згорнув геометрію, як торопко поправляв галстуха перед люстром, як механічно схопив зі столу цигарки і сховав до кишені — по всьому я пізнав, що він радий, як дитина що він відчув сонце.

Нарешті — сонце!

Ми швидко збираємось.

У скляній галереї блищить самовар, на підлозі хрещаті тіні од рам і на сусідньому бальконі — кішка.

Господиня виходить за нами. Вона жмуриться і підходить до рами, що відчиняється. Вона говорить:

— Ого... скоро чай можна буде пити в галереї. Більш нічого. Вона лише відчиняє велику шибу й дивиться у подвір'я. І мені видно в подвір'ї — стоїть Феня в червонім платті, а коло ґанку сусідин Кольо задер голову і, закриваючи долонею очі, дивиться вгору. Мабуть, там голуби. Мабуть, високо - високо.

Вийшли — спинились за хвірткою, а з - під битого снігу виглядає кінець чистої, свіжої дошки — і в місті широко й надхненно бухають бомби, — це за мостами зривають лід. Так і доводиться занотувати цього врочистого мотива весни, як записав я його на обкладинці „Грети Гарбо“, бо кождий рік річка гордо пре на мости і кожний рік бухають бомби, і кожний рік нагадують за весну. Радісно!

І тепер весна вже! Недарма ж горобці під вікном кричать за останні дні, недарма коти виють так при-

страсно на горищі й на даху, недарма Олімпіяда Аркадієвна повеселіла, помолоділа, пожвавішала, часто сміється і легше здає позиції свого кредо. Це — весна. Це Олімпіяда Аркадієвна поїде над море до „друга“ й шукати Марочку.

От вона вже й збирається. Йдучи до міста я радісно прощаюся, я вже не застану її. Коли постукаю, Матвій Матвійович вийде, вільно стукнувши дверима, не ризикуючи мати в спину віника чи коцюбку, цмакне весело і скаже : — „А наші поїхали. Сироти ми, Альоша. З цього приводу може потягнеш стопочку“. Я відмовляюся, як завжди, але сяду пити чай, що стоїть гарячий на плиті, потім, не виходячи з кухні, тут таки поговоримо, покурим і, нарешті, переберемось до кімнати. Прийде Микита зі зміни, розповість виробничі новини, потім ми почитаєм і, коли він не засне, підемо в близьке кіно. Матвій Матвійович зачинить за нами і в нас не буде тієї внутрішньої колізії, що буває, як хочемо вийти, хочемо побачити дівчат, вечірню вулицю й почути пісні, що лунають на околиці, а нема кому зачинити й не можна стукати, щоб не розбудоражити бегемота.

А ранком ми шумно будемо вмиватися на галереї та в одчинене вікно нам усміхатиметься Феня. Потім ми заспіваємо удвох, потягаючи цигарки, а Матвій Матвійович буде весело поратись зі сніданком. Живем - поживаєм. Трошки наївні радості, скромні веселощі, скромна радість у роботі, коли не почуваєш за спиною важкого сопіння й убивчого погляду.

В неділю приходжу, — Матвій Матвійович хитро усміхається, цмакає, інтригує.

— Ее ! Прогуляв ти, хлопче, лахву ! Микита перехопив ! ..

— Не розумію . . .

— Там така красуня приходила, як у казці. Тебе питала, а Микита під руку й до клюбу. О ! Маєш ! А ти кажеш, друг. Не вір друзям, о, не вір !

Матвій Матвійович серйозний, стурбований людською несправедливістю, йому гірко дивитись на діла людські.

— Еех! Співаєте дуетом, боретесь, до ілюзіону ходите, а як до одного прийшло щастя, другий перехоплює, і оком не моргнувши. Як ти на це?

— Я, що ж, Матвіє Матвійовичу! Я нічого не можу сказати, Микиті попалося, я й тим радий.

— „Любі,— значить,— ближнего своего, как самого себя“... Це добре, тільки все ж таки досадно. Там же така красуня! Така красуня!.. Закуримо, бог з ними!

— А насправді, Матвій Матвієвич, хтось питав за мною?

Матвій Матвійович довго буде ще інтригувати.

— Коли воно дуже погане,— то я знаю, хто це. А коли так собі, поганеньке, то скажіть, Матвій Матвійович!

— Воно дуже погане.

— Ще для більшої певности: воно балакає в ніс, ходить у брудній зеленкуватій кепці.

— Воно і є. Ти вгадуєш. Де ж ти, хлопче викопав цю тваринку?

— І не питайте, Матвіє Матвійовичу! Порода ця в нас перевелася... Вона щось залишила мені?

На столику в нашій кімнаті фамільярна записка:

„Олексій!

Хотіла тебе побачити. Читала „Морську хворобу“ і зістала трохи здивована... Задоволена з твого Микити. Йдемо в депо до клюбу дивитися на робітничу клясу.

Стефа“

Що це за натяк знову на „Морську хворобу“? Яке нахабство!

Я ображений. Я люблю своїх героїв, як друзів, і я не можу слухати, коли їх будуть так ганьбити. Казала нашому знайомому письменникові Стефа: він з мене писав „Морську хворобу“. Хіба це не образа! Каже,— він малював з мене Стасю... ви почуваєте з одного імени.

Я ображений. Хіба я так погано малюю типа, що можна переплутати Стасю зі Стефою?!. Стася подає голос з заходу... Стася — полька, шпигунка, її заполонило життя... Гм... А є щось спільне в них... Ні-ні-ні! В них нема нічого спільного! Ніякого голосу не подає Стефа, і голос її канючливий, у ніс... Та мені зрозуміло, з чого вона взяла. Я пригадую її розмову в ресторації: „Як би ви не письменник, я б вашу цікавість до львівського життя мусіла б вважати за допит“. Думає, що це мені дало ідею... Смішне нещастя!

4

Понуро лягли ми спати,— прийшли з Микитою, аж уже Матвій Матвійович балакає шепотом і з „апартаментів“ чути роботу двох ожирілих легенів. Вона спить. Лягли спати й ми.

— Якби її літом понесло, може втонула б, може море прийняло б...— казав Микита, простеляючи свою одежу на підлозі. І я щиро співчував його благородному бажанню. Є всяка щирість і щирість треба поважати, бо вона людська.

А ранком — несподіванка: ще лише прокинулись, Олімпіяда Аркадієвна тельогає до нашої кімнати, сміється всім лицем і навіть очима й носом. (Її усмішка дуже цікава, як складна система зморшок, складочок, горбочків). Вона ввалюється на ліжко Матвія Матвійовича, розпитує,— сміється, розповідає,— сміється, підморгує, виходить знову і знову входить. Їй хочеться чимсь поділитися, їй хочеться комусь сказати щось, їй весело, вона молода у свої шість десятків років.

— Ану, вставайте, парубки! Годі валятися!.. От я зараз підведу вас...

Виходить до своєї кімнати і — який вчинок! Боже мій, іноді на цю Олімпіяду Аркадієвну замилуєшся, така вона буває цікава, така зворушлива! — виходить до нас із мокрим кропилом, що лежало в неї за образом!

— Во іордані крещающієся ...

Але Микита, поки вона виходила, вспів натягнути штани і зараз, схопившись, біжить за Олімпіядою Аркадієвною. Вона регоче, відскакує від дверей і,— що найбільш небезпечно для нашого старенького будиночка,— біжить! Який жах! Стільці самі з гуркотом розскакуються перед нею, м'яка мебля плюшево мовчить і тиснеться до стін, а кішка вискакує на буфет і ховається за різьбленим верхом.

В Олімпіяди Аркадієвни чудовий настрій.

— Вас, Олімпіядо Аркадієвно, пізнати трудно! — кажу я за сніданком.

— Одмолоділа? Да? То-то ж!

Я догадуюсь: мабуть, знайшлася Марочка, і теплий струмінь розливається в мене у грудях. Марочка прекрасна, Марочку б тільки побачити.

— Так ви, Олімпіядо Аркадієвно, поділіться з нами своїми радісними новинами.

— Не можна. Молоді ви ще!

— Вже повнолітні...

— Ні, ще молоді. Не можна розповідати таких речей...

Я сказав, що „шкода", і сів за роботу. Олімпіяда Аркадієвна порається в кухні. Матвій Матвійович і Микита пішли в депо. В хаті тихо. Надворі сонячно, березневий вітер по-весняному метляє голубами, що літають перед вікнами.

Війся, весно, шуми, метляйся. Несеш із собою сонце, переповнені келіхи цілющої радости, силу несеш із собою і здоров'я. Вієш ти й хочеться, щоб люди ходили тільки маршами, щоб пісні звучали весело, щоб слова були певні, кріпкі... Дай, весно, країні моїй духу, щоб надхнені були каменярі, молотобійці, хлібороби й поети.

Так наладжує весна. І другому хочеться вийти на вулицю, дивитись на задимлену залізницю, на нову будівлю в робітничій комашні, на коней, що вицокують

по брукові, і громохливих бендюжників. Там течуть річки, біснуються горобці, гудуть паротяги й пахне по-весняному гар'ю, вугіллям і талим снігом... Хочеться на вулицю, але щось остерігає від розрядки, щось нашіптує тему з розкошами людської молодости, з напругою м'язистих тіл, з побідною весною, з тою, що недобачає скептичний прозаїк наших літ. Хочеться пройтися по країні й зібрати всю її творчу радість... Вибачте на цьому ліричному відступі, ви хочете прози, бо вік наш, як надхненний, так і холодний, розміркований. Олімпіяда Аркадієвна зараз підійде знову до дверей, тількищо підходила вже, і власне вона перебила мені весняні мрії. Вона запитала мене, чи цікаво мені її новини, чи дуже цікаво. А вона знає навіть таємницю, за яку я міг би мати пошану, велике задоволення, добру тисячу і...

— Що, що, що!? Як, як!? Невже, я повірю, думаєте, вашому інтригуванню, Олімпіядо Аркадієвно!?

— Не вірте, — каже ця стара дитина і переможньо йде до кухні знову. Але я знаю — вона не може мовчати, вона зараз прийде, та я покажу на виду, що все це мене не цікавить.

А за три хвилини Олімпіяда Аркадієвна сідає на стільці проти мене й наказує мені покласти ручку.

— І можете вже писати по-старому не для власті. Як писали письменники до революції. Більшовиків незабаром не стане, зметуть.

І яка вбивча усмішка, яка велична, значна павза! Ні, ми пропали! Інше не можна думати, коли дивишся на цю побідну, нікчемну старушенцію.

— Зовсім? — таємничо питаю я. — До основанія?

Але на мої слова ефектно не звертається уваги.

— Поляки поможуть нам. Вона полька... От скажіть, — Пінтоска, це польська фамілія?.. Нуда. Польська. Я хотіла, щоб французи, але вона каже, що поляки... Ясно, — вона сама полька, от і хоче поляків. Я вже згодна на поляків, бог з ними!

Але хто така Пінтоска?

Наводжу питаннями мою бабусю і маю:

Пінтоска така, як і Олімпіяда Аркадієвна.

„Дві жінки на березі моря. Одна приходить виглядати доньки Марочки, друга сидить і розмовляє з утопленим чоловіком офіцером Вальом. Море німе,— свідок їхнього діялогу. Тужливі тони цього діялогу не приглушують, одначе, божевільного бажання помсти“...

Так складаються теми. Щось викреслюється в голові, й ще не знаєш, чи зробиш якусь повість, чи маленьку новелетку, але вже ці дві привабили уяву своєю клясичною нікчемністю. Дві нікчемних на глухому жаркому березі,— є у цьому поезія нашої сили! Я думав зараз за побідну молодість заводів, стадіонів, суботників, екскурсій, а от — ці дві жінки і я не можу їх обминути, хоч і знаю, що дехто закричить про відрив, вишуканість і надуманість.

Адже дірки та прогалини в нашій критиці, як і в красному письменстві, ще запихаються прядивом різних бездар, що підробляють на пролетаріяті...

Але далі, Олімпіядо Аркадієвно, далі!

Це робилося минулого року весною. Тоді в містичному жахові Олімпіяда Аркадієвна втекла від Пінтоскої, що мала при собі радіо... Та вже цього року... О! Цього року вона вже боялась цієї штучки. А зате Пінтоска нічого не сховала від неї, зате Олімпіяда Аркадієвна на старості літ має державні таємниці.

Але хай вона колись другим разом розкаже, а тепер можуть пригоріти оладки. Треба йти до кухні.

Я відчиняю вікно, я багато палю. Весна свіжим пахучим подихом пре до моєї кімнати, а я занотовую пляна для новельки про двох нікчемних.

— Я вам не заважаю? — питає з порога Олімпіяда Аркадієвна.

— Ні, ні! Прошу!

— А скажіть, як вам дадуть тисячі дві за цю справу, ви покинете нас і забудете.

— Та що ви, Олімпіядо Аркадієвно?! — урочо і благородно, як на сцені в опері, схоплююся я. — Тоді вам належить тисячу й дев'ять сотень, а з мене і сотні хватить.

— Я згодна на половину...

— То вже ваша справа.

— Але я вам не вірю.

Доводиться довго запевняти, бо вона жде від мене переконань, а час у мене є, все ж одно вона перешкоджатиме робити... Та й цікаво слухати ці чудні метекування, я завжди любив спостерігати божевільних, як інженер-конструктор любить розбирати недовершену чи збавлену складну машину.

Нарешті, вона йде на компроміс. Вона не дасть мені в руки ниток, вона приховає адреси та прізвища, а саму суть розповість.

В південному місті на березі Чорного моря єсть Пінтоска Маня. Її завжди можна застати там і запитати в неї за її троюрідну сестру, що служить у заводській конторі, за сусідку по коридорові, дуже інтеліґентну людину з Австрії, за знайому в Києві й за всіх. Олімпіяда Аркадієвна знає, що я туди не поїду й це мені не дасть нічого. Але хай я знаю, що Олімпіяда Аркадієвна має в руках прізвище й адресу однієї особи в Харкові. Цю нитку вона вже не дасть мені в руки нізащо...

— „Марочка!" — думаю я. — „Марочка єсть у Харкові!.. Чорт з вами зі всіма, але Марочка єсть у Харкові! Звичайно, не так просто з'явитись їй вдома і ясно мені, чому вона не приходить. Зрештою, не знаю, хто стукав уночі дверми, коли Матвія Матвійовича не було вдома, а Олімпіяда Аркадієвна не має звички виходити вночі на ґанок... Правда, вранці наша господиня обурювалась, що сусідка питала вночі за чоловіком, в мене світилось і вона взяла собі в голову, начебто її п'яниця попав до нас та й випиває з Матвієм Матвійовичем... Але я не вірю Олімпіяді Аркадієвні..."

Так. Мені час збиратися до міста. Їй не хочеться відпустити мене й вона просить почекати, кави з оладками випити, а виходить і послухати політичні мрії, інтереси й захоплення її державного ума. Невже мені не цікаво, що складається друга партія, що візьме владу у свої руки?!

Ні! Досить! Набридло!

— Поспішаю, Олімпіядо Аркадієвно! Дуже поспішаю!

Олімпіяда Аркадієна невдоволено мовчить. А в цей час стукає і входить задоволений Матвій Матвійович. Він привіз вугілля й бере ключ від сараю.

Олімпіяда Аркадієвна виходить на галерею. О! Це таке вугілля! Матюші наструшували шлаку й пороху, Матюша хоче її вбити, замучити... Матюша загубив її життя. Після весілля на сніданку в тітки...

І вже летять на Матвія Матвійовича оладки з мискою, і вже плита забута, кава збігає й шипить, столик люто потріскує під ліктями і над картами Олімпіяда Аркадієвна виголошує зі своїх „апартаментів“.

— Не довго вам зосталося царствувати! Дні ваші полічені! Ми вас швидко доведемо до кінця! Альоша,— гукає вона до мене,— даю вам чесне слово Олімпіяди Аркадієвни мадам Невгомонної, що за якихнебудь два тижні цієї влади не буде. Це мені казала Пінтоска і і це кажуть карти. Йдіть подивіться коло туза пік — що значить казенний дім, вроді Ленінів дворець,— випав треф туз і винова дама. Горе вам! Йдіть подивіться!

Я запевняю, що вірю й так, беру шапку й виходжу на вулицю.

А ввечері знову двері щільно затуляє дебела постать і на мене промениться тупувата хитрість з маленьких очей. Олімпіяда Аркадієвна знову приходить на дипломатичні переговори.

— За скільки продасте, Олімпіядо Аркадієвно, свою таємницю...

— Що вам дадуть — на половину. Вам тисячі три дадуть, ви ж власть врятуєте...

— Продаєте за половину?.. А ким же ви тоді, Олімпіядо Аркадієвно, будете загрожувати зі своїх „апартаментів Матвієві Матвійовичу і радянській владі?

Моє запитання зостає без відповіді.

— Таа! — і засміялась.

5

Сходить сонце і зразу на галереї. А в дев'ять уже повно весняного тепла. І самовар на мідному декові горить блясками. Весна, весна!

Я сиджу на стульці біля широкого підвіконника й пишу. Є в нас божевільні архаїчні примірники, життям забуті, богом зобиджені, мухами обсиджені люди. Ними сонячного ранку я відтінюю нашу молодість, красу, силу. Доповідаю за них суспільству... Пишу новельку „В ущелинах республіки".

А Олімпіяда Аркадієвна думає, що я пишу до страшної мітичної установи.

Вона нервує і часто входить до кімнати, виходить знову, п'є чай і знову виходить. І мовчить.

Вона боїться, щоб справа Пінтоскої не розв'язалася без її участи, щоб її не минуло „вознаграждєніє".

— Що ви пишете?

— Так собі, дрібницю.

Але я кілька раз уже заводив розмову за те місто, де загубилася Марочка. Мені для твору важно знати деякі деталі й ці розмови ще більш наструнюють її підозру.

— Так сказати вам адресу і прізвище харківської особи? — питає Олімпіяда Аркадієвна.

— Що ж, коли ви не хочете...

— Добре, я скажу. Тільки... — тут кокетливе й запобігливе кивання пальцем та підморгування, — що має значити — „не забувай умови".

Я розумію!

Олімпіяда Аркадієвна йде до „апартаментів" і виходить звідти стурбована.

— Альоша! Та я ж спалила календаря, отого царського, що там було сто сорок богоматирів!.. А я ж туди поклала адресу! Ще як би вас із Матюшею з анекдотами про богоматір не конозило, то цього не було б! Богохульствуєте, а я наслухалась та й знищила, прости господи! — Олімпіяда Аркадієвна христиться. — А там і адреса була...

— Жаль, Олімпіядо Аркадієвно! Бачте, якої шкоди натворили ваші релігійні хитання! Лучче б ви вже вірили собі, од цього нікому ні тепло, ні холодно!

— А ви знаєте? — я так пам'ятаю! Я знаю, що на Рибній і починається на „А". Я ще тоді зам'ятала „Ах!" аначиться на „А" прізвище. Це ж усе одно нитка...

Я зацікавився, бо люблю все сюжетне, але мало вірив цій мнемоніці на емоційних вигуках.

— А може ви тоді сказали „Ех"! Може на „Е!"

— На „Е"?.. Може й на „Е!".. „Ах"!.. „Ах!".. „Ах!".. — задумано вигукує Олімпіяда Аркадієвна, а я дивлюсь у затурбовані очі й усміхаюся. Потім вона входить до кімнати й за п'ять хвилин вертається.

— Я вам казала „Ех!" чи „Ах!"? Ви мене збили з пантелику. Ви щось додали чи „Ех!" чи „Ах!" і я не знаю тепер... як я вам зразу казала?

— „Ах!" — Не „Ех!"

— Ні, „Ах!"

— Ну от і візьміться.

— А ви не боїтесь, Олімпіядо Аркадієвно? Ви ж теж причетні до цієї справи.

— Мені що, я нервова женщина, я нічого не знаю...

. . . .

Сонце. Дві жінки над морем у моїй уяві. „Полуденна спека" — починається моє оповідання. Пишу і скучаю за морем і досадно мені, що не я в південному місті, що вони на березі. Це б ускочити у цілющі хвилі! Це б вимахнути руками, нурця піти й вийти далеко од берега... Ах, хороше, хороше! Скучаю за морем...

. . . .

В одинадцять приходить із депа Матвій Матвійович. Я збираюся у місто.

Олімпіяда Аркадієвна похапливо запитує чи буду я заходити кудинебудь, що я думаю робити в місті. Вона вже давно спохватилась і знову тупає по кімнатах, береться за все й нічого не робить. Я заспокоюю її,— я буду в ДВУ та в бібліотеці — там я думаю закінчити новелю,— і йду до трамваю.

* * *

Мені відчиняє Матвій Матвійович. По тому, як він вільно тримає себе, як поцмакує, я догадуюсь, що Олімпіяди Аркадієвни немає вдома. На моє запитання, де вона, він призирливо скривляється й махає рукою, наче відгонить муху:

— Ай, говори, хлопче!

Ми входимо до кімнати. Парасольки з комфортною ручкою шпаги в передпокої немає. На моєму столику порозкидані папери, посписувані старечою рукою.

Матвій Матвійович стає передо мною.

— Це ж жінка, Альоша! Коли тобі таке трапиться, вішайся зразу, бо життя все одно пропало. Вже як на чому помішається — кінець! Нічого не зробиш! Буде клюкати, клюкати, поки не доклюється.

Матвій Матвійович запалює, довго тягне, поки розгоряється цигарка.

— Ти пішов, а вона на мене: „Ти герой труда, тебе під знаменами водили, а ти совецьку власть не защищаєш! Ти, — каже, — повинен бути патріотом. Через таких, — каже, — як ти, погибає власть робоча“.

По якійсь ниточці побігла думка і погляд мій упав на Леніна. Портрет у рожевенькому, з паперовими кошичками й биндами. Могутнім, грубим обличчям випирає, кріпкими очима знищує, сміється.

— Це так убрала, — промовив Матвій Матвійович, помітивши моє здивування, і уникаючи називати Олімпіяду Аркадієвну хоча б займенником.

— А що це за папери?

— Заставила писати на якусь Пінтоску, якогось її друга... Ет! Всі ці Мощецькі, Ахринські, такі ж, як і вона... Глупаки!

— Ахринські?! Як ви сказали?!

— Архинські, я сказав. Або що?

— В Харкові?! На Рибній?!

— Здається. Подивись там у доносі. Це чорнова. Під диктовку.

Аж тепер мені зв'язалося зі Стефою. Стефа Ахринська... „Ах!"... Ех, чорт! І навіть, здається, живе на Рибній. Пригадується, якось казала.

— Стефа Ахринська?

— І Стефа і її дядько й тітка. Ця в Харкові, а старі обоє там, у N Манецькі.

— Та ж Олімпіяда Аркадієвна спалила адресу?!

— Викопала. Вона її у молитовник поклала. Переплутала... Ет! Старий котел! „Вознагражденія" добивається...

Беру книжку, сідаю і зачитуюсь. Матвій Матвієвич порається по „господарству", кормить курей, поправляє хвіртку й мені до хати чути, як він стукає. Виходжу і я до нього й ми забуваємо зовсім за Олімпіяду Аркадієвну. Славно весняного дня бути надворі з сокирою в руках, забивати, тесати, копати лопатою сиру, чорну землю і я ставлю ремонт на ширшу ногу. Ми перекопуємо слупи од воріт, кийками оббиваємо землю і Матвій Матвійович захоплюється, що я вмію робити й зовсім не білоручка. А мені згадується весняна робота в мене вдома, в селі і щось ліричне й тепле є в цьому, дитинство стає перед очима, од цього весело, хороше. Я в одній блюзі. Матвій Матвійович ходить круг мене, він старенький, не має сили і йому теж згадується — його молодість, згадується сила, здоров'я.

— Колись і я так міг! — каже він, дивлячись, як я розвалюю на двоє одземка для порога. — Добре розскочилось!..

Враз на хіднику з'являється „старий котел“. Він важко, понуро і швидко гупає по дошках, вишибає товстим тулубом двері, хряпає ними знову і вбігає до хати.

— Продала вже та не вторгувала.

— Хоч не буде ким лякати.

Скрадливо надходить вечір.

Микита застає нас ще коло воріт, але ми збираємо вже знаряддя, йдемо до хати.

Олімпіяда Аркадієвна ворожить. Глухо замовкла, на бурю.

Матвій Матвійович узяв Гоголя. Читає за мертвих душ, зрідка сміється і не хоче рахуватись із обставинами: це дратує Олімпіяду Аркадієвну.

Нарешті, вона затуляє собою наші двері. Починається облога.

Яхидно прижмурені очі пашать, зненависть бризкає з них блясками, іскорками. На масних губах крива усмішка.

— Чого тобі, Панько, радісно? Чого ти хаханьки строїш? Сидиш собі, трутень, і скалиш беззубі ясна!.. Може б ти помовчав?

Матвій Матвійович зиркає на нас, ледь усміхаючись, але очі кліпають і це виказує його тривогу. Він лагідно каже.

— Ліпа, ти заспокойся. Я собі читаю й не зачіпаю тебе.

— А ти ще мене зачіпати думаєш?!. Ах, ти...

Парасолька з комфортною ручкою шпаги вискакує з-за плечей, Олімпіяда Аркадієвна вривається і хоче потягнути Матвія Матвійовича, як то кажуть, старшим боком.

О, в мене вже довго закипала лють. Мене в такому стані не закинеш на спину й неноситимеш. Парасолька з тріском летить у передпокій і стукається об сінешні двері.

Олімпіяда Аркадієвна в нестямі. Вона каменіє, страшно витріщає на мене очі. І цими витріщеними очима вона бачить мою напружену постать і зціплені кулаки.

І дивне диво: ні істерики, ні крику. Тільки здивовання та тихі слова:

— Так ви отак?! У моїм домі?! За моє отношеніє?!

— Пальцем не торкнете Матвія Матвійовича. Баста!

— Баста! — каже Микита і чогось встає із стільця. Він радісно кипить і не може всидіти...

— Не хочу терпіти більш, — обзивається Матвій Матвійович. — Не смій битися!

Старечі очі його загоряються вогнем і він стає кращий, молодший на півтора десятка літ.

— Не смій! — кричить він, хоч усі стоять тихо в німій гоголівській сцені.

— Аах ти, Матюша шолудивий! То ти сів під своїм Леніном і будеш розсуждати?!

Олімпіяда Аркадієвна кидається до ліжка, заціпленими пальцями рве кошички, хватає за портрет і зриває зі стіни...

— Не трож! — кричить Микита і своїми величезними долонями хватає за товсті плечі. — Не трож! Знистожу!

Лице в нього перекошується, горить і пальці глибоко впиваються у плечі, впиваються і крізь м'ясо обхвачують кістки, як опценьками. Я знаю, які пальці в Микити!

Руки у старої в'яло опадають, портрет лягає на ліжку поруч з Матвієм Матвійовичем, що лише відсунувся, не встиг схопитись.

За хвилину скрипучий крик густо наливає наш будиночок і, мабуть, просовується цівками крізь щілини, крізь вікна на вулицю, на околицю.

— Аааай! Аааай! Аааай!

Безглуздий, дикий, злісний і безнадійний крик.

— Візьмемо! — каже Микита.

І тріномфіяльно ми викидаємо Олімпіяду Аркадієвну мадам Невгомонну в передпокій.

— Забирайся у свої „апартаменти" і до нашої кімнати щоб ні ногою. Будемо замикати на ключ! — каже Микита.— Я, Матвій Матвійович, ще одного ключа зроблю

і коли вас зачепить ще господиня, спровадимо в бупр... Можна стопочку, Матвію Матвійовичу?

— Єсть, єсть...

— На цей раз і я не відмовляюся.

ЕПІЛОГ

А що зі Стефою? Як поживає Пінтоска і всі друзі Олімпіяди Аркадієвни?

Нічого. Нічого не трапилось. Минуло вже два роки, а Стефа так само шльопає оцієї весни двадцять дев'ятого по Харкову в великих калошах, залишилась побірницею соборних пам'ятників мистецтва, має свої „оригінальні“ політичні погляди і, здається, цим обмежилася її „контр-революція“. Позаплянове,— перебивається по щілинах життя, проїде його путь зайцем, ніякого сліду не лишить за собою, ніхто не згадає її. Цієї весни вона в тому ж таки сачку кольору болотної жаби.

Пінтоскої я особисто не знаю. Мабуть, ходить говорити з Вальом, мабуть, Манецькі доживають свій вік, перебиваючись так-сяк. Вона паперові квітки робить та продає, він ходить, впаковує людям речі... Кому вони потрібні, нащо здалися! Радянська влада не заплатила Олімпіяді Аркадієвні, не має такого звичаю та й хоч би мала, не було б за що платити. Вбогеньке дуже це все, сміття.

Радісно зустрів я оце якось Матвія Матвійовича. Він одержує тепер пенсію, доживає своє багате життя, як книгу дописує, товсту пожовклу книгу. Живе він сам у тому ж будиночку, в нашій кімнатці. „Апартаменти“ займає гарна робоча сім'я, в неї він і столується.

— А де ж Олімпіяда Аркадієвна? — питаю я.

— Ет! — махнув рукою старенький. — Питаєш... Поїхала вторік у N та й досі не вернулась. Так і не знаю, де ділася...

— Заходь, Альоша!

— Дякую, Матвію Матвійовичу! Зайду.

— А Микиту зустрічаєш?

Ні, я Микити не бачив з тих пір, як ми вийшли з того будинку на околиці. А хотів би побачити! З ним я ділився всіма мріями, всіма плянами й новинами. З ним я бував на нічних змінах, в депі й у майстернях.

— Опиши в книзі, — звичайно казав він, коли я захоплювався величним виглядом нічних цехів, ливарень, спокійних, упевнених робітників. З ним я бував, крім своєї, на зборах робітничої комсомольської ячейки, в кіно і в клюбі... Гарно ми дружили.

Коли йому трапиться бачити це оповідання, він прочитає, я знаю. І я знаю, що він буде задоволений. Друг і контроль.

III. 29. Харків

Ю. ШОВКОПЛЯ

ВЕСНА НАД МОРЕМ

ПОВІСТЬ

ПРОДОВЖЕННЯ *

XIV

Дійсно, Бит і Самойленко зуміли розпалити хлопців — ввечері клюб будівників довго лунав безвірницьким зібранням... Всього й робону було — уявити суть живгазети та розподілити ролі. Але це ж перший прилюдний виступ осередку, а хіба ж можна не обговорити цього докладно? Треба, щоб Окружком почув, що будівники працюють не гірше, ніж інші осередки, хоч їх, будівників, і вважається за нікчемних. Треба, щоб сам Іванецький визнав їх виступ за бездоганний... Для такої справи було вирішено обов'язково збиратися щовечора, а коли потрібно буде, то й двічі на день: до роботи, наприклад, можна вирвати годину - півтори — починати репетицію о шостій ранку...

І другого ж дня заля клюбу весь вечір вирувала галасом першої репетиції, а фанерна сцена жалібно кректала й ходором ходила від топоту ніг, що намага-

* Див. Гарт №№ 1, 4, 5, 1929 р.

лися бути легкими й спритними. Братва взялася за роботу з великим запалом. Навіть Маруся, що її Бит насилу вблагав узяти участь (адже на весь осередок тільки три дівчини), обливалася запопадливим потом і не огризалася на Зінині вказівки. Правда, першу годину цих указівок не було чути: всі вважали себе, за керівників і кричали навперебивки яко мога дужче. Викопана ж у профспільці акомпаньяторка надто старанним музичним супроводом зливала окремі вигуки в суцільний невгамовний шум. І раніш усіма визнаний за режисера й диригента Бит од хвилювання й обов'язків за півгодини охрип до щенту й одчайдушно розмахував руками, щоб дати хоч який лад репетиції...

Проте, скоро всім стало ясно, що так багато не вдієш. Робота стала спокійною, а хрип Бита,— чутним по всій залі.

Чудним тільки здавалося поводження Павла се ед цієї одностайної бурхливої роботи. Він не горів загальним бажанням, а робив усе наче з-під батога, вороже чомусь поглядаючи на Зіну й Бита, коли ті в один голос вимагали від нього життя й експресії. У вільні хвилини він незацікавлено відходив до стінки, щоби з глузливою всмішкою спостерігати за останніми й огризатися на їхні питання про хід репетиції, що сипалися до нього зі сцени... Ні за що образив Марусю, — вона вдатно провела трудний момент і радісно підбігла до нього за похвалою, — сказавши зневажливо, що на таку тільки юрунду в неї хист і знаходиться... В перерві чіплявся до всіх зі своїм нерозумінням спільного захоплення живгазетою — ну, що в ній гарного? Спершу всі доводили йому його дурість, але, спіткнувшися об його ворожу впертість, просто відмахнулися від нього, щоби знову взятися за роботу.

Зіна уважно стежила за ним — боялася скандалу, що може раптом зіпсувати так гарно й жваво розпочату працю. Ясно почувала, що своїм поводженням він хоче зробити їй неприємно й перестала робити йому зауваження, хоч під кінець репетиції він клеїв явного дурня

з своєї ролі. Але не втерпів Бит: коли Павло замісто того, щоб з веселим співом ходити по сцені, загудів щось незрозуміле, притулившися до стінки, зупинив акомпаньяторку, щоб обурено прохрипіти:

— Краще б ти, Павле, пішов на паперть — там своєю гугнявістю ти б увесь хліб у старців одбив.

Видно, Павло давно шукав причини для демонстрації — відразу насунув кепку на чоло й рушив зі сцени. Маруся була вхопила його за рукав, але він роздратовано відштовхнув її і, сплигнувши на підлогу, подався до дверей.

Хлопці лише переглянулися й одна Зіна неголосно промовила:

— Одну хвилину, Павле.

— Ну? — не повертаючись, зупинився той.

Але лице ворухнулося задоволено насмішкою, коли Зіна підійшла до нього. Сказала тихо, щоб ніхто не почув:

— Думаєш — я не розумію, що все це на зло мені ти вибрикуєш? Дуже гарно розумію. Але ти міг би вибрати для цього другий час, щоб не зривати нам живгазети.

— Тобі? — зневажливо розсміявся Павло, але від Зіни не сховалася штучність цього сміху.— Подумаєш — краля яка. Та на що ти мені здалася?.. Просто нема охоти дурнем себе виставляти чорт-зна-чого й що.

— Ага... Ну, тоді нам нема про що говорити. Шкода тільки, що в тебе не вистачає мозків зрозуміти одно — більшим дурнем, ніж оце зараз, ти ніколи не будеш. Лише твоєю дурістю й можемо з'ясувати, що ти отак підводиш товаришів. Адже знаєш, що зараз замінити тебе ніким... А щодо мене, так я дуже рада, що ти забув про свою обіцянку розплатитися зі мною за того — пам'ятаєш? — ляпанця. Я думала, що ти через нього казишся.

— То само собою. Я ще тебе піймаю колись.

— Битимеш? — посміхнулася Зіна.

— Буду я об тебе руки бруднити... Доведу, що не з тих я, кого можна отак пхати.

Павло не розмовляв — плювався неохоче словами, повернувшися до неї боком, щоб уся його постать висловлювала погордливість. А тому не бачив, як Зіна переморгувалася з хлопцями, що з уважною цікавістю стежили за ними, але не підходили—знали, що вмовляння зроблять його тепер ще лютішим. Не побачив і того, як зневажливо глянула вона на нього, зрозумівши підкреслений натяк останніх слів. І тільки бажання доконче поставити газету перед червонофлотцями задушило образу. Все також тихо й спокійно, але з кривою посмішкою, сказала:

— Не знала я, що тобі цього так кортить. Мені й самій цікаво було б вислухати твої доводи. На жаль, в найближчі дні мені зовсім ніколи, а от після постанови живгазети... Навіть без свідків готова залишитися з тобою.— Не зморгнувши зустріла його допитливий погляд.— Тільки умова: ти вислухаєш також і мої доводи твоєї дурости й того, що ти зовсім не комсомолець... За таку ціну я вимагаю дуже небагато: брати й далі участь у живгазеті й робити те, що тобі говориться. Згоджуєшся.

Він довго не відривав од неї погляду, але Зіна дивилася йому прямо в очі; лише легка всмішка ворушила її міцно стулені губи... Павло озирнувся на Марусю — чи не долетіла до неї ця розмова? — й хутко сказав:

— Сьогодні ввечорі. Після репетиції.

— Ти вже хоч не торгуйся. Адже сказала, що раніш ніяк не можу, значить не можу справді.

— Чорт з тобою, гаразд... А не обдуриш?

— Боюся я тебе хіба? Тільки тих обдурюється, кого боязко. Проте, можу обдурити — якщо до репетицій отак будеш ставиться... Ну, поволинив і досить,— голосно закінчила вона розмову,— йди на сцену. Та гляди ж на носі заруби собі нашу умову.

Знову під руками байдужої й потомленої акомпаньяторки гучно заторохтів напіврозбитий рояль, а хлопці — для них ця незавбачна перерва була перепочинком —

ретельно заметушилися по сцені. Розмова таки витрусила з Павла його блазенство — надто загарливим виконанням своєї ролі наче хотів надолужити раніш загаяний час. Хвастовито поглядав на Зіну — он якого артиста він з себе може вдати при бажанні, навіть нічиїх указівок йому не потрібно.

Але в Зіни від цього тільки збільшувалася гірка прикрість на себе. Втома від репетиції й міцного бажання довести газету до сцени центрального клубу — все ж таки цього мало для дурнячої згоди на його умови, крізь які неприховано б'є його похіть. Павло ж своїми поглядами наче підкреслював сумлінне виконання обіцянок — щоб вона ані на мить не забула про свої... І не могла прямо глянути в очі Марусі — у відповідь на її ворожу уважність, що з нею вона намагалася по Зininому обличчю прочитати причину надто самовдоволеного Павлового поводження. Наче якесь важке вкривало опутало Зінину свідомість і рухи зробило непевними — декілька разів помилилася й на дбайливе запитання Бита, що з нею, роздратовано повернулася до того спиною. Тільки під кінець справилася з собою — підбадьорила думка, що від Павла можна захиститися Марусиними ревнощами. І все ж таки, коли після репетиції безбожники вивалилися з духоти клубу в прохолодну темряву вечора, Зіна відразу попрощалася й пішла додому.

Але не встигла вона повернути за найближчий ріг, як почула за собою хуткий цокіт закаблуків по пішоході. Оглянулася — напівсхована густим сутінням Павлова постать; рішив, видно, сьогодні ж перейняти її. Наддала ходу, але за хвилину зрозуміла недоцільність цього — Павло все одно наздожене. Ну, й чорт з ним — на крайній випадок можна й до міліціонера звернутися, це не буде порушенням умови...

Раптом чиясь довга й сильна рука перегородила їй дорогу; збоку — близько від її лиця виринула Киваєва посмішка... І Зіна нічого йому не сказала, коли він міцно взяв її під руку, щоб поволі піти далі.

Повз проскочив Павло, зупинившись на мить, щоб розглядіти її супутника, але Кивай хутко нахилив голову й ледве помітним рухом плеча штовхнув його вперед... А коли Павлові кроки вщухли в темряві, тихо сказав:

— Я знав, що ви в клубі будівників і чекав вас... З учорашнього дня я вас не бачив...

— Хіба ми зустрічалися з вами вчора? — зміркувала здивуватися Зіна.

— Ні, я довго спостерігав за вами,— в його голосі порснуло самовдоволення,— непомітно для вас самих. Ці спостереження й дозволили мені чекати вас тут зараз.

— Як же це я вас не побачила? Ви ховалися од мене?

— Ні, не ховався... Просто не побачили — не шукали мене...

— Чудно... А скажіть, чому ви сховали своє лице, коли хтось придивився до вас?

Несподівана зустріч з Киваєм була приємніш за небажане чіпляння Павла, та вона застукала Зіну знацька. Тільки спитавши в Кивая, вона зрозуміла свою необережність — адже він повинен почувати себе вільним од якого б не було підозору... Але він відповів спокійно — видно повірив тому, що бачив через вікно вчорашнім ранком:

— Декому дуже не подобається рід моеї діяльности й я повинен бути весь час на сторожі. Хіба я можу бути певним, що мене не вистежено ще?

— Навіть так... Хто ж ви такий? Злодій?.. Чи контрреволюціонер?

— Не думаю, що мене можна було б назвати так або інакше,— розсміявся Кивай.— Не знаю, як ви дивитеся на життя, але для мене воно боротьба — боротьба, що в ній почуваєш напруження кожної жилки тіла. Море — чудова арена для такої боротьби... Ну, а найсильніший супротивник, за винятком, звичайно, погоди — закон; він не визнає моеї романтики. Отже, для мене

більшої радости нема, як почувати свою перевагу над ним і його безсилля... Можу похвалитися, що досі ніхто не знає про мене нічого — мені щастило прямо з-під носа вислизати від тих, що ганялися за мною, і так вислизати, що вони навіть мого обличчя не бачили.

— Коротше кажучи, ви — контрабандист...

— А хоч би й так?.. Але чого ви так боязко вимовляєте це слово? Жахаєтесь негарної репутації нашого брата?.. Юрунда. Порівняйте розфарбоване вічною небезпекою й блуканням по світу життя контрабандиста з своїм сірим спокійним існуванням. Та хіба може бути хоч якенебудь порівняння? Та заради мого життя варт наплювати на всі міщанські доброчесности — законність і таке інше!.. Уявіть собі хоч би такий випадок... Декілька днів тому, коли я повертався з Стамбулу, мою фелюгу побачив митний катер. Вітер був слабий і катер наздогнав фелюгу. Тоді я стрибнув у воду з тим, що віз, і, причепившися до руля фелюги ледве втримував регіт з оскаженілости чекиста, що піймав облизня, а не мене... Так, тримаючися за руль я доплив зі всім своїм гамузом майже до порту, потім, попливши вдовж хвильоріза, вибрався на берег,— і поминай, як звали...

— Послухайте, чому ви так відкриті зо мною? — напружено, щоб не видати себе, спитала Зіна.— Я ж комсомолка... Ви певні, що я не крикну першому ж міліціонерові, що поруч мене йде контрабандист.

Кивай розміявся.

— Знаєте, ви щохвилини чимраз більш подобаєтесь мені. Хіба цього не досить, щоб бути одвертим з вами?.. А чого мені боятися вас? Не далі, як позавчора, ви казали мені про нудність вашого життя, про відсутність романтики в ньому. Сьогодні ж ви вже знаєте, що коли допустите мене ввірватися в ваше життя, воно відразу ж стане яскравим і різноманітним. Крім того, чим ви доведете міліціонерові, що я контрабандист? Я ж можу сказати, що просто пожартував, перелякати вас хотів.

І напевно, мені він скоріш повірить, бо як справжній контрабандист, я всіх тутешніх міліціонерів поробив своїми друзями, щоб вони мене не підозрівали.

— Мені дуже хочеться мати таку ж упевненість у своїй силі,— після мовчанки тихо промовила Зіна,— й бути такою ж безстрашною.

— І тільки? — розчаровано спитав Кивай, але тихо притис її лікоть до себе.— А хіба вам не хочеться в невеличкому човні поборотися з негодою на морі? Або темною ніччю підпливати до берега, знаючи, що з кожного боку на вас чекає небезпека? І весь час почувати в собі напруження для боротьби з нею?.. Адже хочеться, по вас видно, що хочеться.

— Не знаю,— все також ледве чутно відповіла Зіна.— Зараз здається, що правда ваша, але... Але я бачу вас тільки вдруге — я ж не знаю, що ви за людина й куди ви кличете мене... І боюся...

На прощання Кивай довго не випускав її руки із своєї, ловлючи ледве помітний у тьмі блиск її очей — вірив, що він його причина... Несподівано нахилився і довгим поцілунком припав до її долоней. З радістю помітив їх тремтіння, не знаючи, що воно викликано неприємною колючістю його неголеного підборіддя — тільки від нього й залишилося в неї враження...

Вдома мама вже спала. І Зіна, стараючися не шуміти, довго мила собі руки, а розглянувши їх при світлі, з неприємним почуттям побачила красноту там, де їх наколола цупка Киваєва щетина.

Щільно причинивши двері в свою кімнату, щоб ненавмисним шумом не розбудити мами, хотіла повечеряти молоком і булкою, залишеними на її столикові. Але тихий і настирливий стукіт у шибку притяг її до вікна — в його чорноті вона побачила бліде лице Марусі; її широко розплющені очі чудно дивилися на неї. Зіна спокійно розчинила вікно й у кімнату відразу ввірвалося гучне й вороже питання:

— Де Павло?

Від несподіванки й здивування Зіна розгублено зупинила на ній очі, не находячи слів для відповіді й помічаючи, як Марусин рот лізе на бік од злючої всмішки...

— Не знаю,— нарешті відповіла Зіна.— А що скоїлося?

— Брешеш!— ледве не закричала Маруся.— Він за тобою пішов — я своїми очима бачила.

— Перш за все давай не будемо кричати: там, за дверима, спить моя мама... Павло йшов за мною — це дійсно, але, повір мені, я з ним словом не обмовилася. Він пройшов повз мене.

— Брешеш! А хвостом своїм ти чого, як сучка, перед ним сьогодні кругила? Думаєш — я дурна, не бачила? Куди ж він дівся, якщо не був з тобою?.. Він і зараз у тебе — я знаю. Знаю!

— Ну, коли так, почекай тоді трохи, я зараз одчиню тобі двері. Може, він і справді в мене під ліжком схований... Тільки ще раз дуже прошу тебе не піднімати галасу — ну, що тобі за охота будити мою матір?

— Ні, не треба відчиняти...

Я вірю... що нема...

Маруся раптом притислася до рами й затремтіла вся від нечутних гістеричних ридань...

Хвилину Зіна була нерухома. Схаменувшися, кинулася у кімнату за водою, але, крім склянки з молоком, нічого не попалося в руки. Від хвилювання розхлюпуючи його на Марусю, примусила її випити декілька ковтків, розгублено шепочучи щось утішне... Відставивши напівпорожню склянку, сіла на лутку, щоб тихо погладити Марусину спину. Від цієї полохливої й жалісної ласки вона ще гірше розплакалася, ховаючи своє залляте сльозами лице в Зіни на грудях й обнімаючи її за плечі.

Не розуміючи нічого, Зіна тихо ворушила її переплутане волосся...

Нарешті Маруся заспокоїлася; сіла на лутці поруч Зіни, схлипуючи й по-дитячому витираючи сльози —

кулаками. Й не чекаючи Зіниного питання, розказала їй своє горе — старе, як світ: вона повірила словам Павла про постійність його кохання до неї й завагітніла від нього.

Як у тисячах подібних історій, він, узнавши про це, почав уникати її. А коли в місто приїхала Зіна, він при Марусі почав залицятися до неї, щоб та подумала, що він захоплений другою — тому вона до цього часу й ставилася так погано до Зіни. Сьогодні ж (мало йому того, що він при всіх образив її) вона, побачивши, як він побіг за Зіною, кинулася за ним. Він же пхнув її щосили кулаком у груди; а їм тепер і без того боляче — насилу опритомніла. І це вже не вперше він її б'є... Але все це ще дурниці перед тим, що може скоїтися...

— Батько ж мій уб'є мене, коли дізнається, що я вагітна. Він і так косо поглядає на мене — адже вадить мені, їсти не хочеться... А аборт робити пізно — третій місяць. Та й грошей немає... Та й не зробила б я його — дитину шкода... А подумаю — що його робити, що воно буде?..

Вона стисла скроні долонями, щоби втримати нові ридання. Але побачила Зінині руки, що безсило від неможливости допомогти їй лягли на коліна, і перекривлені болем губи — сльози мимоволі потекли по щоках...

Злізла з лутки на вулицю...

— Ну, поки що прощай, Зіно... Завтра на репетиції побачимося.

— Куди ж ти? Почекай, може придумаємо щонебудь...

В Зіниному голосі не було бадьорости — сама безнадійність.

— Е, що там думати,— махнула рукою Маруся,— все одно ні до чого не додумаєшся... Ти, Зіно, видно, гарна людина, та тільки... Ну, чим ти мені допоможеш?

І коли Зіна підвела голову для відповіді, Марусі вже не було — густа темрява вулиці наче ковтнула її придавлену горем постать.

XV

На другий день — у суботу — Зіна прийшла на репетицію з блідим утомленим безсонною ніччю лицем. Покликала Самойленка й одвела його від останніх. А коли збентежений Бит хутко підійшов до неї узнати, що це з нею, то почув, як вона казала:

— Необхідно, щоб ти яко мога скоріш скликав бюро осередку. І на цьому засіданні необхідна присутність мене й Павла. В мене є питання, що вимагає негайного розв'язання. Розумієш?.. Необхідно також, щоб це питання покищо не вийшло за межі осередку.

— Яке питання? — здивовано спитав Самойленко.

— Узнаєш своєчасно... Між іншим, ти вже знаєш, коли припливе „Інтернаціонал"?

— Урочистий вечір призначено на майбутню п'ятницю. „Інтернаціонала" ж чекається в четвер ранком. Але при чому тут це?

— А от при тому... Від розв'язання мого питання залежить почасти й наш виступ на цьому вечері. Може бути, нам декого доведеться замінити. Ясно, що це треба зробити поскоріш — часу в нас надто мало.

— Ну, раз така екстрена справа, так членів бюра можна й після репетиції залишити. Я зараз скажу хлопцям... Павла, кажеш, теж залишити?.. Гаразд... Ну, ти, Бите, чув тобі казати нічого...— Самойленко пішов на сцену, де хлопці веселим колом оточили акомпаньяторку.

Зіна поволі рушила за ним, одмахнувшися від турботних Битових запитань тим, що давно вже час розпочинати роботу...

Тільки після репетиції, коли п'ять членів бюра, Павло й вона розсілися тісним колом навкруги невеличкого

стола, вона сказала, важким поглядом упершися в Павлове обличчя:

— Я вважаю за необхідне, щоб ти зараз розказав бюрові про свої взаємини з Марусею.

— Що? — визвірився на неї Павло.

— Не більш того, що ти почув,— спокійно відповіла Зіна.

— А яке твоє собаче діло до моїх особистих справ?

— Мені — ніяке. Але коли від твоїх особистих справ дхне чим хочеш тільки не комсомольством, так, на мій погляд, бюро повинно знати про них... Так ти відмовляєшся розказати?.. Гаразд, тоді це зроблю я. Річ у тому, що Маруся завагітніла від нього. Він, бачите, казав, що піде до загсу з нею. Ну, а зараз ухиляється від усякої відповідальности за це, наче він тут не при чому. Це комсомольський учинок?

П'ять пар зацікавлених і насмішливих очей побачили його зухвало перекривлений рот. Окинувши всіх зневажливим поглядом і не давши Зіні закінчити, вицідив:

— А чим я винен, що все моє кохання,— як корова язиком злизала? Що воно — від мене хіба залежить?.. А щодо вагітности, так вона винна в цьому не менш за мене. Так чому ж ти всю відповідальність мені хочеш пришити?.. Оженитися на ній без кохання — це по-комсомольському?

— Ти, Павле, цей тон у розмовах зі мною кинь. Я тобі не Маруся... Шкода, що вона теля — слова тобі сказати не може... Я дуже поважаю твої почуття, але не менш поважаю й почуття Марусині — останнє, між іншим, і тобі рекомендую. Перш за все вона твій товариш хоч би по осередку, а з товаришами так не поводяться, як ти з нею. Якщо вона не розуміє твоїх теперішніх переживань — твій прямий обов'язок зробити їх зрозумілими для неї. А відповідальність — ти сам добре знаєш, в чому вона.

— Нічого, Павлику,— посміхнувся один з членів бюра, — третину таки віддаси... І буде в нашому

осередкові перший за всю організацію комсомолець-аліментник. Кра-са!

— То ще Маруся нехай доведе, що причина її вагітности. А я не певний у цьому.

— Ну, це ти, хлопче кинь,— повільно й виразно сказав Бит.— Що-що, а повійства Марусі не смій закидати — ми всі її добре знаємо. Так що тримай язик за зубами, коли хочеш у комсомолі бути. Ви як думаєте, товариші?

— Та тут двох думок бути не може,— промовив сусіда Самойленка й під ухвальні кивки останніх вніс пропозицію:— Хай Павло дійсно поговорить з Марусею по-товариському, по-комсомольському, що він зовсім не відрікається від обов'язків батька її дитини й таке інше. Бо коли справа в суд попаде, так ти, Павле, знаєш, що ми всі підемо свідками за Марусю.

— Але це ще не все, товариші,— сказала Зіна.— Недалі, як учора Павло бив Марусю — так бебехнув їй кулаком у груди, що бідолашна дівчина ледве на ногах устояла. Бив тільки за те, що вона наздогнала його, коли він побіг чомусь за мною... Бити вагітну дівчину — як це вам подобається?.. Павло не дитина — добре знає, що діється з жінкою на перших місяцях вагітности. Знає, що може трапитися від удару в груди.. Що ви на це скажете?

— Вона вже й про це встигла тобі пожалітися?— злісно вигукнув Павло.— Це вона тебе уповноважила перед бюром виступити?.. Чого ж ви обидві хочете, гадюки?

— Не знаю як Маруся,— стиснула плечима Зіна,— а я вважаю, що таким супчикам, як ти, місця в комсомолі нема.

— А, так...

Павлові слова, сказані несподівано знесиленим голосом, порушили сутужну тишу, що раптом настала після слів Зіни. Хлопці сиділи з прикованими до столу очима, а посмішки нерішучости застигли в заглибинах щок.

Тільки Павло з міцно закушеною губою нервово торгав своє коротке волосся, та Зіна тихо постукувала пальцями по столі, обводячи спокійним поглядом схилені обличчя членів бюра...

Нарешті Самойленко тихо й недоладно промовив:

— Як же це ти, Павле?.. Тобі хоч соромно?

— А тобі яка користь з мого сорому? — знову вищірився Павло. — Ви хто — судді, що вам так цікаво про мене знати? Ну, так не вам судити — руки короткі. Он краще її судіть — хто з вас певний, що вона не повія? Я власними очима бачив, як вона під ручку ночами з якимсь піжоном ходить.

— Давай уперше справу з тобою закінчимо,— Зіна посміхнулася на пильний погляд Бита,— а потім і до мене доберемося — нічого проти цього не маю. Будь певний, що так нервуватися я не буду, бо ніяких суддів тут не бачу. Всі ми однаково з тобою комсомольці, а коли ти нашкодив, так дай одповідь своїм товаришам.

— Подумаєш — товаришка знайшлася... А чому, крім тебе, мені ніхто нічого не каже? Видно, для нас твої закони, як сліпому дзеркало... Приїхала й знай наших!

— Ну, годі тобі лаятися, набридло,— промовив Бит.— Кричиш - кричиш, а хоч би слово про те, в чому вона тебе обвинувачує... Ти дай конкретну відповідь — правда, що ти бив Марусю? А коли це правда, так невже ти вважаєш свої взаємини з Марусею за цілком нормальні для комсомольця й комсомолки?.. І не нервуйся.

— Правда, бив... І, будь певний, завжди їй бубон вибиватиму, якщо вона знову до мене полізе... А коли я гуляв із нею, так мене ніхто не вчив, як це треба робити згідно з комсомольскими правилами... Тепер же наші взаємини будуть такими, як мені захочеться, а не вам, шановні товариші.

— Більш ти нічого до цього не додаси?

— Ані словечка.

— Тоді, видно, доведеться тобі, Самойленку,— сказав Бит після короткої мовчанки,— писати протокола про виключення Павла... А шкода...

— А може, Павле,— промовив Самойленко,— ти таки поговориш з Марусею? Коли вона нічого не матиме про тебе...

— Пробачення в неї попрохати?

— А хіба ти від цього бідніший станеш?.. Коли Маруся нічого, так ми й на збори осередку цього не винесемо. Все залишиться проміж нас... От, їй же право.

— Відкотіться ви від мене. Не буду я з усяким барахлом розмовляти... Можете викидати мене з комсомолу — плювать з високої гори я на вас хотів... Більш я нікому не потрібний?

І, не чекаючи відповіді, хутко встав, перекинувши стілець, з демонстративно безжурним посвистуванням пішов геть із залі. Грюкнув дверима, щоб усім стало ще важче...

Але він недалеко відійшов од клюбу. Бит і Зіна не встигли сотні кроків зробити, мовчки йдучи додому, як він з незалежним видом перегородив їм дорогу. Сказав Зіні:

— Мені треба поговорити з тобою... Думаю, що після сьогоднішнього твого вибрику я маю право вимагати в тебе деяких пояснень. Власне, я маю право й красу твою трохи обмолотити, та чорт вже з тобою.

— Тобі ці переговори дуже потрібні? А то в мене часу майже зовсім нема.

— Потрібні й негайно — зараз же.

— Тоді... ти, Бите, не спішиш додому?

— Е, ні... тільки без Бита. А коли ти боїшся залишитися зі мною, так хай твій Бит ззаду кроків на тридцять іде. Розмовляти ж я хочу без сторонніх осіб.

— Ач, який лякун знайшовся,— посміхнулася Зіна.— Цікаво, що ти мені розкажеш... Ну, покищо, Битку,

бувай здоровий. Приходь завтра, як вільний будеш, до мене — сьогодні, видно, не пощастить тобі вислухати всі мої новини. А в мене вчора цікава зустріч була...

Мовчки тискаючи їй руку, Бит не одривав своїх очей од Павла, що, задравши голову, чекав Зіну... А коли вона, відійшовши з ним, оглянулася, Бит все ще стояв нерухомо, а його освітлене ліхтарем лице, було повернуто до них.

— Я слухаю, — промовила Зіна.

— Зараз...

Павло теж оглянувся, але Бита вже не побачив.

Вони вийшли на проспект, що простягся вдовж морського берега, відділившися від води двома низькими мурами — проміж них ледве виблискували залізничі рейки. Як і щовечора, було спокійно, але припливні буруни гуркотали на прибережному камінні, хлопаючися з розбігу в задній мур. Ці буруни повільно, без квапливости йшли з моря нескінченною чередою — путь їхня одзначалася безкраїми смугами світлодайної піни... А з другого боку проспекту низько на небі застигла вузька кривулька молодого місяця й чорні тіні будинків часто чіплялися за її нижній ріг.

Від його впевненої нерухомости й тихомирного дихання моря Зіні стало спокійніше; зник легкий холодок остраху — байдуже й без опаски поглядала на Павла, що все ще мовчав, заклавши руки в кишені... Вона сама порушила мовчання:

— Знаєш, я не розумію твого поводження сьогодні: ти жадного слова не сказав для свого оправдання. Скандалив. Наче тобі зовсім байдуже, чи будеш ти в комсомолі, чи ні.

— Є про що сумувати! Не здохну без нього... Тим більш, що комсомол ваш не дав мені нічогісінько: ні заробітку, ні спокійної посади. Як був теслярем, так і залишився. А сокирою цюкати я й без комсомолу зумію. Так що втрата не дуже велика.

— Ніколи не думала, що на комсомол можна дивитися, як на біржу праці,— насмішкувато сказала Зіна.— Ну, а що ж ти дав комсомолові, що такі великі вимоги ставиш йому. Крім того, що в понеділки ти приходив на збори осередку, чіплявся до мене, пиячив, дурня клеїв на живгазеті та бив Марусю, я нічого про тебе не знаю. А цього занадто мало... До речі, що ти думаєш зробити з Марусею?.. Так залишити справу...

— Менш за все я хочу з тобою розмовляти про Марусю.

— Тоді про що ж саме?

— Скажи мені,— не відразу відповів Павло,— якого чорта ти мені на дорозі стала?.. Може, якби тебе не було, Маруся нічим би не постраждала. Винен хіба я, що через тебе вона мені огидливою стала?

— Що таке? — аж зупинилася від здивування й несподіваного остраху Зіна.

— А кинь ти з себе невинну дівчинку вдавати — все одно ж не повірю. Адже ж ти знала, що я тебе хочу? Так навіщо ж було ще дражнити мене — штовхати, коли я обняв тебе, гуляти на моїх очах з іншими, а пообіцявши залишитися зі мною без свідків, наструнити проти мене бюро осередку?.. Ну, та тепер ти в моїх руках і за всі свої вибрики відповідь даси.

Обидва мури розступилися, щоб дати прохід з проспекту на дорогу до пляжу. І, відступаючи від Павла, Зіна не помітила, як вони пройшли по рейках і по невисокому, але крутому узвозу до берега. Тільки коли припливний бурун раптом хлюпнувся біля неї, обдавши дрібними бризками ноги, побачила: вони стоять на вузькій смузі вогкого піску, що відділяє воду від залізничого муру й трохи далі розширюється в пляж... А шум у моря такий гучний, що крик не проб'ється крізь нього звідсіль до проспекту.

— Що за нісенітниці ти верзеш? — спитала, стараючись не видавати свого неспокою, Зіна.— І нащо ти зіпхнув мене сюди?

— А щоб залишитися з тобою без свідків... На жаль, революція ще не досягла до того, щоб люди не соромилися один одного. А що тут соромне? Адже все це тільки фізіологія.

У кожному звукові Павлового голосу Зіна чула знущання з себе й похіть, і всі свої сили напружувала, щоб зовнішньою байдужістю сховати неприємний острах, що холодним і слизьким гадом обвив її тіло. Спитала:

— Чого ти, власне, хочеш од мене?

— Та ти не розмовляй зо мною так зневажливо: мене цим на - пушку не візьмеш.— Павло щільно підступився до неї, і Зіна ледве втрималася, щоб не побігти.— Тебе хочу... от тобі й уся фізіологія.

— Зрозуміла?

— Ану, почекай рукам волю давати. Ти певний, що я тебе теж хочу?

— Подумаєш... Раз фізіологія, так вона в тебе така ж, як і в мене.

— Ну, досить. Наслухалась... Геть з дороги!

Зіна зірвалася з місця, щоб хутко пройти повз нього й наткнулася на широко розчепірені руки, а в обличчя їй бризнув задоволений регіт. Несподіваним і сильним ударом по Павлових губах вона відразу припинила його, на мить Павлові руки впали й вона прожогом кинулася до виходу на проспект. Почула за собою хрипкий од божевілля викрик:

— Так ти так!

І Павло, міцно обхопивши їй плесна, з усії сили викрутив руки за спину. Півмісяць, несподівано зірвавшися з неба, впав за залізничий мур. Зінина голова встромилася в пісок і од різкого болю в плечах і придавлених до землі руках крик застряв у горлі. Кішкою забилася, під Павлом, вчепившися гостро зубами в його плече, але його вага й коліна, що боляче били її по ногах одразу її знесилили. І вже з байдужою огидою почула як Павло висмикнув з - під неї свою руку, щоб заголити їй тіло—таке ж здатливе, як і сукня.

Але він не встиг зробити цього — раптом скотився на землю й друга його рука, з силою висмикнувшися з - під Зіни, перевернула її лицем у пісок. Тільки за хвилину її напівнепритомний мозок зрозумів, що ніякої ваги на ній вже нема й що біля неї під чиїмись ногами нервово рипить пісок. А коли сіла й протерла запорошені очі, Павло вже хутко біг угору до переходу через рейки, а поруч неї Бит кидав йому навздогін каменюку. Вона ляснула об мур, не попавши в Павла, розпечений Бит метнувся був за ним, але, зупинений її негучним окликом, сів біля неї. Тремтячими від зворушення руками взяв її за плечі, намагаючися щось сказати — переривний подих і шалений гнів не випускали слів; дивився тільки на неї відбитком місячної кривульки в широко розплющених очах... Зіна безсило схилила голову йому на плече — крізь тонку сорочку він почув теплу вогкість її сліз; притис її до себе, але вона взяла його за руки і, важко опираючись на них, поволі підвелася.

— Ходімо звідсіль...

Битові руки були вимазані в щось липке і, піднісши до очей свої, щоб змахнути з них непрошені сльози, Зіна побачила на них якісь темні плями. Але Бит заспокоїв її посмішкою:

— Юрунда. Це, мабуть, Павлова кров. Я сам нею викалявся й тобі руки забруднив. Я йому трохи юшки з носа спустив. І в морі викупав... Цікаво знати, як він себе зараз на вулиці мокрим почуває?.. Шкода лише, що каменюка його по потилиці не вгріла. Ну, та сьогоднішній вечір він і так довго не забуде.— Сполоснув свої руки в солоній піні й зачерпнув повну пригорщу води для Зіни.— На, вимий.

— Ну, я не знаю, як і дякувати тебе.— Голос її переборов уже сльози.— Але яким чудом ти сюди втрапив? Ти ж додому пішов.

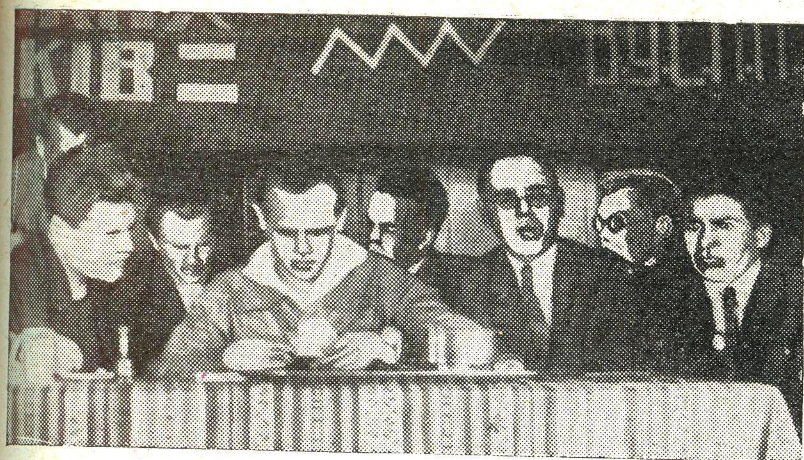
— Уже й чудом... Перейшов на другий бік вулиці та й потопав за вами. Він з таким видом розмовляв тоді,

а ти ж знаєш, що я... Між іншим, з ким ти все таки була вчора ввечері?

XVI

У четвер — він випав на день спочинку — зранку все набережжя порту було облямовано робітничим людом міста й червоними прапорами з вітаннями радянської фльоти „Інтернаціоналу". Але тільки об одинадцятій годині його крицеве тіло виринуло з клубів чорного диму на обрії, щоб на початку першої дзвін його якірних ланцюгів на рейді був підхоплений тисячоголосим криком натовпу... На це одностайне привітання „Інтернаціонал" одповів своїм криком — восьми сотень молодих і веселих горлянок військоморів, що, обліпивши білими матросками борт і гарматні вежі, розмахували своїми кашкетами; і разом з тим криком хлюпнулися на бетон молу хвилі, породжені останніми поворотами ґвинта. Вони підхопили невеликого моторного баркаса з начальником порту й представниками місцевих організацій — шумно запінив він воду між молом і сірим громадищем крейсера назустріч витріщеним гарматним дулам. Причаливши до „Інтернаціоналу", він довго бовтався біля нього на воді — звідтіль на набережжя доносилася тільки музика та зворушений привітаннями й заквітчаним у червоне берегом скрики вишикованих на верхній палубі військморів. І хоч не видно, що діється на крейсері, на молу не було нудного чекання: могутність „Інтернаціоналу", його спокійно впевнена нерухомість, гармати, що простяглися над палубою й виглядали з кожного люку, три великих димаря, що димом своїм застилали сонце — від усього цього гомінкий обмін думками й гордовливий сміх хвилями розбігався над натовпом... Найбільше сміху й гомону було там, де скупчилася комсомольська організація — ну, як же не радіти шефам, що до них у гості приплив „Інтернаціонал" — краса й гордість не тільки ескадри, а й усієї радянської фльоти! Тим більш, що зараз перед усім

народом підшефні військмори дадуть відчить про свої досягнення, а завтра вже й комсомольці покажуть себе... То нічого, що завтра всі організації руки поодривають військморам, запрошуючи їх до своїх клюбів — найвеселіше буде в них; хіба мало сміху буде хоч би й з будівників, коли вони самі себе своїм виступом у драну калошу посадять? Проте, будівники в один голос очайдушно запевняли, що весело буде тільки з Іванецького й компанії, бо вони пальці собі повідкушують з прикрости на надзвичайний успіх безвірницької живгазети... Чудною серед цього бурхливого галасу здавалася мовчазність команди „Леді Мебль“, що ліниво обіпершись на поруччя понад бортом свого пароплава й ніби не розуміючи загальної радости, спокійно розглядала „Інтернаціонал“. Їх капітан, одірвавши від очей цейса, оголив свою глумливу всмішку — хіба такі крейсери у фльоті його величности короля Великобританії? — та, на жаль, не зрозумів кинутих йому з натовпу викриків про його достойності... Від крейсера відчалило два катери — на другому виблискувало золото на чорних кашкетах комскладу й полоскалися на вітрі стрічкі безкозирок і блакитні коміри сорочок військморів — і шум натовпу на мить покрився музикою з берега, але вона зараз же поринула в могутньому привітанні й морі підведених над головами рук. Іванецький ще з катера закричав своїм, що завтра до них у клюб прийде понад півтораста військморів — усе комсомольство „Інтернаціоналу“ — такщо нехай будівники ніч не сплять... Але Зіна зараз же запропонувала себе в суфльори на весь час його промови; на загальний сміх Іванецький тільки кулака показав... Мітинґ зашумував поблизу від „Леді Мебль“ і деякі з її матросів, пильно прислухаючися до незнайомих слів, з жалем не розуміли, як командир відчитується перед трудящими про працю крейсера на захист робітничо-селянської держави, і захват таких же, як і вони, пролетарів був для них чужий. І все ж таки на протязі двох годин прислухалися й дивилися — почували, видно,

ЧАСТИНА ПРЕЗИДІЇ
II-ГО З'ЇЗДУ ВУСПП

І-Й РЯД (ЛІВОРУЧ): Т. Т .КИРИЛЕНКО, МИКИТЕНКО, ТЕРЕЩЕНКО, ГУМЕРГАЛІ. II-Й РЯД (ЗА МИКИТЕНКОМ): Т. Т. СУТИРІН, ФЕФЕР

ДОПОВІДАЧІ НА II-МУ З'ЇЗДІ В У С П П

(згори вниз) І. МИКИТЕНКО — „ПРОЛЕТАРСЬКА ЛІТЕРАТУРА В ДОБУ РЕКОНСТРУКЦІЇ“ (ЗВІТ СЕКРЕТАРІЯТУ) ТОВ. МИКИТЕНКА ОБРАНО НА ВІДПОВІДАЛЬНОГО СЕКРЕТАРЯ ВУСПП

2. В. КОРЯК — ОБРАНИЙ ДО СКЛАДУ СЕКРЕТАРІЯТУ ВУСПП. ТЕМА: „УКРАЇНСЬКА РАДЯНСЬКА ЛІТЕРАТУРА“; 3. С. ЩУПАК — ОБРАНИЙ ДО РАДИ ВУСПП. ТЕМА: „СТАН МАРКСИСТСЬКОЇ КРИТИКИ НА УКРАЇНІ“; 4. Н. РАБІЧЕВ — ЗАВКУЛЬТВІДДІЛУ ВУРПС. ТЕМА: „РОБІТНИЧИЙ ЧИТАЧ І ЙОГО СОЦІЯЛЬНЕ ЗАМОВЛЕННЯ“.

що в цьому загальному святі й вони мають право на участь. От чому після закінчення мітинґу хтось з комсомольців вніс пропозицію — запросити на своє свято англійців. А Бит, зупинившися перед пароплава більш руками аніж словами передав матросам запрошення — в комсомольському клюбі вони зрозуміють, чому пролетаріят так радісно зустрічає своїх військморів. Але матроси вислухали його з байдужим видом, без відповіді, і тільки після того, як золоті нашивки капітана зникли з палуби, один з них набрався хоробрости, щоб тихо запевнити — вони неодмінно постараються добитися на це дозволу в капітана. Переклавши цю відповідь хлопцям і вигукнувши гасло про живий зв'язок з пролетарями всесвіту, гаряче підхоплений братвою, Бит гордовито сказав здивованій його знаннями з англійської мови Зіні, що який же моряк не знає хоч декілька слів цією мовою...

...У п'ятницю ввечері невелика заля комсомольського клюбу імени КІМ'у була вщерть повна матроськими кашкетами, кепками й червоними хустинками. Й хоч усі вікна були широко розчинені — через них виливався зворушений гомін,— у залі було душно й парко: на всіх обличчях блиск добре вичищених самоварів. Але нікому не хотілося бігти звідсіль: хлопців з „Інтернаціоналу" веселити не доводилося — вони самі такі, що в змаганнях на жарти й сміх всякого на обидві лопатки покладуть, а щодо дівчат, так свої комсомольці ніколи не бачили їх такими смішливими, дотепними й спритними — видно, красива форма й сила на комсомолок теж впливають.

Навіть Іванецький, що завжди говорив довго й докладно, з цифрами, з цитатами, приємно здивував усіх короткою, але сильною й красивою промовою, закінчивши її урочистим врученням розшитого золотом червоного прапора й подарунків від усієї організації червонофльотцям „Інтернаціоналу". Відповідь військморів була ще коротша: просто подякували за все й піднесли майстерно

 зроблену модель крейсера — вона зараз же оздобила червоний куток клюбної залі...

Окружком, видно, всі сили свої поклав, щоб вечір пройшов гарно—ніколи ще не бувало, щоб одразу ж після урочистої частини починався концерт, а сьогодні не встигли ще одзвучати оплески червонофльотському подарункові, як було повідомлено про виступ безвірницької живгазети осередку будівників.

Комісія по влаштуванню вечора й окружком таки побоювались, що будівники можуть осоромитися: їхня газета була пущена першим номером. Та й самі учасники спочатку дуже хвилювалися й перший виступ пройшов зовсім кволо; в Зіни аж сльози виступили, коли вона побачила болісно перекривлене лице Іванецького. Але гості — їм давно вже, мабуть, не доводилося бувати на спектаклях — проводили навіть цей виступ гучною ухвалою. Це настільки підбадьорило й запалило будівників, що всі дальші їхні виступи проходили під суцільний гуркіт оплесків і веселий дружній регіт усієї авдиторії. Тижнева невпинна праця не пропала таки задаром — такого яскравого своєю різноманітністю і бездоганністю виконання видовища комсомольці ніколи не бачили — навіть Іванецький не втримував сміху й гучніш за всіх викрикував своє задоволення... А коли в кінці газети зіпхнутий зі свого престолу бог (Самойленко) разом з богородицею (Марусею), з янголами й праведними бабусями й дідуганами полетів шкереберть з неба (зі сцени в залю), глядачі позривалися зі своїх місць, щоб тісним колом оточити артистів, не випускаючи їх з залі, примусити їх заспівати підхоплений усіма комсомольський спів: „Геть з життя монахів, рабинів і попів — зализемо на небо, розженемо богів“ і, кінець-кінцем, розреготалися з забавного виду цих богів, що разом з усіма підтягали в увесь голос антирелігійної пісні... Це вже був справжній тріюмф. І Самойленко не втримався: як тільки потомлені горлянки глядачів трохи заспокоїлися, спитав:

— Ну, що, товариші, подобалося вам?

— Молодці! — одностайно відповіла заля.

— То-то ж...

Він гордо підвів палець і урочисто, в своєму пишному одягові саваофа, попрямував за сцену.

Цей номер Самойленко проробив спеціяльно для Іванецького, але того не було вже в залі. Стояв за лаштунками біля Зіни, що змивала грим з обличчя і з захватом говорив:

— Знаєш, Зінко, ніколи я не думав, щоб будівники отаке могли вдіяти! Та й не вдіяли б, якби не ти... Ну й молодець же ти, от їй же право. Як ти їх тільки розворушила? І як вони розворушились?.. Тепер ви нам увесь концерт зірвали. Знаття, що ваша газета така гарна — останнім номером пустили б її.

— Навіть так? — не втримав насмішки Бит, що стояв тут же. — От чудасія... Яка це тебе муха куснула, що ти нам таку славу заспівав?

Іванецький глянув на нього з посмішкою й знизав плечима.

— Значить, ви достойні цієї слави... Тепер вам лишилось небагато: тримати осередок на тому рівні, що ви його оце досягли. І не віддавати дорогого часу пінкертонським пригодам.

— Контрабандисти — то само собою. Зачекай трохи — в тій справі ми тобі теж носа втремо... А твоє признання, що з будівників може вийти щось путнє — це велике твоє досягнення на путі від бюрократизму... Мені аж дивно: ти ж знаєш, що коли б я хлопців не роздраконив проти тебе, вони такої газети ніколи б не зробили.

— І все ж таки газета — це ще не патент на працездатність.

— Нічого... Коли дехто з бюрократів упевниться, що й пінкертонство може піти на користь Радянського Союзу, так за патентом діло не стане... А втім, на цю тему будуть у нас іще розмови на окрконференції.

— Послухаємо...

— Ти що — рота заткнути мені хочеш?

— Не верзи, Ваньку, дурниць. Адже прекрасно знаєш, що ніхто тобі рота не затикатиме... Я особисто лише радий буду, коли ти свою справжню комсомольську активність виявиш.

— Це ще, брате, питання, що саме розуміти під активністю. Ти от за активного себе вважаєш, а наслідки — як був гармидер в організації, так і до цього часу лишився, а з твоєї активности самий пшик вийшов. Твій бюрократизм її ззів.

— Ну, це ти вже, любий мій, брешеш, бо з-за дерев не хочеш бачити лісу... Це в вашому осередку гармидер, а не в організації.

— У нашому осередку? Гармидер?.. У тому осередку, що вміє нищити в себе шкідливі явища й не зупиняється, коли й хлопця доводиться з комсомолу виключити?.. Ти чув про Павла Майстренка?

— Чув.

— Що ти на це скажеш? Певний, що на твій погляд ми його задарма виключили.

— Якраз ні. Я навіть з задоволенням почув за цей факт. Подумав, що, кінець-кінцем, і будівники помалу почали виправляти свої хиби... Між іншим, учора КК без усяких затвердила цю вашу постанову... Але тут треба сказати одверто, що коли б не вона,— Іванецький кивнув на Зіну,— хіба б змогли це зробити?

— Ти, Саньку, на неї не кивай. Просто ти чомусь уважніш придивився до нас, от і побачив, що наш осередок не гірший, а може й кращий за багато інших... А Зіна... вона, щоправда, допомогла нам в цьому, але й тільки.

Зіна, витираючи своє обличчя, мовчки слухала їхню суперечку, весело поглядаючи то на впертого (руки в кишенях) Бита, то на Іванецького, що трохи всмішливо примружився крізь своє пенсне на незалежно відвернуте від нього Битове обличчя. Але коли розмова пе-

рейшла на неї, кинула на стілець рушника й перебила їх:

— І як вам тільки не набридло гризтися? Хоч би для сьогоднішнього вечора помовчали... Ходімте краще в залю — до гостей.

Вхопила їх обох за руки й хутко потягла за собою.

В залі вони побачили, що майже всі, повстававши з ослонів, натовпилися в одному місці і з центру щільного кола виривалися якісь незрозумілі викрики й гучний регіт. Здивовані й зацікавлені вони пробилися через натовп до ослона, що на ньому напівлежав п'яний улоск комсомолець. Біля нього розгублено й ніяково стояло троє розпорядників — на їх умовлення вийти з клюбу п'яний з силою відштовхував їх од себе, барвисто пересипаючи свої викрики лайками.

— Ну, хіба ж це не зразок наслідків твого керівництва? — розсміявся Бит у лице Іванецькому.— Дивись, як он твої помічники цяцькаються з ним — пальцем бояться доторкнутися. Так і завжди: там, де треба — ви тільки з ноги на ногу переступаєте, а де не треба — носи вище хмар дерете — знай, мовляв, наших.

— Чого ти чіпляєшся до мене сьогодні весь вечір? Сам ти — візьмеш відповідальність за дешпет усякого хулігана п'яного?.. А ви,— Іванецький обурено повернувся до розпорядників,— чого й досі цього телепня не вивели? Руки поодсихали?

— Виведеш його,— винувато промовив один з них,— як він підступити не дає:

— Так таки й не дає? — насмішливо здивувався Бит.— Ану, дайте мені свої сили спробувати на цій брудній роботі. Погляди тільки, Іванецький, іще раз на цю п'яну мармизу — адже на найближчому засіданні окрКК, я надіюсь, тобі доведеться говорити про неї... Будь ласка, товариші, розступіться аж до вихідних дверей... Ну, ти, геть звідсіль!

Він міцно вхопив п'яного за розхристаний комір сорочки, відразу поставив його на ноги й під сміх натовпу хутко поволік до виходу. Парубок покірно, мов

теля, переступав ногами. І тільки з-за дверей долинув у залю спізнілий скрик протесту.

Різкий дзвінок, вимагаючи тиші й порядку, попередив про початок другої частини концерту. Іванецький пішов на своє місце, а Бита, що хвацький і задоволений повернувся з вулиці, натовп потяг за собою до сцени.

Жадного ослону не було вільного, навіть у проходах стояли комсомольці й гості. Зіна притулилася до стінки трохи не біля самих дверей. Сцени їй не було видно — перед очей нерухомо стояла широка спина якогось здоровенного військмора, а два інших так стисли її з боків, що не можна було руку підвести, щоб витерти рясний піт з обличчя.

Цю частину концерту було складено з одноманітних деклямацій і співів, що в них через надмірне старання виконавців слова не можна було зрозуміти — в залі, все більше й більше заглушаючи сцену, заворушився нудний шумок, а разом з ним заворушилися й військмори, розглядаючи розчервонілу Зіну. Широка спина перед очима змінилася на не менш широкі груди, а високо зверху посміхнулося білими й рівними зубами самовпевнене обличчя під чорною безкозиркою з золотим написом „Інтернаціонал"; два інших обличчя теж розпливлися посмішками... Й через те, що відповіді вони не дочекалися, перший спитав:

— Адже це ви, товаришко, сьогодні з богами боролися?.. Дуже цікаво було дивитися. У всякім разі цікавіш, ніж оце зараз.

— Мені дуже приємно, — повела головою Зіна. — Але давайте про це поговоримо тоді, коли наша розмова нікому не заважатиме. А зараз мені хочеться слухати. Нашим сусідям — теж.

— Та я сам таких концертів по двадцять на день можу зробити. Знайшли що слухати... От ваша газета, чи як його там, зовсім інша річ — хоч посміялися досхочу, а тут...

— Кому як... А коли б ви одійшли трохи на бік, щоб мені сцену побачити, так зовсім гаразд було б.

Спокійний голос Зіни зрушив був військмора, але другий зупинив його своїм плечем, сказавши:

— Та тут хоч зовсім із залі висунься, вона сцени все одно не побачить — адже куцішої, ніж вона, тут нема нікого. Давайте краще знайомитися — тихенько, нікому не заваджаючи. Це буде цікавіш і нам, і вам.

— Чому ж цікавіш?

— Ну, а як же?.. Крейсер відпливе, а ви нас ніколи може й не побачите більш. Так ми хоч погуляємо всмак після концерту. А то так і зараз можна підірвати звідсіль... Я якраз чув, що у вас тут для гулянок кращого місця нема як пляж — і море, і пісочок, і не жарко, і ніхто не побачить...

— Отже, я не певна, що вам не цікаво буде,— посміхнулася Зіна,— вас троє, а я одна.

— Нічого — ми по черзі.

І на Зінин обурений погляд вони відповіли бучним реготом, що повернув до себе обличчя декого з глядачів. А коли він ущух, у чиєсь деклямування врізався дзвінкий голос.

— Ви, здається, забули, громадяни, що комсомольський клюб — не шинок. З нього виводиться тих, хто чіпляється до дівчат, як до вуличних повій. Навіть тоді, коли на них форма моряків радянської фльоти.

Військмори на цей вибрик Зіни відповіли були посмішками, але тиша, що раптом настала в залі, і чимало повернутих до них зацікавлених облич скоро зробили їх погляди ніяковими й боязкими. Той, що почав розмову з нею, озирнувся — побачив, що крізь натовп пробираються до них червоні пов'язки на руках (Зіна між ними побачила стурбованого Бита), і тихо сказав:

— Ех, товаришко, відразу видно, що ви моряків уперше бачите — ніякого морського жарту з вами не можна... Ну, коли ви така, ми просимо у вас пробачення, а тільки не підіймати волинки. А то нам тоді на крейсер

 очей не показуй... Пробачайсь, братва, скоріш, а то вже жевжики підходять.

— Та й справді — не лютуйте, примирно додав другий. Ми вже півтора місяця в плавбі й усе біля турецького берега — своєї дівчини жадним оком не бачили. А вас було так міцно притиснуто до нас—янгол і той запалав би. А ми ж таки живі люди.

Коли розпорядники й Бит пробилися до них, Зіна з трохи погордливою посмішкою дивилася на розгублених моряків. Але на запитання, що тут скоїлося, відповіла стисканням пліч — вона нікого сюди не кликала, а за зламання порядку в залі просить пробачення. Коли розпорядники знову змішалися з натовпом, високий моряк міцно стис їй руку. А Бит, посмішкувато хитаючи головою, спитав:

— Що, хлопче, опікся?

— Та ми всі втрьох опеклися,— махнув рукою військмор. — Ну, та й метка ж! Вони всі у вас тут отакі?

Битове обличчя засяло широченною посмішкою, але відповіді моряк не почув: у натовпі біля дверей наче виринули брилі й мішкуваті костюми довгов'язих англійських моряків. З усмішливим зацікавленням і нерозумінням вони дивилися на море голів і сцену, а ірляндець — Зіна його взнала відразу — нишпорив очима по залі, розшукуючи знайомих; зустрівся раптом з її поглядом і, радісно вищірившися, закивав головою. В залі теж англійці були помічені — задні ряди повернулися до них і натовп розступився трохи, пропускаючи їх поближче до сцени... Бит не втерпів — став їм на дорозі і, як тільки якийсь співець пішов зі сцени, зворушено вигукнув:

— Товариші, вітаймо англійських моряків, що прийшли на наше свято!

І підтриманий схвильованим шумом залі, він звернувся прямо до англійців, щоб вітати їх рідною для них мовою, зміцнюючи свої слова широкими розмахами рук у павзах — а цих павз було мало не стільки, скільки й

слів... Але матроси йому закивали, а один з них щось сказав — голосно й твердо. Тільки від його слів Битове лице стало призирливе і насмішливе — його відповідь прозвучала ввічливо й холодно; матросові, що розмовляв із ним, вона явно не подобалася, а останні зустріли її стриманими посмішками.

Концерт на декілька хвилин було припинено — поки Бит найчемніше розсаджував гостей на звільненому по його проханню ослоні й сам із Зіною примостився біля старого її знайомого — ірляндця. Але його послуг англійцям вже не було потрібно: серед комсомольців портового міста й військморів знайшлися й крім нього знавці англійської мови — скоро скупчилися коло матросів, щоб для тих усе, що тут діялося було зрозуміло.

Продовження концерту чогось затрималось і Бит на запитання Зіни, про що він так гречно розмовляв з англійцем, сказав:

— Я їх, можна сказати, від щирого пролетарського серця вітав, укупі з ними радів, що вони зараз знаходяться в найвільнішій державі всесвіту, а оте пикате опудало — він непомітно ткнув пальцем на незадоволеного англійця — отакого мені відпаяло: „Як боцман, я повинен сказати за всю команду, що матроси англійської торговельної фльоти навіть на радянській землі залишаються вірнопідданими його величности короля Британії". Як це тобі подобається?.. Я йому дуже гречно відповів, що, не вважаючи на це, все ж таки всі ми, тут присутні, привітаємо їх, як пролетарів, і думаю, що кожний з матросів використає право на власне висловлювання думок, що в нас належить усякому трудящому.

— Молодець, — одповіла Зіна. — Але подивись: англійці внесли повний розклад у концерт. Чуєш, який галас за сценою?

— Я ще його підколю — оте опудало, — продовжував Бит своєї. — Вийду після концерту на сцену й англійською мовою скажу декілька слів про значіння нашого свята.

 А потім попрохаю когонебудь з них розказати нам: чи буває в королівській Англії таке єднання пролетарів з фльотою, а коли не буває, так чому. Поклацає тоді боцман зубами... Ти про концерт? Просто закортіло Іванецькому здивувати англійців — ну й...

— Якраз про Іванецького,— перебила Зіна,— не подобається мені, що ти до нього весь вечір сьогодні чіпляєшся — погано, коли це стало для тебе просто звичкою... Зараз я жадної причини для чіпляння не бачу.

Та й повинен же ти знати, що не такий вже він бюрократ, яким ти його весь час обзиваєш... Ні, Бите, ти не правий щодо нього. Нісенітно ворогуючи з ним, ти не хочеш бачити його в увесь зріст.

— Чудна він людина,— не відповів Бит прямо. І не люблю я його за те, що ніяк знати не можна, коли він одвертий буває. Крутить, крутить, а навіщо, для чого — чорти його знають.

— Повір мені: це тобі так здається. На мій погляд, він досить простолінійна людина.

— Може бути... Сьогодні я знову підняв був розмову про Кивая. Ну, він, звичайно, ще раз вилаяв мене дурнем, а потім: „Дурість твоя — говорить — в тому, що ти в цю авантуру хочеш утягти всю організацію. А подумав ти, що вийде, коли 250 чоловіка почнуть ганятися за одним Киваєм? Невже він настільки сліпий, що не побачить такої юрби?.. А коли ти хочеш навчитися працювати, Сеїт-Елі принесло б тобі багато більше користи, ніж нікчемна біганина за Киваєм"... Ну, відносно моєї дурости — це його вічна пісня, а от про 250 чоловіка... в цьому він правий... я так розпалився з тим Киваєм, що відразу цього й не зміркував.

Бит не помилився — після довгої перерви раптом весело заторохтів рояль і при перших уже його звуках матроси з „Леді Мебль" здивовано повитягали свої шиї до сцени. З-за лаштунків поволі випливли в танці два комсомольці, відбиваючи спокійну чечітку англій-

ського морського танцю — джиги. Приємно здивованими очима стежили англійці за танцем, стриманими горловими скриками ухваляючи його прості коліна. Навіть Зіна, що ніколи не бачила морського життя, розуміла, що в ньому змальовується звичайна робота моряка в сприятливу погоду, коли вітрила корабля вщерть наповнені погожим вітром... Але недовго точилася безтурботність цієї чечітки — рояль загуркотів громом й уся сцена наче ходором заходила під танцюристами, як палуба в хуртовину. Зіні важко було розібрати, що діялося з танцюристами далі — скажений ритм, що з ним вони перемогли уявлювану небезпеку, крутив їх, як справжня буря. А англійці аж з місць попідводилися, щоб жадного руху не випустити, і, коли, закінчивши танець, танцюристи з мокрими від поту сорочками втекли з сцени, вони всю залю заповнили своїми захопленими викриками й оплесками; навіть боцман з усієї сили оббивав долоні своїх рук. А Битів сусід з усією експансивністю ірляндської натури вхопив міцним тисканням Бита за руки й розсипався вдячною промовою.

Джигою було закінчено другу частину концерту й майже всі присутні тісно присунулися до англійців — аджеж усім цікаво послухати, що вони казатимуть про себе й про свої почуття на радянській землі. Від духоти Зіні стало важко й голова налилася вагою — проклята хвороба міцно тримається в тілі! Сказала Битові, що хоче вийти на хвилину на повітря, але той, захоплений тихою розмовою з ірляндцем, тільки рукою відмахнувся. Зіна сама насилу протовпилася до дверей, і свіжість недалекого моря відразу сп'янила її — на мить безсило притислася до колони на ґанкові клюбу.

На вулиці не було нікого — рідкі ліхтарі вздовж пішоходу нерухомо полягали жовтими плямами на брук, а з моря долітав тихий і розмірений шум лінивого прибою — наче сонний подих людини. Та з розчинених дверей викидався одноманітний гомін комсомольського клюбу, щоб загинути в німій порожнечі вулиці.

 Зіна здригнула: чиясь рука тихо, але впевнено доторкнулася ззаду до її ліктя. Вона не почула кроків Кивая, мов з пітьми він виринув. Поволі оглядівся й тихо сказав свою звичайну фразу:

— Я майже весь вечір чекав вас тут — мені дуже потрібно переговорити з вами... Може, ви одійдете зі мною на хвилину звідсіль — тут, я боюся, нам можуть перешкодити.

Весь тиждень щовечора він чекав її, щоб одводити додому з довгими признаннями в своєму коханні. А сьогодні Зіна не відразу згадала про взяту на себе ролю — здивовано й неприхильно вліпила в нього ворожий погляд. Але Кивай не помітив її очей, схованих сутінням і рясними віями — прислухався до шуму з вікон. ставши так, щоб колоною загородитися від клюбних дверей...

Нарешті вона штучною посмішкою зігнала ворожість зі свого лиця, сказала:

— Тільки на одну хвилину... Там скоро буде помічена моя відсутність, а мені не хочеться, щоб за мною прибігли сюди.

Кивай мовчки перевів її на другий бік вулиці — там, у тіні густих акацій, їх ніхто не помітить — і квапливо промовив:

— В неділю мені потрібно поїхати в Костянтинопіль — тижня на півтора-два. Це надто довго, щоб нічого не знати про вас, ні в чому не бути певним... Зараз у мене є багато, що про нього хочеться поговорити з вами на самоті — цей тиждень дає мені право думати, що ви уважно вислухаєте мене. Сьогодні я прошу в вас тільки одного — скажіть, де й коли вас можна побачити одну?... Так хочеться поговорити з вами про все до від'їзду...

— Мені теж хочеться поговорити з вами,— тихо відповіла Зіна й її рука легко доторкнулася до його гарячої й вогкої долоні. Завтра я вільна весь вечір. А де — призначте самі, я прийду... постараюся прийти...

— О дев'ятій годині на проспекті. Я сидітиму на залізничому мурі — там, де прохід на пляж... Тільки приходьте одна.

— Прийду... — Зіна через силу видавила з себе це слово: адже це там, де Бит спас її від Павла.— Неодміно прийду... одна... А зараз я піду...

— Ідіть. Не забудьте ж — о дев'ятій годині вечора. Я чекатиму на вас.

Ще хвилину Зіна постояла, наче важко було висмикнути свою руку з його руки, і тихо пішла через вулицю без оглядки. Знала — він нерухомо стоїть, не одриваючи свого спраглого погляду від її постаті, і тільки тепер почула, що їй трохи моторошно і від цього погляду, і від розмови. Стримала бажання побігти скоріш до світла й веселости клюбу — повільно, щоб він подумав, що не хочеться їй іти від нього, підвелася на сходах на ґанок і зупинилася на мить — махнути йому на прощання рукою.

В дверях вона зіткнулася з Битом — зворушений нетерплячкою розказати їй про щось, він вибіг шукати її на вулицю. Й як тільки побачив її, закричав ледве не всім голосом:

— Які в мене новини є!

— Тихше, дурню, — жахливо прошепотіла Зіна,— адже Кивай на тому боці.

Хутко зачинила двері й одвела його подалі від них у кут коридору.

— Ну, що там у тебе? Та не кричи, як скажений.

— Звідкіль ти так одразу зміркувала, що я про Кивая?— здивувався Бит.— І як він тут опинився?

— Потім розкажу... А які в тебе новини можуть бути, крім як про Кивая? Де ти їх підчепив?

— А в того англійського матроса. Прямо таки щастя, що в нього пам'ять добра... Пам'ятаєш, як я звів тебе з Киваєм? Ми стояли на молі, а повз нас пройшли англійці й один з них покликав його?

Я ще тоді сказав, що дорого заплатив би, щоб дізнатися, які проміж них справи можуть бути. Пам'ятаєш?.. Ну, так матрос разом із тобою й мене помітив, а сьогодні спитав, чи не з однії я компанії з Киваєм. А коли я його запевнив, що комсомольці з контрабандистами компанії не водять, він розказав мені ось що. Коли їх корабель стояв у Стамбулі, боцман злигався з Киваєм і взявся перевезти для нього щось коло тридцяти кілограмів різного товару — матрос, на жаль, не знає якого. В нашому порті митний огляд пароплава було зроблено для проформи й в одну темну нічку боцман за допомогою декого з матросів тихенько ці тридцять кілограмів спустив у човен, що його було прив'язано якраз під бортом корабля. Вранці човен переплив поближче до портових воріт і до вечора в ньому жадної порошинки не залишилося — все було винесено прямо під носом у Германа й портової варти. Тепер тільки б упевнитися, що Чадик казав правду про їхній склеп, а ДПУ вже зуміє весь цей товар переписати на прибуток Радянської держави... Ну, й чисто ж чортів Кивай працює... Ну, а ти про що з ним зараз говорила?

— Про те говорила, що тобі й мені поспішати з цією справою треба. В неділю Кивай знову пливе в Костянтинопіль і в нас залишилося тільки два дні... Він просив мене... Але навряд, чи придумаємо ми сьогодні щось путнє — в мене зараз голова як млин крутиться... Приходь краще до мене завтра перед вечором, але не запізнися — нам багато чого вирішити треба.

ДАЛІ БУДЕ

І. МИКИТЕНКО

ГОЛУБИ МИРА

ПРОДОВЖЕННЯ *

20

12 *листопада. Понеділок.*

„Гадав, що за кордоном матиму багато вільного часу. Там, на Україні, це було хронічне страждання: брак вільної хвилини. Наша епоха неймовірно багато вимагає. Люди у нас уже звикли до цього і часом навіть не помічають, що їм ніколи глянути вгору. І тільки тоді, коли раптом збігається на один день, на одну годину, три, п'ять невідкладних, бойових справ, людина хапається за голову і розлютовано стогне: „О, tempora! Та коли ж я встигну?". Проте встигає, не може не встигати, бо встигнуть інші, і ця думка, цей залізний закон нашого радянського життя, підганяє людину з невблаганністю машини. Люди, що не загартували свого хребта, в наших умовах неминуче посуваються наниз, їм починається розм'якшення костей, на зразок остеомаляції; і вони, як лантух із кволими м'язами, мусять осісти в тихому затишку своєї родини. Життя котить через них свої скажені хвилі. Проте людина часом подумає: не завадило б одпочити, погуляти, тощо... Мабуть, це найзручніше зробити за корпоном,— думав я, бігаючи в Харкові до „Радторгфльоти" по закордонний квиток. Наївняк! За кордоном зовсім не можна цього зробити. І щодо вільного часу, то на Україні ти був Крезом, рівняючи до закордону. Тут із тебе справжній банкрут. Дні вилітають із твого бюджету ще скорше, ніж марки з гаманця. Здається вчора ти виїхав із Харкова, а дивись — сьогодні вже дванадцяте. Уже дванадцять днів пролетіло, ніби дванадцять разів хитнувся маятник. Ти прекрасно розумієш, що мусиш максимально використати свої закордонні дні, і тому

* Див. „Гарт" №№ 2, 3, 4, 5, 1929 р.

треба застосовувати радянську систему: встигати в кубі. Учора, після роботи червоних фронтовиків, Петер Кош запропонував одвідати корчму на Корзерерштрасе. Петер Кош — це справжній скарб. Він не спочиває сам і не дає спочивати мені. Ми пішли до тієї корчми, там мало бути засідання осередку. Та, на жаль, воно вже скінчилось, коли ми прийшли. Господар корчми, старий німець і немолодий член комуністичної партії, показав нам залю, де було засідання. Там ще гойдався дим. Біля стіни лежало на стільцях якесь аматорське театральне вбрання, тут працює ще якийсь гурток. У загальній кімнаті сидів безробітний будівельник, комуніст із сивим уже чубом. Петер познайомив нас і я довідався, що безробітний будівельник має родину з трьох осіб, що старший син пішов десь у мандрівку, та й не вернувся. Менший — помер. Третій син сидить дома, теж безробітний... Товариш цей каже: „Все ліве, що є серед нашого робітництва, то воно тепер на вулиці, безробітне, бо його викидають із фабрик“. Ми викурили цигарети і пішли до будівельника. Нам цікаво було побачити його помешкання, родину, шматочок побуту. Він живе на п'ятому поверсі. Коридор такий вузький, до того ж завалений барахлом, що в ньому не можна розминутись, і такий довгий, що можна спотикнути себе не раз, доки його перейдеш. Нас зустріла жінка будівельникова, зустріла дуже тепло. Ми сіли в кухні, бо в кімнаті було не прибрано і туди нас не запрохали. Кріз прочинені двері я побачив невеличку кімнатку, в якій на ліжкові стояли сторч неприбрані перини (дивно, ці антигігієничні „ковдри“ бачити в німців! І це скрізь — і в готелях також). З кімнати вийшла хвора сестра будівельникової жінки, привіталася. Вони готували обід. На столі стояла розкрита коробка з маргарином, у мисці полоскався шматочок гав'ядини. Стіни кухні рясно вквітчані цілим арсеналом кухенного „струменту“. Друшляки, кострюлі, мисочки — висіли на цвяшках, розплановані за ранжиром... Дружина безробітного будівель-

ДОПОВІДАЧІ — ПРЕДСТАВНИКИ БРАТНІХ ПРОЛЕТАРСЬКИХ ЛІТЕРАТУР НА II-МУ З'ЇЗДІ ВУСПП

(1 ряд угорі (праворуч): т. т. І. Селівановський — доповідач про російську пролетарську літературу; 2. Беніто Буачідзе — доповідач про грузинську пролетарську літературу; 3. Платон Галавач — доповідач про білоруську пролет. літературу; другий ряд знизу вгору; т. т. в. Сутирін — представник всесоюзного об'єднання асоціяцій пролет. письменників (ВОАПП) — обраний до ради ВУСПП; 2. Мілев — доповідач про молдавську пролет. літературу; 3. Гумер Галі — доповідач про пролетарську літературу Татарстану.

ОБРАНИЙ НА II-МУ З'ЇЗДІ СЕКРЕТАРІЯТ ВУСПП

ПЕРШИЙ РЯД ВГОРІ (ЛІВОРУЧ): Т. Т. 1. І. Ю. КУЛИК (ВІДПОВІД. РЕД. ЖУРН. „ГАРТ"); 2. І. КИРИЛЕНКО (ОБРАНИЙ З'ЇЗДОМ НА ВІДПОВІДАЛЬНОГО СЕКРЕТАРЯ ВУСПП); 3. Б. КОВАЛЕНКО (ВІДПОВІД. РЕД. „ЛІТЕРАТУРНОЇ ГАЗЕТИ" — ОРГАН ВУСПП); 4. ІВАН ЛЕ (ЧЛЕН РЕДКОЛ. „ЛІТ. ГАЗЕТИ"); 5. М. ТЕРЕЩЕНКО (ЧЛЕН РЕДКОЛЕГІЇ „ЛІТ. ГАЗЕТИ"); 6. І. ФЕФЕР (ВІДПОВІД. РЕД ЖУРН „ПРОЛІТ") — ОРГАН ЄВР. СЕКЦІЇ ВУСПП; ВНИЗУ (ПРАВОРУЧ): П. УСЕНКО (ВІДПОВІД. РЕД. ЖУРН. „МОЛОДНЯК" — ОРГАНУ ЦК ЛКСМУ). (ЛІВОРУЧ): О. РУТТЕР (ВІДПОВІД. РЕД. ЖУРНАЛУ „КРАСНОЕ СЛОВО" — ОРГАН РОСІЙСЬКОЇ СЕКЦІЇ ВУСПП).

ника докладала всіх сил, щоб додержати пристойности в своєму господарстві, компенсуючи цим той прикрий факт, що за теперішніх матеріяльних умов теє господарство м а л о використовується...— Нічого,— сказав будівельник,— ми ще перебиваємось на ту допомогу, що дістаю від держави, хоч вона має скоро кінчитись. А от рурські товариші в гіршому стані...— Ми не сперечалися, бо чули допіру промову червоного фронтовика. Нотую все це в бльок-нот, на швидку-руч, сидячи в вагоні підземки, що везе нас до одного видавництва — „Malik-Verlag", де маю почати знайомство з німецькими письменниками. Від будівельника ми пішли тоді за годину — за півтори, побалакавши про деякі цікаві речі.— То як тобі си подобало в того функціонера? — спитав мене Петер Кош.— Нічого,— кажу,— добре сподобалось, хай дякує соціял-демократам.— Е, він ще добре живе, а подивися, як у мене. Або в інших. У нас там було так, що дітей погризли щури. Батько й мати були на фабриці, а дітей щури погризли, та й уже.— Та нехай про це іншим разом".

21

Доволі!

Геть бльок-нота, читаймо краще веселенькі вірші на стінах вагону.

Од Сибіру до Гаванни
Чистить ботики лиш Манна!

Манна! Екстра Манна! Чудова масть для черевиків!

Manna glänzt den Schuh geshwind
One Manna ist der blind *

Це значить, що ти мусиш неодмінно купити коробку „Манни". Я з тривогою подивився на свої черевики. Чи не просить буває котрий з них, якщо не манни, то просто звичайної каші? Ні, вони ще трималися. Але Петер, ніби підстеріг мою думку. Він побачив, що я записую собі рекляму.

* Манна чистить черевик швидко,
а без Манни він сліпий

— Запиши й оце,— і він висунув ізпід сидіння свою ногу. Черевик таки шкірив зуби!

— А ти його манною! — порадив я.—Ти ж дивися:

Черевик блищить од Манни —
а без Манни він поганий.

— Сліпий,— виправляє мене Петер.

— Ніби сліпий — не поганий! — вивертаюся я.

І ми їдемо далі, переконані в тому, що —

Манна вигідна без міри
Екстра знахідка для шкіри...

Петер Кош не хоче її вживати для своїх черевиків просто тому, що він упертий і взагалі так настроєний проти буржуазної диктатури, що ладен негайно проїсти двадцять „феників“, коли вони в нього заведуться, ніж купити за них коробку Манни й чистити нею черевики.

Невдячний!

Ми їдемо далі.

22

Фундатор видавництва („Malik-Verlag“) і головний редактор його т. Вілянд Герцфельде, залишив апарат, що в нього він саме диктував свою статтю про Толера, одклав на бік рурку і зустрів нас.

— Товариші, я дуже радий. В чім справа?

— Якщо ви — товариш Герцфельде, то я маю до вас листа від нашого видавництва „Український Робітник“ — відповів я

— Чудово! Ви, значить, із Росії? Пробачте, Augenblick! *

Він підійшов до апарату, натиснув педаль, апарат проказав йому кілька допіру продиктованих фраз, що цілком його задовольнили. Він повернувся до нас.

— Із Росії?

— Ні.

* Одну мить, моргнуть оком!

— А ви ж сказали „Український Робітник“.

— Ну да. Значить, я з України. Бо „Український Робітник“, звичайно, на Україні.

— А, це ніяка ріжниця. Про що тут говорити.

— Гм...

Я ще раз подивився на свого співбесідника. Це була цілком солідна постать, в достатній мірі лиса. Вілянд Герцфельде, це і є брат художника Джона Гартфільда (John Heartfield), колишній редактор журналу „Нова молодь“ (Die neue Jugend), що виходив ще підчас світової війни, 1916 року. Тоді в цьому журналі брали участь такі сміливі митці, як Йоганесс Р. Бехер, Ґеорг Ґрос та інша революційна молодь. Потому Герцфельде захоплювався рухом „да-да“, видав свої поезії „Сулярміт“ („Sulamit“), почав видавати дуже гарний журнал „Банкрутство“ („Die Pleite“); журнал 1919 року закрили, а видавця заарештували. Далі він засновує „Malik-Verlag“ і видає тут твори Антона Сінклера та багатьох інших. Сам пише разом з Ґеорґом Ґросом цікаву працю „Мистецтво в небезпеці“ („Die Kunst ist in Gefähr“), за яку має від держави неприємності. Цю працю на Україні, між іншим, один груповий „академічний“ журнал надрукував під прізвищем самого Ґроса і після цього в недовгому часі навіки заплющив очі... Герцфельде ж тимчасом закінчує статтю про Толера і має вже готову велику біографію Антона Сінклера. Колишній член „Спартака“ і т. д.

Отже мені дивно бачити таку неписьменність щодо нашого „Українського робітника“...

— Ви, здається, не дуже поінформовані про українську літературу? — питаю руба.

— Всю російську літературу, що тільки з'являлася в німецьких перекладах, я знаю добре. Всю.

— Ich freue mich ganz besonders *. Але я питаю про українську. Не про російську, а про українську.

* Я надзвичайно радий.

Він видимо не міг відразу спромогтися на відповідь.

— Як? — нарешті запитав він.— Окрему українську літературу?

— Зовсім окрему.

Тоді він одверто знизав плечима.

— Не знаю, не чув, не буду казати... І мова окрема?

Тут уже я, а зі мною і Петер Кош, розвели руками.

— А то ясна річ! — вигукнув Петер і незадоволено поворушив вусом.

— Доводиться констатувати цей факт. Зовсім окрема — додав я.

Герцфельде неймовірно подивився на нас обох.

— Може діялект?

— Kein Dialekt![*] закричав Петер.— Самостійна мова, стародавня українська мова, дуже багата мова сорока мільйонів людий!.. Покажи йому альбум портретів ваших письменників...

— Будь ласка...

І саме в цю хвилину до кабінету увійшла нова особа, висока на зріст, білява, в капелюші з широкими крисами, в окулярах з темною роговою оправою.

— Франц Вайскопф,— представив нам нового товариша Герцфельде.— А це письменник з України...

— Наконєц, наконєц,— заговорив товариш Вайскопф російською мовою.— Давно слєдовает іздавать тут сначала один альманах по нємецкі українськіх пісатєлей... Они нє знають нічево, наші іздатєльства, об українской літературє.

І ми почали єдиним фронтом атакувати директора...

Франц Вайскопф безперечно найбільш обізнаний в українській культурі зо всіх німецьких товаришів. Цілий час він працював у Празі і власне кілька тижнів лише, як переїхав до Берліну. Читачам наших журналів („Червоний Шлях“ і ін.) ім'я Франца Вайскопфа не невідоме.

[*] Ніякий діялект! Зовсім не діялект.

Його навіть були вважали за чеха, хоч він — чистої крови німець. В Празі він народився двадцять вісім років тому. В Празі кінчив гімназію, а потім і університет. Ще з останньої кляси гімназії пішов на війну (1918 року), як австрійський салдат, там „розклався“, вступив потім до с.-д. партії (німецькі соцдеки в Чехословаччині). 1919 року, як повернувся з війни, організовує в Празі студентську організацію. Працює в „лівому комітеті“, коли йшла боротьба за 21 умову Комінтерну. Лівих викидають з партії соцдеків вкінці 1920 року, і вони створюють 1921 року Чехословацьку комуністичну партію. 1927 року наш майбутній співробітник „Гарту“ сидить півроку в Чехословацькій в'язниці в Їглаві, куди його запраторюють за комуністичну діяльність. Пише Франц Вайскопф майже виключно з робітничого життя. Цей молодий, енергійний письменник написав уже шість книг. Книга поезій „Іде барабан“ („Es geht eine Trommel“); соціяльна драма „Країна на іншому березі“ („Das Land am andern Ufer“), що дістала премію празького пролеткульту 1925 року; „Антологія чеської соціяльної лірики“ („Tschechische Lieder“); книга оповідань під назвою „Втеча до Франції („Die Flucht nach Frankreich“), з якої дещо друковано білоруською мовою (в „Узвышші“), українською та російською; подорож до Радянського Союзу — „Пересадка в XXI сторіччя“ („Umsteigen ins XXI Jahrhundert“), що вийшла мовами німецькою два рази, російською і чеською, і викликала багато рецензій та відгуків у німецькій російській та чеській пресі. Нарешті 1928-го року з'являються останні оповідання під назвою „Хто не має вибору, той має горб“ („Wer keine Wahl hat, nat die Qual“).

Вайскопф працює в журналах „Die neue Bücherschau“ (Берлін), „Monde“ (Париж), „Полымя“ (Менськ), „Червоний Шлях“ (Харків), „На литературному посту“ (Москва), „Kmen“ (Прага), „Red“ (Прага, Т-во молодого мистецтва). І зараз пише роман з життя Закарпатської України, під назвою „Мандрівні поля“ („Wandernde Felder“).

— А тепер дозвольте вам передати лист від редакції журналу „Гарт“ і просити вас узяти якнайактивнішу участь у роботі цього журналу,— говорю я, коли ми розбили тов. Герцфельде в цур і не залишили йому ні цаля для відступу.

— Охоче! З приємністю,— відповідає Вайскопф.

— І я охоче,— додає т. Герцфельде, обтираючи рясний піт з лоба.— Я теж з приємністю. Як зветься журнал? Гарт? Твердий?

— Та досить таки твердий. Будьте певні...

— Еге,— сміється Герцфельде.— Може, підемо разом обідати?..

Петер Кош нічого не мав проти...

— Не заперечую! — Моргнув він усом...

ДАЛІ БУДЕ

І. КИРИЛЕНКО

ПІД ЗНАКОМ ТВОРЧОЇ САМОКРИТИКИ

ДО ПІДСУМКІВ II-ГО З'ЇЗДУ ВУСПП'У

I

... „Гегемонії пролетарських письменників ще немає і партія повинна помогти цим письменникам заробити собі історичне право на цю гегемонію“...

(З пакту 9-го резолюції ЦК ВКП(б) про партійну політику в ділянці художньої літератури).

Другий з'їзд Всеукраїнської Спілки пролетарських письменників мусів констатувати, що останні роки українським художнім словом цікавились не лише певні кола міської та сільської інтеліґенції, а що українську книжку взяв до рук масовий робітничий та селянський читач і, прочитавши тую книжку, в той чи той спосіб висловлював свою колективну думку про неї, даючи таким чином соціяльне замовлення своїм письменникам.

Чи дбав ВУСПП про те, щоб, не плентаючись у хвості мас, давати художню продукцію, яка активізувала б трудящих, додавала б їм ентузіязму до творчої роботи, оспівувала б будівничий патос наших

днів? За $2^1/_2$ роки свого існування ВУСПП дав щось понад 60 назов художньої продукції. Кількість, як бачимо, досить показова, але ні в якому разі не треба гадати, що така велика кількість хоч на іоту заперечує якість вусппівської продукції. Навпаки, навіть запеклі вороги пролетарської літератури, повсякчасні постачальники різних тупих анекдотиків на адресу ВУСПП'у, навіть високоумні літературні „метри", не могли за своєю звичкою зігнорувати доборок пролетарських письменників за минулих два роки. Нам, звичайно, відомо, що не легко цим „приятелям" констатувати зріст питомої ваги пролетарської літератури в загальному культурному процесі, але що вдієш, не відгукнутись на це відрадне явище — значить виявити себе безпросвітними, нікчемними хвостистами і безпардонними обивателями. А пролетарські письменники, не впадаючи ні на хвилинку в олімпійське самозакохання, самозамилування, рішуче одкидаючи хоч будь-які натяки на „пролетлітчванство", на своєму II-му з'їзді змушені були відзначити досить помітний творчий зріст, так окремих письменників — вусппівців, як і організації в цілому.

Глибока нещадна самокритика, що панувала підчас роботи з'їзду, допомогла виявити вусппівцям ті дрібні хиби, що мала організація в своїй роботі і водночас ця ж товариська творча самокритика ще тісніше об'єднала лави пролетарських письменників біля завдань поглибленої творчої учби та біля завдань художнього висвітлення нашої реконструктивної доби.

„Справжні" письменники і підчас другого з'їзду, як і підчас першого, іронічно усміхалися, цим самим визначаючи своє відношення до пролетарських письменників. Особливо на першому з'їзді вони, чомусь почувши себе єдиними репрезентантами української літератури, з наголосом на український, і, обізвавши вусппівців „письмоводителями", вирішили спочивати на лаврах своєї, хоч і дуже сумнівної, але, на їхню думку, академічної кваліфікації.

А в цей час члени ВУСПП'у, засукавши рукава, взялися до впертої праці, учби, поволі оволодіваючи всіма надбаннями літературної техніки, поглиблюючи і поширюючи марксівський світогляд, протягом двох років дали твори, негайно ж сприйняті пролетарським читачем, як твори, що цілком і повнотою відповідають нашій добі — і тематикою, і художньою формою.

ВУСПП твердо й неухильно бореться за гегемонію пролетлітератури в радянській літературі. Своєю продукцією та популярністю в читацьких масах він доводить, що всі дані, щоби гегемонію цю заробити, ВУСПП, як осередок пролетлітератури, має і він її, безперечно, заробить. Щождо вихваток деяких „цінителів" та „менжувальників" з „Літярмарку", то наша організація вважає за нижче своєї гідности будь-як реагувати на них і тому дає їм повне право й надалі кваліфікуватися на цій веселій, але не завжди вдячній справі,

... „Об'єднання пролетарських письменників України повинно увійти в товариські стосунки з такими ж письменницькими об'єднаннями Росії, Білоруси, Грузії та всіх інших союзних та автономних радянських республік“ ...

(З постанови Політбюра ЦК КП(б)У про політику партії в справі української художньої літератури, з пакту 12).

ВУСПП чи не єдина на Україні організація, що послідовно провадила і переводить це важливе завдання, поставлене комуністичною партією. Хто, як не наша організація ще на І-му своєму з'їзді рішуче поставила питання про найтісніший зв'язок з братніми пролетарськими літературами інших республік Радянського Союзу? А ІІ-й з'їзд ВУСПП'у з цього погляду був просто винятковий. Не даремно деякі товариші з братніх нам республік у своїх виступах зазначали, що наш всеукраїнський з'їзд пролетарських письменників можна було б з успіхом перейменувати у всесоюзний з'їзд.

Справді бо, ми слухали доповіді про руську, білоруську, закавказьку, татарську та молдавську братні літератури, ми, розв'язуючи питання української літератури, ні на хвилину не забували за інтернаціональну суть пролетарської літератури, за бойовий зв'язок всіх передових загонів пролетписьменників не лише в межах СРСР, а й у цілому світі. За порівнюючи короткий час ВУСПП встиг вже налагодити чільні зв'язки з німецькими, американськими, чехословацькими та іншими пролетарськими письменниками, і повсякденно дбатиме за зміцнення цього зв'язку. Треба ще зазначити, що делегація ВУСПП'у на І-му всесоюзному з'їзді пролетписьменників минулої весни у великій мірі спричинилась до утворення ВОАПП'у — цього всесоюзного штабу пролетарської літератури. Крім того, ІІ-й з'їзд ВУСПП'у обрав своїх представників до Міжнародного Бюра пролетарської літератури, завершуючи цим організаційний період міжнародного зв'язку.

Так само й у своїй внутрішній роботі ВУСПП, як організація інтернаціональна, стояв на височині своїх завдань. Ще на першому з'їзді було утворено єврейську та руську секції ВУСПП'у зі своїми періодичними органами (журнал „Красное Слово“ — орган руської секції та журнал „Проліт“ — орган єврейської секції). Біля цих журналів об'єднано кращі пролетарські і радянські літературні сили, що своєю рідною мовою оспівують життя та боротьбу українського пролетаріяту та селянства за соціялістичну перебудову суспільства. Виключне значіння має єврейська секція ВУСПП'у, що об'єднує в собі

талановитих еврейських пролетарських письменників, відомих далеко поза межами не лише України, а й Союзу. А перший з'їзд еврейських письменників, скликаний секцією ВУСПП'у, був першим в історії розвитку еврейської літератури в цілому світі.

Деякі з наших супротивників не дооцінюють цієї важливої ділянки ВУСПП'івської роботи, та ми пояснюємо це браком їхньої елементарної політграмотности, щоб не сказати більшого.

III

...„Справжне творення пролетарської української літератури може відбитися тільки на базі постійного зв'язку з робітничо - селянськими масами, з виявленням істотніх пролетаріяту художніх вартостей, з постійним взаємовпливом письменства й маси“ ...

(З постанови Політбюра ЦК КП(б)У про політику партії в справі української художньої літератури, з § 4).

... „Треба сміливіше й рішучіше поривати з панськими забобонами в літературі і використовуючи всі технічні досягнення старої майстерности, виробляти відповідну форму, зрозумілу мільйонам“ ...

(З резолюції ЦК ВКП(б) про політику партії в галузі художньої літератури, з § 16).

А хто, як не ВУСПП налагодив систематичний, тісний зв'язок з своїми читачами - пролетарями України? Особливо останній рік позначився величезним зрушенням пролетаріяту в бік оволодіння українським культурним процесом. Масові екскурсії робітників Донбасу, Дніпропетровського, Миколаєва та інших виробничих центрів до столиці України для зустрічей з творцями української культури, хіба не є яскравим покажчиком цього зрушення. Цікаво те, що в усіх цих зустрічах, саме ВУСПП брав найактивнішу участь, був, так би мовити, „душею“ цієї справи.

А численні виїзди вуспівців у великі індустріяльні центри для літературних виступів перед робітниками, а зріст тиражів української книжки, газет та журналів — хіба це не доводить декому зі „справжніх“, що робітничого читача, цю масову організовану силу, що мусить впливати і впливає на розвиток літератури, можуть ігнорувати лише безнадійно самозакохані Нарциси від літератури?

Наш II - й з'їзд не був подібний на всі попередні літературні з'їзди. Це був перший в історії літературний з'їзд, що звернув на себе увагу таких широких кіл пролетарської і радянської суспільности. Протягом п'яти днів роботи перед делеґатами з'їзду проходило

 безліч представників від найбільших підприємств міста Харкова, від професійних спілок, від різних культурних та громадських організацій. Вітали вусппівців і металісти Дніпропетровщини, і шахтарі Донбасу та Криворіжжя, і робітники освіти, і комсомольці ХПЗ та ДЕЗ'у, і учні трудшкіл. Кожна делеґація однаково серйозно ставила свої вимоги до пролетарських письменників, організовано давала літературному з'їздові соціяльне замовлення. І навіть від 10.000 колишніх неписьменних прибула делеґація і теж прохала від пролетарських письменників доступних собі художніх творів. Хіба можна після цього недооцінювати величезної ролі читацької суспільности в справі скерування шляхів розвитку української радянської літератури в певне річище. Особливо про це треба пам'ятати тепер, коли в деяких галузях нашого мистецтва, зокрема в театральній, деякі митці під натиском дрібнобуржуазної суспільности, знову починають відроджувати старі, заялозені буржуазні поняття мистецтва, як самоцілі. Вже чути нотки про те, що, мовляв, політика — політикою, а мистецтво — мистецтвом, що поміж справжнім мистецьким театром і глядачем не може бути контакту і т. ін. в цьому роді.

ІІ-й з'їзд ВУСПП'у ще раз підтвердив свою лінію щодо зв'язку з робітничим читачем і в практичній роботі рішуче провадитиме її в життя, даючи одкоша всім, хто намагатиметься спекульнути на цьому, щоб знизити ролю ВУСПП'у, як літературно-мистецької організації.

IV

. . . „Занепадництво, що спостерігається по окремих ділянках літератури, заводить її до безперспективности і збиває її зі шляху активного чинника соціялістичного будівництва“ . . .

(З постанови Політбюра ЦК КП(б)У про політику партії в справі художньої літератури, з § 6).

Протягом $2^1/_2$-річної роботи ми не раз чули дуже поширене серед літературних кіл слово — к в а л і ф і к а ц і я. Цей, безумовно, актуальний термін, особливо, коли справа ходить про корисну для революції роботу, виявляється, не всі розуміють однаково. Вусппівці, наприклад, не галасуючи про свою кваліфікацію, тимчасом упертою працею здобували її, тоді як певна частина наших „друзів“, ховаючись за це невинне слово, в своїй творчості відривалися від бойових завдань нашого часу, самозакохувались, заглиблювались в індивідуалістичні переживання, барбалися в лабетах психологізму, замикалися у вузьке коло своїх однодумців і поволі, але певно губили зв'язок із пролетарською суспільністю. І тому ми, стежачи за творчістю деяких

попутників, не бачили там синтези форм і змісту, художнього монізму, єдино можливого для письменника, що намагається йти в ногу з сьогоднішнім днем. Наша доба вимагає творів високої соціяльної вартости і зразкової художности. А коли ми бачили, що так званий „соціологічний еквівалент“ у деяких творах з легким серцем приноситься в жертву іноді досить сумнівній кваліфікації, ми були спокійні, бо робітничий читач, що надзвичайно зріс за останні роки, прекрасно розбирався в цих творах і в більшості випадків сам давав їм негативну оцінку. Шкода лише, що наша критика не завжди має певну лінію в оцінці того чи того літературного факту.

Нам і досі дехто закидає нетактовне ставлення до попутників. На II - му з'їзді ми ще раз підтвердили своє відношення до них. Протягом всієї нашої роботи ми не мали жадного випадку недбайливого, нечулого ставлення до тих попутників, що хоча й повільно, але наближаються до нас. Таких ми завжди оточували найтеплішою товариською атмосферою, ставились до них з певним і цілковитим довір'ям. Словом, не давали їм ніякого приводу бути незадоволеними. Та не в тім річ, цікаво те, що дехто в запалі дискусій закидав нам неуважне ставлення і до тих попутників, що віддаляються від нас. Але на з'їзді ми ще раз підкреслили, що вегетаріянцями бути ми не збираємося і без будь - якого опортунізму й надалі гостро й рішуче боротимемося з різними виявами ворожої нам ідеології в художній літературі, незалежно з - під чийого пера вона вийде. Вже хоча б той факт, що на II - му з'їзді ВУСПП'у „Молодняк“, „Плуг“, „Нова Ґенерація“ та новоутворена літературна організація, заявили про своє бажання співробітничати з ВУСПП'ом на основі федерації радянських революційних письменників — цей факт є яскравим очевидним доказом правильної лінії ВУСПП'у щодо цих літорганізацій та до окремих радянських письменників. Інакше б на з'їзді ВУСПП'у представники цих організацій не виступили б з пропозицією спільної праці з нами.

Таким чином, федерацію радянських письменників України, що нею турбувався ВУСПП ще на I - му своєму з'їзді, найближчими часами буде здійснено. ВУСПП виділив уже своїх представників до організаційної комісії федерації і прикладає всіх зусиль, щоби тая федерація утворилась і працювала, виступаючи єдиним радянським фронтом проти буржуазних проявів в українській літературі.

Восени поточного року ВУСПП скликає широкий пленум ради своєї організації, що на ньому буде розібрано цілу низку тільки творчих питань. Правда, ВУСПП і раніше ні в якій мірі не фетишизував організаційних форм, але тепер, щоб поширити вплив пролетарської літератури, особливо слід всіх сил прикласти на розв'язання глибоких творчих проблем, що стоять перед пролетарськими письменниками.

Отже, як бачимо, не вважаючи на скепсис, підхіхікування, а іноді явно вороже ставлення до нашої організації з боку декого, що звуть себе „справжніми письменниками“, наша організація, підтримана широкою пролетарською суспільністю, в тісному контакті з читачем, напружено працюючи над оволодінням літературними формами — й надалі міцнітиме й розвиватиметься, даючи ідеологічно цінну й високо художню продукцію, залучаючи в коло свого впливу так нові літературні кадри, що йдуть безпосередньо з лав пролетаріяту, як і тих радянських письменників, що своєю творчістю наближатимуться до пролетарської літератури. Повна бадьорости, віри в свої сили і бажання активної творчої роботи, Всеукраїнська Спілка Пролетарських Письменників вступає в реконструктивний період.

І. КУЛИК

ЗА КУЛЬТУРНІСТЬ ТА ОХАЙНІСТЬ

ЗАНДБУРҐ НЕ МОЖЕ ЧЕКАТИ

Солідний київський журнал „Життя й революція“ ретельно популяризує в УСРР чужоземних і чужомовних письменників. Частенько містить він досить кваліфіковані переклади видатніших західніх майстрів слова, ще частіше — рецензії та огляди; навіть цілий збірник чужоземної новелі дістали передплатники цього журналу в додаток. Все це дуже похвально, коли взяти на увагу нашу слабу обізнаність з чужомовними літературами.

Та журнал цим не обмежився. Редакція „Життя й революція“ забажала ще краще прислужитись українському радянському читачеві й з 4-ої своєї книжки починає друкувати цілий бібліографічний покажчик чужомовного письменства в українських перекладах. Впорядчики покажчика Юр. Меженко та Микола Яшек стільки убгали в передмову до нього застережень та вибачень, що якось, шкодуючи їх (упорядчиків), не наважуєшся надто гостро їх судити. Проте їхній „покажчик“ являє собою настільки винятковий зразок літературної, та й просто елементарної неписьменности, що не реагувати на нього не можна.

Впорядчики не претендують на вичерпальність покажчика, утримуються покищо від літературної аналізи перекладу, самі признаються, що „не змогли для декількох письменників встановити, до якої саме літератури вони належать“, часом „не знали транскрипції первотвору“ (хоч і намагалися все звести „до одної сучасної транскрипції“), — все це свідчить, що самі вони розуміли, що з їхнім „покажчиком“ не все вийде гаразд. Але навіть і деякі з цих застержень звучать надзвичайно наївно й не зовсім грамотно. Наприклад, отаке твердження: „... Ми вносимо ... в окремий розділ нез'ясованих літератур, куди зараховуємо

й тих авторів, що їх журнали назвали австралійськими письменниками, не зазначивши, в якій мові вони писали". До відома авторів передмови: австралійської мови, щоправда, немає, отже, оскільки говориться про австралійську літературу й письменників, то майже напевно треба вважати, що писали вони мовою англійською, бо своєї письменности австралійські тубільці не мають, як це відомо.

Це щодо передмови. А покажчик вже з першого слова починається ляпсусами, що їх виправдати ані зм'якшити нездатна передмова. Наприклад, взявши за принцип не країну, лише мову („чужомовне письменство"), впорядчики починають з американської літератури. Саме питання про існування американської мови дуже спірне; не лише для англійців, що вважають її за діялект англійської, але й для самих американців. Коли впорядчики поділяли в цьому питанні опінію тих новаторів Сполучених Штатів, що обстоюють існування окремої американської мови, то треба було лише їхні твори, писані діялектами, дещо відмінними від „англійської літературної мови", і вмістити в даній графі покажчика. Тимчасом там наведено твори всіх письменників Сполучених Штатів, що з'явилися в українському перекладі. Звичайно, Едґара Аллена По чи Вашинґтона Ірвінґа, що писали чистою літературною англійською мовою, просто гріх зарахувати до американської літератури, коли брати за мовною, а не територіяльною ознакою.

Та компетентні впорядчики, очевидно, вважають і мову письменників Англії за... діялект „американської" мови. Бо на жах всіх хоч елементарно письменних читачів, вони убгали до американської рубрики й таких „американців", як Байрон, Бернс, Кіплінґ. Конан-Дойл, Вальтер Скот та й всіх інших відомих їм письменників Англії, що „ні сном ні духом" Америці чи „американській мові" не завинили.

Безперечно, тут друкарський недогляд. (Хоч недогляд це неприпустимий, бо Байрон іде в покажчику одразу після американця Шервуда Андерсена, отже, або Байрон „американець", або Ш. Андерсен, „англієць", або, як то кажуть у „Мікадо" — „навпаки"). Але при чому серед американців, коли знову ж брати за мовною ознакою, М. Боюканський? Хоч і друкувалося його оповідання в „Плузі", хоч і було це оповідання з американського життя й хоч і переклав його М. Ірчан, та перекладав... з російської мови. Бо отой самий М. Боюканський — це початківець фейлетоніст та белетрист, що перебуваючи в еміґрації в Нью-Йорку, містив час од часу свої не дуже досконалі й примітні вправи в російській робітничій газеті „Новый Мир" (Нью-Йорк), російською ж, звичайно, мовою.

Також невідомо, звідки взявся такий американський письменник — Зандбурґ, Карл, що твір його „Трійці", як свідчить покажчик, вміщено в перекладі В. Р. у „Новій Ґенерації", ч. 1 за 1927 рік.

Наскільки нам відомо, цей твір належить найвизначнішому з сучасних американських поетів Карлові Сендборґові, і саме його мав на думці перекладач. Скажете, знов звичайна друкарська помилка? Ні, бо Зандбурґ згадується в покажчикові на стор. 195, а про Сендборґа говориться окремо на стор. 197 (авторів розташовано за абеткою). Очевидно, впорядчики, прочитавши в „НҐ“ прізвище Сендборґа англійською мовою, „упростили“ його, як говориться в передмові (стор. 194) „до одної сучасної транскрипції“ (може вона й „сучасна“, та з дійсним прізвищем поета має дуже мало спільного), а потім, зустрівши це ж прізвище українською мовою в правильнішій транскрипції, вже українській, не пізнали, що то той самий, отже вмістили його на іншому місці. Тимчасом, досить було заглянути хоч би до нашої „Антології американської поезії“, де наведено це прізвище обома мовами, — щоб уникнути неприємного непорозуміння. Кінець - кінцем, коли впорядчики не знали твердо, який письменник Боюканський та не були певні чи Зандбурґ та Сендборґ та сама особа, хай би вмістили їх в „окремий розділ нез'ясованих літератур“, що його обіцяє подати передмова (стор. 194).

Після таких „друкарських помилок“ боїшся вже вважати за справжні друкарські помилки, коли негрського Поета Клода Макея покажчик називає Маккеном, Аптона Сінклера — „Айтоном“ (хто його знає, може й це „упрощення до одної сучасної транскрипції“, хоч можна сперечатись — Уптон, Ептон чи Аптон, та ніяк не Айтон), коли „Сором тобі, Леніне“, невеличкий вірш Уітера Байнера, зазначено як „драматичний твір“ (тобто зазначено римською III, що стосується якраз драматичних творів), нарешті, коли твір Горація Травбеля „Я можу чекати“ названо в покажчику „Я не можу чекати“.

Ми вважаємо, що Юр. Меженко та Микола Яшек могли б почекати й раніш призвести до ладу свого покажчика, принаймні познайомитись з деякими всім приступними джерелами (скажемо, з підручниками західньої літератури — вони є по всіх більших книгозбірнях), раніш як здавати його до друку.

Могла б почекати й редакція „Життя й революція“ й проредагувати покажчика, так само як уважніше простежити за коректою (бо коли впорядчики міняють транскрипцію оригіналу й перекладу, а крім того буде ще чимало друкарських помилок, то читач зовсім позбавлений буде змоги користатися з покажчика).

Не може чекати лише читач. Тобто він ніяк не може дочекатись, коли вже йому дадуть щось путнє з бібліографії чужомовних і чужоземних літератур, якими він справді — тут мають рацію автори передмови — вельми цікавиться.

Г. ОВЧАРОВ

УВАЖНІШЕ ДО ВОРОЖИХ ВИСТУПІВ

З ПРИВОДУ ДИСКУСІЇ НАВКРУГИ „СОНЯЧНОЇ МАШИНИ"

Винниченків роман „Сонячна машина", що зазнав такого широкого розповсюдження за короткий, порівнюючи, час (два видання з десятитисячним тиражем українською мовою, переклад на російську мову), викликав жваве реагування з боку читача, так і з боку критики.

Немає можливости звести підсумки тій дискусії, що протікала стихійно, і встановити, як саме зрозумів і реагував по суті широкий читач на „Сонячну машину", хоча б це було надзвичайно цікаво і дало б цінний матеріял для виявлення обличчя сучасного читача.

Та й критична література, що з'явилася в нашій пресі, може в основному вважатися за покажчика того прийому, що зазнав його Винниченків виступ у радянському суспільстві.

Винниченків роман не є звичайним літературним явищем, до якого слід підходити з звичайними оцінками та мірилами. З одного боку, властива романові тенденція, а з другого — сама постать автора, що проложив свій слід в розвиткові політичного життя України, роблять його поза всім видатним явищем політично - ідеологічного порядку. Тому й виявлення того, як прийняла і зрозуміла його наша критика, має значіння глибше, ніж простий підсумок висловлених думок і оцінок.

Мусимо констатувати велику різноманітність і навіть розбіжність думок, що виявилися в критичних відгуках на „Сонячну машину" і навіть серед марксистської критики. Різноманітність і розбіжність проявилася як в кваліфікації суті і значіння роману, так і в установленні лінії відношення до нього. Йшла також суперечка, яке місце посідає роман в художній еволюції Винниченка.

По характеру свого принципіяльного відношення й оцінки роману, виявилося в основному три найяскравіші напрямки в критичній літературі: кваліфікація його як твору, ідеологічно нам чужого і ворожого, одверта чи прихована солідарність з думками роману і захист його позиції і, нарешті, примиренство до нього, виявлене у м'якшій чи гострішій формі. Треба сказати, що така клясифікація думок і поглядів має лише умовне і відносне значіння і може служити лише покажчиком основних напрямків. Подибуються перш за все досить значні варіяції щодо категоричности й чіткости висловів в кожній з основних позицій. Схожі іноді зовнішньо позиції насправді різняться за своїми вихідними посилками і мотивацією і по суті ці позиції є цілком про-

 тилежні (наприклад, негативне відношення до роману Демченка і Зерова). Окремі елементи і складові частини роману по різному оцінюються й розуміються у представників схожих принципіяльно позицій. Іноді подибується досить складне і ориґінальне переплітання думок, особливо щодо деталів роману.

Розбіжність думок і різноманітність оцінок мають звичайно глибокий ґрунт перш за все в соціяльно - ідеологічній приналежності та позиціях авторів, що висловлюються. Ця сторона мусить бути в достатній мірі оціненою та обрахованою.

Та ця принципіяльно правильна засада, однак, не мусить розумітися механічно. Інакше можна дійти до значної плутанини у встановленні „соціологічного еквіваленту" позицій окремих товаришів. Причиною відмінности основних установок деяких авторів є часто або поверховість аналізи, або також поверхове розуміння загального значіння і суті роману.

Виходячи в цій статті з основних засад щодо розуміння й оцінки „Сонячної машини", які висловлені нами раніш в своїй статті „Винниченкова „Сонячна машина" *) — ми гадаємо, що коли взагалі в критичній діяльності нечіткість позиції і легковажність критика є явищем шкідливим і небезпечним, то по відношенню до „Сонячної машини" Винниченка це подвоюється і потроюється.

Коло проблем, зачеплених романом, досить велике, то й критика в процесі обговорення виставила таку велику кількість проблем, на які вона намагалася дати відповідь.

З найбільшою гостротою постало питання про принципіяльне літературне і соціяльно - ідеологічне значіння роману і приємливість його для нас. Стало питання — в якому відношенні до нашої дійсности, ідеології і будівничої роботи знаходиться роман своєю загальною установкою і ідеологічно - художньою спрямованістю. Оскільки тут викреслилися цілком протилежні тенденції, то й дискусія набрала гострого загального характеру. Про гостроту дискусії ось як красномовно свідчить М. Зеров:

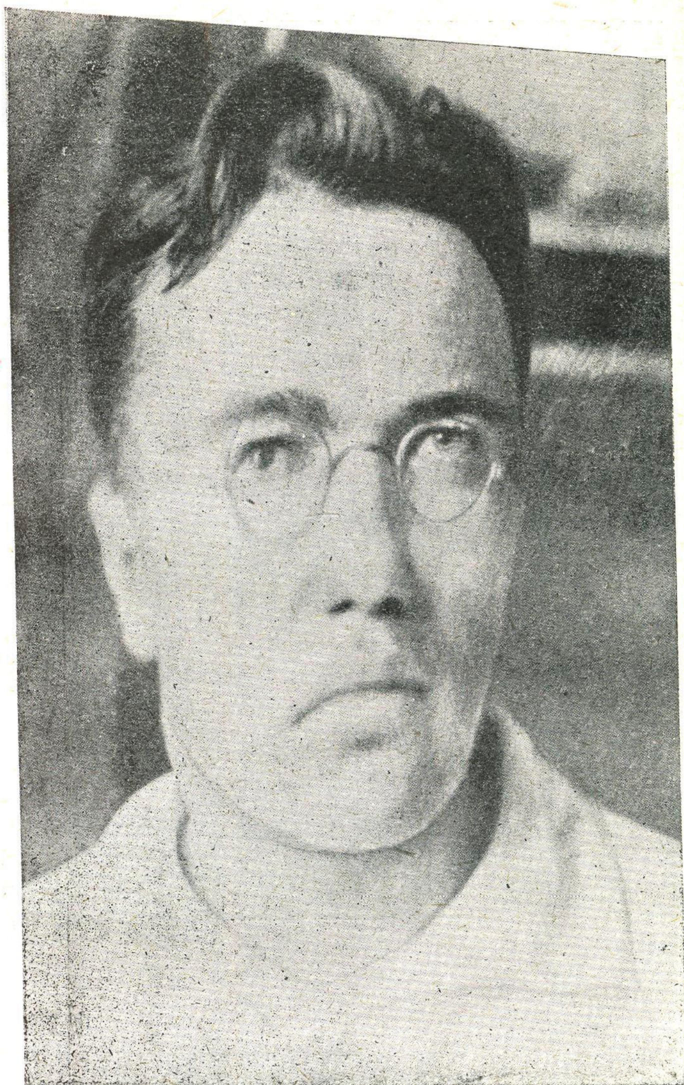
> „Суперечки про літературну якість „Сонячної машини" один раз загострилася до того, що стало навіть не зовсім зручно призначатися у своїм позитивнім ставленні до роману: це значило дістати досить гірку пілюлю і то без звичайної позолоти — „Дружній шарж". А одному із прихильників Винниченкового твору довелося розпочати свою на дискусії 25 - го березня промову „захисними" словами: „Я виступаю од імени міщанства, якого лає Ім'я рек", і вже потім доводить свій погляд на роман" („Життя й Революція", VI, 1928 р., ст. 115).

* Журнал „Молодняк" № 4, 1928 р., Овчаров Г. — Винниченкова „Сонячна машина", стор. 81 — 113.

Дружній шарж
Дан Сотника

ТОВ. І. Ю. КУЛИК — АВТОР „ЧОРНОЇ ЕПОПЕЇ“ І ДЕКЛЯРАЦІЇ ПРО БЛЬОК ІЗ „НОВОЮ ҐЕНЕРАЦІЄЮ“

Дружній шарж
Дан сотника

ТОВ. БОРИС КОВАЛЕНКО — РЕДАКТОР „ЛІТГАЗЕТИ", ПІДЧАС ВИСТУПУ МИХАЙЛЯ СЕМЕНКА ЗВОРУШЕНИЙ ВІД ПРОПОЗИЦІЇ Б Л Ь О К У

Та раніше, ніж відповісти на більш широкі питання про значіння роману, критика мусіла кваліфікувати його, як літературне явище і разом відповісти на питання, чим викликано такий широкий інтерес до роману в читацьких масах і така жвава дискусія навкруги його.

З боку оцінки художніх властивостей „Сонячна машина" зустрінута в основному досить стримано. Категоричних висловів за високу художню якість його маємо досить мало. З суто формальної сторони найбільше докладно аналізують роман М. Зеров та О. Білецький. З боку цінування роману чисто зовнішнього, як нового своєрідного явища в українській літературі, О. Білецький захоплюється ним:

> „Самий той факт, що з'явився великий роман (загалом щось понад 800 сторінок у трьох томах), написаний відомим письменником з великим літературним досвідом — хіба не є він вже подією в нашій сучасній літературі.
>
> Інтерес до новинки ще зростає по тому, як на обкладинці ми прочитали: „Утопічний роман". Перший український утопічний роман. Перший за весь час існування нашої літератури. („Критика", № 2, стор. 31).

Взагалі про роман О. Білецький висловлюється позитивно (стор. 42).

О. Білецький вважає, що Винниченко в цілому впорався зі своїм художнім матеріялом, не вважаючи на „певну ідеологічну плутаність авторову, а часом його наївність у поставленні та розв'язанні соціяльних проблем" (стор. 43).

Аналіза й оцінка „Сонячної машини" О. Білецьким не може бути визнана нами за вичерпуючу і позбавлену протиріч. Варт уже вказати тільки те, що спочатку автор захоплюється романом, як утопічним — „перший український утопічний роман" (стор. 31),— не переконавшися в тому, чи є він такий насправді. Потім він значну частину статті присвячує саме тому, щоб розвіяти своє захоплення, висловлене в перших рядках, бо виявляється, що „Сонячна машина" не є утопічним романом.

„Утопічним" у властивому розумінні слова є один момент — сама „Сонячна машина" вже свідчить О. Білецький на стор. 36. Необґрунтованим і по суті протирічивим видається це твердження, що ізолює художню вправність і витриманість роману від ідеологічної витриманости та соціяльної цінности його проблем.

Невірність такого підходу стає наочною тим більше, що, як це визнано майже всіма саме в ідеологічній стороні роману його найбільша актуальність.

З більшою послідовністю в оцінці „Сонячної машини" як літературного явища виступає В. Василенко (Вас. Василенко про „Сонячну Машину" В. Винниченка). Він цінує високо його значіння з боку чисто художнього, так і з боку соціяльного:

„Соціяльне значіння цього роману з широкого погляду клясової боротьби та нашого соціялістичного будівництва через вищенаведене не можна заперечувати“ (стор. 115).

„І з боку, так би мовити, суто художнього, літературно-технічного і стилістичного, В. Винниченко своїм романом вніс чимало нових і свіжих елементів у нашу українську літературу, ще досить на ці елементи бідну“ (стор. 118).

Нам ще доведеться повернутися до встановлення правдивости такої оцінки, особливо щодо соціяльного значіння.

М. Зеров („Життя й Револ.“, 1928 р., № 6, М. Зеров „Сонячна машина“) підходить до роману з цілком протилежною оцінкою, ставлячи своїм завданням не стільки вказання позитивних сторін його, скільки викриття його слабості і недоліки. Його оцінка роману в основному негативна:

„Взагалі літературна сторона роману залишає невиразне враження: так, ніби „Сонячна машина“ була задумана спочатку як кіно-сценарій,— потім, з якихось причин, автор став переробляти його на повість, але до кінця цієї справи не довів і застиг на середній компромісовій лінії“ (стор. 123).

М. Зеров з формального боку зовсім розвінчує Винниченка в „Сонячній машині“. Нічого нового, порівнюючи з тим, що мав Винниченко раніш, автор в „Сонячній машині“ не находить:

„І так, не тільки в мові, загалом нового в „Сонячній машині“ менше, ніж то видається відразу. Читаєш перші розділи роману і дивом дивуєшся...“ „Повісті починає загрожувати деяка одноманітність“ (стор. 128), „деяка спрощеність думки“ (стор. 129).

Тов. Демченко *, як можна помітити, досить стримано становиться до того, щоб надавати будь-яке велике літературне значіння романові. Це видно з його зауваження:

„Це я процитував (сцену Макса з Сузаною у Сузани.— Г. О.), щоб читач побачив стиль цього твору, якому дехто надає значіння цілого літературного явища першорядної ваги“.

Цілком розвінчує значіння роману т. Савченко **: з усіх боків — з боку ідеологічного і з боку художнього і в характеристиці його автор аж надто гострий:

* „Комуніст“, 22/XI 1927 р.
** „Пролетарська Правда“, 5/II 1928 р.

> „Бульварщина, часом дуже поганого присмаку, просякає в найтоншу клітину художньої матерії.
>
> Новий роман Винниченка не ставить жадної проблеми. Ідейно він мізерний. І безумовно він свідчить за велике здрібнення й виснаження Винниченка, як художника... Хороше й смачне „читво“ для міщанина“.

Такий гострий негативний підхід і заперечення за романом будь-якого значіння, як літературного факту, не можна визнати за правдиве.

Ближчий до істини т. Коряк**, який каже:

> „як би там не гудили формалісти Винниченка, але ж він таки пішов уперед од наших навіть попутників, хоча це і йде від старої літератури“.

Звичайно, художня цінність роману пошкоджена невправністю і чужістю для нас його ідеологічної сторони. Але все ж з формально-художнього боку Винниченко багато досяг в своєму романі. З погляду деяких критиків, саме ідеологічна загостреність цілковито протирічить кудожності — це закидається деким і Винниченкові. Ми гадаємо, що такі закиди є безпідставними і питання стоїть якраз навпаки; висока художність дуже часто передбачає високу ідейність твору і іноді навіть через неї виграє. Гадаємо, що не помилимося, коли скажемо, що до сього часу ми не маємо цілком об'єктивної і певної оцінки Винниченка, як митця, стилістичних якостей його творчости. Ідеологічна сторона завжди гостро вип'ячена у Винниченка, збуджувала реакцію критики, а скільки ця реакція завжди буда негативна, то від цього вироблялася уже певна упередженість до оцінки формально-художніх властивостей творчости. Підхід був такий, щоб тут ще більше ущемити Винниченка, щоби цим ствердити своє загальне невдоволення ним, ще раз покепкувати з нього. Про Винниченка здебільщого говорили й говорять в процесі полеміки і тоном полеміки. В міру полемічних потреб згадується про його мистецькі властивості. Майже ніхто не зважився досі в спокійнішій обстановці зайнятися цією справою і глибше вивчити Винниченка. Не зазнала цього і „Сонячна машина“, хоча, на нашу думку, і варта цього. Нарешті це варто поставити, хоча б задля того, щоб остаточно з'ясувати — в чому секрет такого досить великого інтересу читача до Винниченка.

* * *

Дальше питання, що постало перед критиком, було питання про те, що заховано в романі з боку його змісту, що є основою роману. Тут знову висловлено чимало припущень і тез. На це питання ми звертаємо тим більшу увагу, що виявлення його допомагає встановити правдивість чи неправдивість тої чи іншої принципіяльної позиції щодо роману.

** „Культробітник“, № 11, 1928 р.

Більшість відкинула визнання, що роман написаний в утопійно-авантурницькому жанрі, так саме, як і відношення до нього, як до легкого „читва“, розрахованого на гостроту, а не глибокий ефект. Зрештою для більшости ясно, що утопійний і авантурницький жанр, що іноді подибується, далеко не складає обличчя роману. Не будемо зупинятися на тому, наскільки більше чи менше визнається за романом елементів од фантастики, авантурности та утопійности. Слід вказати лише на те, що по суті неправдиво брати цю, так би мовити, технологічну сторону роману і надавати їй якогось окремого самостійного і навіть домінуючого значіння. Так робить А. Річицький * цим відхиляючись від необхідности докладніше зупинитися на соціяльно-ідеологічній аналізі роману: „Отже, з погляду соціяльної перспективи, „Сонячна машина“ порожня. Зате вона повна майстерства авантурно-детективного дійства“ (стор. 78). Та й, з другого боку, не майстерство авантурно-детективного дійства характеризує „Сонячну машину“ з художнього боку і є його віссю.

Гадаємо, що з цього погляду нам вдалося дати правдиве визначення роману раніш ** і тому дозволимо собі на нього послатися:

> „Справа в тому, що по суті „Сонячна машина“ також мало являється утопічним романом, як і авантурницьким. Винниченкові потрібна була лише форма утопічного роману, просто як канва для викладу свого світогляду (стор. 90).

Викладання певного світогляду є той стрижень, на якому збудовано роман і на який слід звертати увагу критиці, щоб належним чином його визначити й спростувати.

Всупереч тим, що надають авантурницькій побудові роману якогось значіння — ми вже указували, що „це, розуміється, буде невірним уже тому, що „Сонячна машина“ не є авантурницький роман, в якому автор використовує всі необхідні засоби: перекручення, перебільшення, щоб найбільше підкреслити особливо ефектні елементи, щоб більше ошелешити свого читача. Так підійти до Винниченкової „Сонячної машини“ це значить нічого в ній не зрозуміти * (там же, стор. 88).

Неправдиво розуміє „Сонячну машину“ І. Лакиза **, розглядаючи її як соціяльно-фантастичний роман. Безперечно, елементи соціяльної фантастики, і з досить великою їх питомою вагою, ми не збираємося заперечувати в романі. Але справа в тому, що І. Лакиза розглядає „Сонячну машину“ лише як жанровий твір. Вказавши на те, що привело Винниченка до написання роману в соціяльно-фантастичному

* А. Річицький. Винниченко в літературі й політиці. ДВУ. 1928 р., ст. 80.

** „Молодняк“ № 4, 1928 р.

*** І. Лакиза „Про новий роман Володимира Винниченка“ „Сонячна машина“ збірнику „Письменник і критик“, в-во „Маса“.

жанрі, т. Лакиза гадає свою ролю вичерпаною, а справу з'ясованою. Коли так глянути, то виходить, що „Сонячна машина" з'явилася лише як вияв чисто письменницької мистецької формальної еволюції Винниченка, ідеологічним же тлом стало загальне захоплення сучасної західньо - европейської літератури соціяльно - фантастичним жанром, „що відбиває розгубленість певних верств суспільства на Заході й їх ідеологічну безґрунтовність" (ст. 50). Зрозуміло, що до цього Винниченко міг удатися, лише сам перебуваючи в такому стані.

Коли розвивати думку т. Лакизи, то можна гадати, що до написання „Сонячної машини" Винниченко прийшов, тікаючи від дійсности, складаючи перед нею свою зброю, здаючи позиції і зрікаючись боротьби. З концепції І. Лакизи виходить розуміння „Сонячної машини" як ідеологічної віддушини для письменника, що, тікаючи від реальної політики, намагається знайти відпочинок і задоволення в соціяльно - фантастичнім марінні. Ходом своїх міркувань І. Лакиза закидає Винниченкові зречення політичної активности, певний песимізм. Бо він дорівнює жанр „Сонячної машини" до соціяльної фантастики сучасного Заходу. А останній він характеризує такими словами:

> „Та сучасний фантастичний роман не міг узяти від утопії головного: цього активного її впливу на світогляд людей, на їхні розуміння, що справді можливі їм кращі суспільні відносини в суспільстві. Історично зумовлена переоцінка утопій привела до того, що почалося підкреслювання фантастичних елементів, — на місце втраченого соціяльного і соціологічного значіння утопії прийшла фантазія для фантазії, що цікава як забавка, приховуючи за фантастику те, чому не ймуть віри і від чого одвертаються" (стор. 48).

Гадаємо, що це в жадній мірі не пасує до сучасного Винниченка, що виступає в „Сонячній машині".

Суб'єктивно Винниченко ще не здався — він борсається і бореться з неминучістю і то з тим більшим завзяттям, чим ця неминучість стає більш наочною.

Агонізуючи в такому нерівному змаганні, Винниченко й міг дати „Сонячну машину". „Сонячна машина" є виявом не пасивного зрікання боротьби, а піднесення активности агонізуючого політика і політикана. Тому вона й має гостре вістря і підкреслену тенденцію.

Тов. Демченко цілком справедливо розглядає „Сонячну машину", як твір тенденційний з прихованою, нам по суті ворожою (про це далі) тенденцією:

> „Твори Винниченка взагалі тендеційні, а „Сонячна машина" особливо. Тому й потрібно зупинитися на її тенденції" *.

* Демченко. Цитована стаття в „Комуністі" 1927 р., 22/XI.

Виходячи з цих міркувань, слід визнати, що соціяльно-фантастичне в романі є для нього по суті випадковим, розуміючи випадковість не як безпричиновість, а як зовнішньо необхідне, а тому другорядне; а т. Лакиза залишився на достатній віддалі від правдивого розуміння „Сонячної машини“ та її тенденції і посів неправдиву критичну позицію щодо нього.

Неправдиво нарешті розуміє О. Білецький і основу роману.

> „...головне для нас у всьому цьому, що основою роману і особливо основою соціяльної його частини є для автора, як і слід було ждати, записи його „мнеми“ (бібліопсихологічній термін) враження від пережитого ним особисто і лише задрапованими вкривалами соціяльно-утопічного та любовно-психологічного роману“ (стор. 41).

Взагалі в художній творчості пережите й передумане відограє велику ролю. Можливо навіть, що у Винниченка в романі це позначилося в більшій, ніж звичайно, мірі, але вбачати основу роману саме в цьому було б невірно й не допомогло б зрозуміти як слід „Сонячну машину“.

І не вірно принципово та й по суті ні до чого зводити весь зміст роману до вражінь особисто пережитого. Бо навіть коли Винниченко виступає з вражіннями особисто пережитого, то, поперше, доля особистости тут надзвичайно мала, бо Винниченко порушує в романі явища соціяльні, чи то в галузі соціологічній чи ідеологічній, а відтак переживав він їх не сам, не особисто, а як представник певної соціяльної групи і саме так, як ця соціяльна група їх переживала. Отже момент особистости має тут значіння досить умовне і обмежене.

А відтак і основним в романі слід вважати і вишукувати не те, що автор записує із пережитого, а те, як переломлюється в його концепції соціяльні процеси та їхні закономірності, події та перспективи громадсько-політичного життя нашої епохи. А коли так, то нам важлива є не лише психологія автора, що відбивається в творі, а головніше — його ідеологія. Від цього ми йдемо до того, що в романі важливе не лише те, як відчуває письменник ту дійсність, що передає, а й те, і переважно те, як він її переломлює. Бо в цьому переломленні лежить цілеспрямованість, активне схилення на бік якоїсь певної конкретної сучасної дійсности (а недавно пережитої), або, навпаки, активне протиставлення цій дійсності, а це вже є процес і явище психологічне. Ідеологічне ж переломлення дійсности ширше й глибше від психологічного запису і приймає в себе психологічне лише як момент. Отже виставлення психологічного за „головне для нас“ — це є звужений підхід до літературної аналізи, а тому принципово-невірний і звужує значіння роману. Так звузив його О. Білецький.

Методологічно такий підхід невірний, тому що він ставить своїм головним завданням найти саме те, що лягло в основу запису послідовно, крок за кроком, викриваючи, що мало лягти в основу кожної окремої частини твору. Це може бути дуже корисним для виявлення процесу творення роману і кидати світло на його генезу, але не дасть розуміння його в цілому, як літературний твір. Можна розщепити роман на складові частини і винайти, звідки пішла і що могла б відбивати кожна, але це б не вийшло далі за межі простого емпіричного дослідження. Закопавшись у такому грубо - емпіричному дослідженні фактів, покладених в основу твору, ми стали б перед загрозою позбавитися змоги розуміти його значіння в цілому, як явище синтетичне. Найголовніше — „душа" твору — вискочила б із наших рук. Бо легко розрізати на окремі частини, але часто буває неможливо звести їх докупи там, де маємо справу з чимсь органічно цілим. А таким є літературний твір і особливо такий, як „Сонячна машина".

Жертвою такої однобокої методологічної установки чистого емпіризму, простого описання явища став В. Василенко, що пішов тут шляхами О. Білецького. Але, коли О. Білецький лише поставив питання, а розвивати його далі став В. Василенко, то й нашкодив цей хибний принцип більше йому. Це й призвело до того, що В. Василенко не зрозумів як слід значіння нового Винниченкового роману, як літературного явища, але явища специфічного.

О. Білецький поставив питання, що „Сонячна машина" в своїй соціяльній частині „учуднення" якоїсь дійсности, не розвиваючи питання, він кидає гадку про „учуднення" в романі доби військового комунізму і т. д. Вас. Василенко продовжує і значно поширює його тези, намагаючись бачити в „Сонячній машині" мало не ввесь шлях революційного розвитку нашої країни, починаючи з перших кроків революційного руху і кінчаючи добою соціялістичного будівництва і далі за нею. Василенко гадає, що „Сонячна машина" учуднює все це, цебто перетворює в романі за допомогою художніх засобів. Ми ще повернемося до справжности і об'єктивного значіння такого розуміння роману.

Головною початковою тезою, що її виставляє і захищає В. Василенко, є те, що „просто" (!?. Г. О.), „як написано" зрозуміти цього (роману. Г. О.) не можна. Тим більше, що й сам автор роману В. Винниченко в „Листі дрібного буржуя" виразно каже про „р е а л і с т и ч н и й С и м в о л і з м" (?) (Курсив авторів. Г. О.) *. А виходячи з того, що просто зрозуміти роман не можна, Василенко намагається показати, як саме треба розуміти його „не просто".

Показати як слід „не просто" розуміти „Сонячну машину" має за Василенком критика і задля цього має бути використано спосіб дешифрації.

* В. В а с и л е н к о „Про „Сонячну машину" Виниченка", стор. 22.

Дешифрація штука дуже тонка, вона легко піддається сваволі критика і тоді повертається в протилежне, бо, збившись, сам критик приймає гадане за дійсність і збиває читача з правдивої позиції, а це вже гірше. Такий випадок трапився і з Василенком, при чому „дешифрація" так обернулася проти нього, що примусила виступити, хоч несміливо й непослідовно, захисником поглядів „Сонячної машини". Це й спричинилось до того, що голос В. Василенка пролунав в критиці досить самотньо.

За жанровими ознаками Василенко относить „Сонячну машину" до романтизму. Це необхідно було Василенкові, щоб довести, що хоча нічого схожого з революційною дійсністю Радянського Союзу ані на крихту немає в „Сонячній машині", її треба визнавати „учудненням"— символом якраз саме цього Радянського Союзу, бо роман і мусить дати „абстрактну схему" нашої дійсности. А що це здається неймовірним — так для цього Василенко називає твір написаним в стилі романтизму.

Василенко намагається далі видати „Сонячну машину" не як комплекс речей, явищ і процесів, відображених (хай) символічно, а як комплекс сутностей абстрактних схем, ідей (не ідеалів), і то поданих за принципом несхожости.

Така постановка, звичайно, вигідна тим, що вона дає можливість в кожному типові, кожній сюжетній ситуації чи елементі роману вбачати якусь абстрактну схему чи подію і то яку забажається критикові (бо ж принцип несхожости). Це, звичайно, ставить критика в вигідні умови, бо він може таким чином обґрунтувати яку завгодно виставлену концепцію щодо роману. На такому ґрунті власне й побудував свою „дешифрацію" „Сонячної машини" Василенко. Але науковість такої методи — то уже річ інша.

Гадаємо, що немає потреби наводити багато доказів, щоб довести тому, хто читав „Сонячну машину", що вона жадного відношення до романтичного стилю не має. Це зрештою стверджує сам Винниченко, що називає стиль роману „реалістичним символізмом". До того ж реалістичний стиль, якому Василенко протиставляє стиль „Сонячної машини", зовсім не вимагає того, щоб у романі ми знаходили фотографічні риси якоїсь конкретної дійсности. Реалістичним залишається і той твір, в якому письменник подасть дійсність зовсім реально не існуючу, але яка з точки зору світогляду даного письменника реально може існувати, так би мовити, гадана реальність. І в цьому випадкові критика повинна заперечувати не реалізм твору, а правдивість і реалістичність світогляду, з якого виходив письменник.

Символізму, як такого, і „учуднення", такого, як розуміє собі Василенко, дуже мало в „Сонячній машині", і це не становить її жанрового обличчя. Символічною є „Сонячна машина" — траворубка, яку можна визнати за втілення принципу — „хто не робить — той не їсть"

хоч і досить примитивне та спрощене. Окремі елементи символіки, так саме, як і елементи фантастики, вживані як допомічні й другорядні, як техніко - літературний засіб, що не визначають літературного обличчя твору і не дають підстави їх класти в основу визначення змісту роману та його ідеологічної суті.

Гострота розходження полягає не стільки в тому, яку назву слід було виставити на обкладинці роману: чи реалістичний, чи романтичний, чи ще якийсь. Докладніша формальна аналіза могла б з вичерпністю з'ясувати це питання і відкинути всі сумніви щодо реалістичности „Сонячної машини".

Розходження набирає своєї гостроти, коли це служить арґументації для встановлення того, в якому відношенні до нашої дійсности стоїть роман.

О. Білецький гадає, що „Сонячна машина" є своєрідним „учудненням", втіленням принципів нашого соціялістичного будівництва і шляху історичного розвитку СРСР. Спроба дати таке „учуднення" розглядається як вияв з боку Винниченка певного тягнення до наближення й прийняття пролетарської революції. Правда, це ніби проявляється покищо у Винниченка митця:

> „І якщо в подіях і думках, породжених пролетарською революцією, автор, як мислитель, ще блукає, то як мистець він усією своєю емоціональною природою тягнеться до цієї революції. Незрозуміла для нього, вона внутрішньо його подолала. Це робить появу цього роману фактом знаменитим ще з нової сторони" („Критика", № 2, 1928, ст. 43).

Василенко далі поширює цю думку до того, що ніби в „Сонячній машині" проходять перед нашими очима персоніфікована в окремих постатях і діях соціяльна історія російського та українського революційного руху та етапи революційного світогляду. „Сонячна машина" таким чином виступає, як своєрідний і ідеографічний та історіософський роман.

Принцеса Еліза за цією схемою має

> Дати образ цих кращих, мовляв, „ідеальних" елементів аристократичної інтеліґенції, що на думку автора завойовується й використовується в процесі перемоги нового суспільства.

Далі. Сім'я графа Еленберґа, що є образом, джерелом процесу диференціяції февдально-дворянської верстви, а з другого боку, одночасно є образом „патріярхальної сім'ї" (стор. 32). Труда, з свого боку, яскравий образ, ну, скажім, „історичної" нігілістки, „кающейся дворянки" (стор. 34).

 А з другого боку, вона є

> „так само образ живучого то деструктивного, то творчого неспокійного „начала“ якоїсь жінки, нової з усіх поглядів... Чи не відтворював Винниченко в образі Труди еволюцію кращих елементів із збіднілого дворянства, інтеліґенції, що, пройшовши через кілька етапів, з захопленням береться до заведення нового порядку речей“ (стор. 35).

Це ще не все — можна було б навести чимало прикладів дешифрації однієї лише Труди. А крім того, ще Макс і Рудольф Штор. Постать Труди стала тут якимсь невичерпаним джерелом для дешифрації і носієм не малої кількости досить великих і різних по значінню принципів. Чи не забагато стільки звалювати на одні плечі?!

Сонячна машина (без лапок) це „образ - символ наукового комунізму“ (!? Г. О.) в його економічній суті (!?? Г. О.), своєрідно автором відчутий і відтворений (?) (курсів авторів. Г. О.), ст. 55).

Кінцевий висновок „дешифрації“ такий:

> „Автор на тьмяно абрисному тлі сучасної фактично Німеччини, або краще — відповідних сучасних німецьких декораціях, влаштував ориґінальну своєрідну виставу, що своєю дією досягає з невизначеним, правда, минулого аж до наших днів з центральними дієвими особами — революційною інтеліґенцією, що оформлювала рух до соціялізму“ (стор. 60).

„Сонячна машина“ в цілому — це „романтичний кіно - фільм на тему „інтеліґенція й соціялізм“ (стор. 61).

А провідна тема є, як уже певно догадався читач, не так сама клясова боротьба, як процес устремління і оформлювання революційною інтеліґенцією змагань за соціялізм і процес скупчення і формування „пупа нового суспільства““ інтеліґенції (ст. 63).

Коли виходити з такого „дешифрування“ Василенком основної теми і змісту роману „Сонячна машина“, то слід визначити, що Винниченко не зумів підібрати для роману найбільш йому підходящу назву. Коли б за порадою Винниченко звернувся до Василенка, то той, очевидно, порадив би назвати його приблизно так: „Історія еволюції змагань революційної інтеліґенції за соціялізм, в художній формі виложена“. Головметодком рекомендував би цю книжку, як наочно - учбове приладдя для вивчення історії громадської думки та еволюції інтеліґенції і на цьому закінчилась би справа „Сонячної машини“ і було б уникнуто тої гарячкової дискусії, що знялася була навкруги „Сонячної машини“.

Василенко, як критик, по відношенню до „Сонячної машини“ зрозумів своє завдання так. Перевірити факти, звірити з документами внести необхідні поправки, де цього вимагають чи фактичні помилки, чи ідеологічні збочення від концепції, що в основному має чимале „об'єктивно-революційне“ значіння (стор. 116). Помилок і збочень, правда, Василенко не заперечує, але не надає їм істотного значіння, та й чи в окремих помилках річ, коли сама основна позиція авторова по суті хибна. Отже підходимо до найголовнішого питання. Як відноситься „Сонячна машина“ до нашої дійсности та її проблем. Звідци вже, як рефлекс, мусить з'ясуватися і питання про наше ставлення до неї. В. Василенко домагається поставити справу так: Винниченко в час писання „Сонячної машини“ знаходився на такому ступені власної еволюції і об'єктивно в такому оточенні, що відштовхувався від капіталістичного Заходу і тягнувся на бік визнання нашого соціялістичного будівництва. Нам доведеться, хоч це й займе час, дати місце авторові цих думок:

> „Є інше. Винниченко, суб'єктивно висловлюючись потрібним тут загальником, є „друг трудящих“, соціяліст. Він також любить (суб'єктивно знов таки) „Сонячну Україну“ — інтереси трудящих і національний момент розв'язані добре в радянській Україні, принаймні краще (припускаємо таке враження-почуття у Винниченка на підставі його позиції), ніж імперіялісти це можуть зробити. Для художника Винниченка, для симпатії його і цього досить (але цього не досить для політика чи, хай пробачене буде гостре слово, політикана Винниченка). До того ж роман писано в роки, коли в Европі ще вибухали революційні повстання і блискавки від соціяльних бур ще розпанахували надвоє капіталістичний світ, коли не було ще „стабілізації“ і дрібна навіть буржуазія була в „лівій лихоманці“ (особливо це характерне для Німеччини), коли в европейській літературі при напруженому становищі знаходило свій відгук. Коли ніяке рожеве скло опортунізму не могло приховати разючих протилежностей, протиріч і гнилизни капіталістичного світу — з одного боку — і ніяка брехня не могла затушкувати соціялістичних республік, їхніх змагань за нове — з другого. На всі ці моменти мусів реагувати Винниченко-письменник, увесь цей комплекс соціяльних вражінь мусів він відтворити, особливо, коли він (як то кажуть) бив на широкий ефект свого твору“ (стор. 17—18).

Кого хоче переконати цим В. Василенко і навіщо він збиває з пантелику самого себе?

Для кого ж може служити арґументом те, що „Винниченко суб'єктивно . . . є „друг трудящих", соціяліст"? Та хіба ж мало їх, цих соціялістів, „друзів трудящих", що на перехрестях розпинаються за пролетаріят, проливають сльози за його долю і коли несвідомо, то у всякому разі об'єктивно є зліші вороги і шкідники трудящих. Для чого Василенко вдається в сантименти і гадання на душах? З якого це часу для марксиста, хоч хай і в оцінці художника, за вихідне стала суб'єктивна настроєність, а не об'єктивні діла?

На якій підставі, з яких „позицій" В. Василенко взнав, що Винниченко визнав за краще наше розв'язання національного питання і захист інтересів трудящих? Коли, як свідчить автор, Винниченко любить „Сонячну Україну", то чому ж він не вживає конкретних кроків, щоб не бути поза її межами?

Та хай би було так, як гадає Василенко, але чи досить цього, щоб сказати, що з точки зору критика-марксиста для художника цього досить, щоб дати твір ідеологічно нам близький. Поперше ж — цього немає, бо навіть ці безвиразні, чисто пацифістичні симпатії до нас Василенко стверджує, маючи за критерія припущення такого враження, почуття у Винниченка на підставі цих позицій, яких Василенко не вказав та й вказати не може.

А друге — відколи це для марксиста-критика стало за правило так глибоко протиставляти художника політикові і визнавати одну й ту ж особу в один час як художника — за друга, як політика — за ворога? Це протиріччя зовсім не діялектичного порядку. Ми ще могли б припустити, щоб Винниченко-письменник заставив замовкнути Винниченка-політика, але щоб еволюція пішла таким чином, що вже 1922 — 24 року автор „Соняшної машини" наш друг, а 1926 року автор „Повороту на Україну" залишався принципово таким ворогом, як і був, то це неможливо і ні до чого тут механічно притягати за волосся революційну хвилю і ситуацію на Заході. Василенко ж бере цю тезу і як вихідну на сторінці 17, і як висновок прямо заявляючи на стор. 113, що в романі „Сонячна машина" Винниченко-художник випередив на багато пізніший виступ зміновіхівського ґатунку Винниченка-політика.

Методологічно вірнішою, хоча, однак, мало відповідаючою дійсності, є концепція т. Коряка. „Можна сказати, що справа якраз навпаки (проти Білецького, який гадає, що Винниченко, як мистець, усією своєю емоціональною природою тягнеться до цієї революції" — цитована стаття, стор. 43. Г. О.): свідомо автор тягнеться до революції, але психологічно він їй чужий і не відчуває нашої дійсности" *.

Можна скоріше припустити, що ідеологічно свідомістю автор може перегнати свої емоціональні відчування, але дуже важко, як це робить Василенко, навпаки. Бо психологічна настроєність, емоціональне сприй-

* „Культробітник", цитована стаття, ст. 14.

мання митця консервативніші в розумінні меншої рухливости, ніж процеси розумові, ідеологічні та політичні переконання.

Соціслогічний еквівалент „Сонячної машини“ В. Василенка дає такий :

„Отже, ще раз, „Сонячна машина“ в соціологічному розумінні є художній вияв — чи вираз настроїв і устремлінь того революційно-настроєного прошарку дрібної буржуазії, яка намагається йти за пролетаріятом, а ще конкретніше — тієї інтелігенції, що її неминуча дійсність примушує во ім'я власних інтересів свого соціяльного прошарку йти служити і працювати для пролетаріяту і що через пролетарську, хоча б і як масу, як юрбу, хоче знайти вихід до осоружного для неї та її соціяльної рідні становища.

Такий загальний соціологічний змисл чи, як кажуть, „соціологічний еквівалент“ „Сонячної машини“.

І соціяльне значіння цього роману з широкого погляду клясової боротьби та нашого соціялістичного будівництва через вищенаведене неможна заперечувати (стор. 114 — 115).

„А читабельність роману збільшує його соціяльне значіння“.

У капіталістичних країнах сила „емоціонального зараження“ цього роману матиме, треба сказати, чимале об'єктивно - революційне значіння, особливо ж коли згадати його яскраві деструкційно - революційні сторони (Критика капіталізму, соціял - опортунізму, релігії, буржуазної етики, моралі й таке інше). Роман ворушитиме психіку маси читачів в революційно - соціялистичному напрямі. Не дарма німецькі видавництва відмовилися випустити цю „комуністичну пропаґанду“.

В умовах радянських ті ж таки деструктивні сторони роману для всіх наших читачів матимуть те ж не абияке значіння; крім того, своїми „заразливими“ вістрями роман ворушитиме в об'єктивно корисному для пролетаріяту напрямі психіку попутницької чи просто хистської або обивательської інтеліґенції. Для цих категорій читачів роман „Сонячна машина“ буде додатковий психологічно - естетичний арґумент, як додаток до інших більш „дзвінких“, що штовхають їх „категорії читачів“ виразніш та виразніш пройматися панівними у нас соціялістичним завданнями пролетаріяту.

І пролетаріят, пролетарські читачі... Сам факт появи „Сонячної машини“ психологічно „утверждається пролетаріят в його перемозі та дальшому прямуванні до соціялізму, як би криво й не „учуднював“ дійсність автор“ (115 — 117).

Ми стримуємо свої і читачеві, які знають „Сонячну машину“, протест і здивовані вигуки — „Як“... Звідки це взяв Василенко? „Що за нісенітниця“, знаючи, що це не є арґументом в полеміці, а раніш, ніж перейти до критичного розгляду цих положень, дамо слово тим, що виступили з меншою захопленістю „Сонячною машиною“, а тому й дали правдиве її розуміння. Тут лише занотуємо собі, що у всіх виступах, диспутах автор вищенаведеної оцінкі тримався трохи іншої точки зору, виступаючи проти думок т. Річицького. Для нього „Сонячна машина“ була твором об'єктивно - революційним, без жадних застережень.

Отже формулюємо тези Василенка, що він виставляє тут, до інших повернемось потім.

І. Василенко: „Сонячна машина“ є художній вираз настроїв революційної дрібної буржуазії, що йде за пролетаріятом.

Демченко: „Картина суспільства, що її подає Винниченко у своєму романі, образлива для пролетаріяту*. Це карикатура на пролетаріят“.

Річицький: „Протиставивщи себе пролетаріятові, вона (дрібна буржуазія у Винниченка. Г. О.) безсила проти концентрованого об'єднаного в могутні трести капіталізму“... „А от купка детективно - терористичних авантуристів плюс наївний винахідник „Сонячної машини“ — це улюбленці авторові“ (ст. 77).

Коряк: „Проблематика соціяльного роману є з а п е р е ч е н н я р о л і р о б і т н и ц т в а в р е в о л ю ц і ї і наближається тут Винниченко до того англійського професора, що п р о т и с т а в л я є і н т е л і ґ е н ц і ю, техніку людей науки однаково й буржуазії і пролетаріяту“ (ст. 17).

ІІ. Василенко: Ще більше тої, що йде с л у ж и т и і п р а ц ю в а т и д л я пролетаріяту.

Демченко: „Винниченко стає в позу над ними (комуністами і організованим пролетаріятом. Г. О.), в позу людини, що має власні шляхи здобуття соціялізму“ („Комуніст“ 22/XI - 27 р.).

„Коли велика буржуазія прикривала свої інтереси гаслами добра й справедливости, то дрібна буржуазія любить говорити від імени пролетаріяту й соціялізму“ („Комуніст“ 27/XII - 27 р.).

„Я хочу цим сказати, що самий факт приєднання до соціялістичної доктрини не перешкоджає людям служити капіталізмові вірою й правдою“.

* Курсив, де це не оговорено, всюди наш. Г. О.

Річицький: „Перед у суспільстві ведуть не представники передової кляси, а винахідник - інтеліґент, людина соціяльно - безґрунтовна і той самий хижак - капіталіст Мертенс, щоправда, зруйнований переворотом і примирений новим ладом".

III. Василенко: Що лиш через пролетаріят гадає найти вихід для себе.

Демченко: „Коли гаслом у Винниченка в свій час було проти мені" шовистського облудства за сильну особу, то тепер ніби його гасло проти соціял - демократії, за комунізм, шляхом винаходу „Сонячної машини". Треба розібрати, що це значить. Чи Винниченко ж зрозумів пролетаріят у всій його силі і величині"? („Комуніст" 22/XI — 27 р.)

Річицький: „Вони ж (купка детективно - терористичних авантуристів. Г. О.) рядом з недавнім королем капіталу Мертенсом рятують революцію, а маса — тільки юрба ледарів травоїдів зраділих, що не треба працювати, зведених до рівня тварин" (ст. 77).

Коряк: „Не пролетаріят і не буржуазія з аристократією є справжня сила історичного процесу. Соціяльну справедливість може на землі запровадити тільки виключна одиниця — людина далека от борні, мрійний винахідник, кабінетний вчений... перемагає не бездушна техніка, а людяність, гуманість"...

IV. Василенко: Соціяльне значіння роману з погляду клясової боротьби та нашого соціялістичного будівництва заперечувати не можна.

Коряк: „Проблема філософська і старий Винниченківський біологізм ставить питання про стихійний потяг людства до кращого життя, що відбувається без участи організованих сил, загальним екстазом людства трансформується в нове суспільство наперекір усяким науковим винаходам і політичним організаціям" (ст. 17).

Демченко: „Сонячна машина" — це омана... Коли „Сонячна машина" не написана для того, щоб довести, що робітнича кляса зараз не має сил в умовах своєрідної, порівняно з „Сонячною машиною", відсталости техніки збудувати соціялізм і перемогти капіталізм, то яка в ній ідея?" („Комуніст" 22/XI - 27 р.).

„Безперечний факт, що коли йти до соціялізму шляхами Винниченка, треба раніш знищити той шлях, яким Україна йшла до нього. Щоб уявити собі майбутнє за Винниченком, треба собі уявити загибель СРСР".

Річицький: „Про всі країни згадується в романі, але ж ні звуку про територію, де тепер СРСР. Так, ніби ця територія не існує. Тут, мабуть, особисті рахунки автора з комунізмом приводять його до цієї „фігури умовчання" (стор. 75).

Ле: „Загалом Винниченко мав на меті подати злосливий памфлет на нашу революційну дійсність" („Пролетарська Правда", 27/III—28 р.).

V. Василенко: У капіталістичних країнах чимале об'єктивне революційне значіння роману штовхатиме психіку маси читачів у революційно-

соціялістичному напрямі. Свідок цьому — німецькі капіталістичні видавництва.

Демченко: „Коли це має те значіння, що Винниченко на Х-й роковині Жовтня переконався в тому, що хоч не шляхами клясової боротьби, а через дальший прогрес науки, техніки буде колись досягнено соціялізм, то від цього нам мало втіхи. Це й є, кінець-кінцем, ідея сучасної соціял-демократії" („Комуніст", 22/XI — 27 р.). ?

Коваленко: „Винниченко не прикриває, а викривляє сили революції. У „Сонячній машині" він не дає памфлету на сучасний капіталістичний лад, а навпаки, ідеалізує його. Головне стремління „Сонячної машини" — це мирна боротьба з капіталізмом" („Пролетарська Правда", 27/III — 28 р.)

Ну, а Василенко хай дасть відповідь, чи може така ідеологія революціонізувати західньо - европейський пролетаріят

VI. Василенко: В радянських умовах не абияке значіння роману „для всіх наших читачів (!? Овва! Г. О.) його деструктивною частиною".

„Щодо попутницької або обивательської (!??? Г. О.), так це найкраще, з чим до неї може звернутися пролетаріят, щоб зворушити її психіку до себе".

Демченко: „Для тих кіл дрібної буржуазії, що вагаються ще між капіталізмом та комунізмом — н а й н е б е з п е ч н і ш а т а к а у т о п і ч н а химера, бо є по суті п р о т е с т і не лише п р о т и капіталізму, а й д и к т а т у р и п р о л е т а р і я т у..."

„...Як конкурент в опануванні мізками — цей утопізм інколи для марксизму страшніший, ніж ідеї капіталізму, бо захоплення дрібнобуржуазними ідеями веде до тієї самої диктатури буржуазії через низку голосних фраз і поз".

„Шкідлива ця річ тим, що збуджуватиме в заплутаних головах дрібно-буржуазної інтелігенції симпатії до людей і представників дрібнобуржуазного соціялізму, бо в деяких колах, щоправда, дуже невеличких, він досі є національним героєм" (29/III — 1928 р.).

VII. Василенко: Пролетаріят теж має користь від „Сонячної машини" — вона „утверждает" його шлях і перемогу соціялізму, бо справді, може, без Винниченка пролетаріят і не дійшов би цього (останнє наш коментарій. Г. О.)

Демченко: „Саме Винниченко і являє собою представника дрібної буржуазії, що вагається між двома таборами. Й о г о к а р т и н а с у с п і л ь с т в а п е р е х о д у д о к о м у н і з м у й о г о ш л я х а м и я к р а з і ц і к а в а, щ о н і ч о г о н е м а є с п і л ь н о г о з п о г л я д а м и л е н і н і з м у... подруге, нібито шляхами наївного утопізму приводить до комунізму. З терористичними групами, але без крови. К о м у н і з м, а л е б е з р о б і т н и ч о ї к л я с и" (27/III — 1928 р.).

Дружній шарж
Дан Сотника

ТОВ. С. ЩУПАК — АНАЛІЗУЄ
Й СИНТЕЗУЄ СУЧАСНИЙ СТАН
МАРКСИСТСЬКОЇ КРИТИКИ

Дружній шарж
Дан Сотника

ТОВ. СУХИНО-ХОМЕНКО — ПІСЛЯ ТАРИФНОЇ ВІДПУСТКИ, КУДИ ВІН ЗМУШЕНИЙ БУВ ПОЇХАТИ ПІСЛЯ II-го з'їзду ВУСПП

„Сонячна машина" була і є споганеним смакуванням полової проблеми, дрібно-буржуазним виданням соціялізму, точніше — утопічного комунізму" (29/III—28 р.).

„Він (Винниченко. Г. О.) засуджує і комуністів, малюючи їх як нездатню секту, а, значить, шлях революційної боротьби пролетаріяту".

„Чому ж пролетаріят буде такий безсилий у майбутньому? Та це, очевидно, тому, що Винниченко ніколи не розумів соціяльного дійства, як дійства соціяльних сил, а розумів як балаканину і кружковщину окремих інтеліґентів і, захотівши написати соціяльну утопію, написав інтеліґентську утопію" („Комуніст", 21/XII—27 р.)

Річицький: „Критикуючи капіталізм і не в змозі показати його антагоніста, організований революційний пролетаріят через свою нехіть до комунізму соціяльну силу революції підміняючи утопією" (77 ст.).

Савченко: „Виходить, що пролетаріят, його воля, його енерґія, його організоване змагання за комуністичне суспільство — дурниця, утопія, мрія" („Пролетарська Правда", 27/III — 28 р.).

Так, на думку згаданих товаришів, Винниченко „утверждает" шлях революційного пролетаріяту.

До наведених думок, з якими ми солідаризуємося і які виявляють, наскільки заблудився Василенко в розумінні „Сонячної машини", додамо свої зауваження з приводу Василенкового „соціологічного еквіваленту".

„Сонячна машина" не є виразником настроїв тієї частини дрібної буржуазії, що йде до пролетаріяту, хоче йому служити і лише в йому бачить проґресивну соціяльну силу, що здібна повалити капіталізм і збудувати соціялістичне суспільство. Це Василенко вигадав. Характеристично, що жадної посилки на те в „Сонячній машині" для підтвердження своїх думок він не робить, бо не може зробити, тому що у Винниченка є зовсім протилежне.

Й досі ще ні Винниченко, ні дрібно-буржуазна інтеліґенція, ідеологія якої відбилась в „Сонячній машині" (ми не маємо на увазі всю інтеліґенцію і дрібну буржуазію) не йде не тільки служити пролетаріятові, а навіть вкупі з ним іти. Винниченко залишився на старих позиціях іґнорування і недооцінки пролетаріяту, як рушійної сили ґегемона в змаганні за комуністичне суспільство і, як такий, є представником тієї кляси, яка, борючись за свій шлях до соціялізму (це суб'єктивно, а об'єктивно — за зміцнення капіталізму) виступає проти пролетаріяту.

Не визнання нашої клясової боротьби і соціялістичного будівництва несе роман, а категоричне його заперечення і більше того — спробу ідеологічного преодоління. „Сонячна машина" — це є ціла ідеологічна

 система і концепція, що заперечує основні засади наукового соціялізму та ленінізму, факт існування і принципи будівництва СРСР, а не „учуднення“, як це гадають О. Білецький та В. Василенко. „Учуднювати“, хай помилково і коряво, може все ж тільки друг, принциповий сторонник,— таким не є Винниченко ні як політик, ні як художник. В „Сонячній машині“ він є ворогом, що перекидає (звичайно, тільки в мріях, а не в дійсності), а не учуднює.

Винниченко не тільки критикує нас, але й дає свій плян, що відкидає й обезцінює наш плян і наші принципи соціялістичного будівництва. Тиким пляном є сонцеїзм, який не є просто сюжетною ситуацією, а глибоко продуманою (хоча й не додуманою, але то вже справа інша) концепцією, дрібно-буржуазним виданням соціялізму по суті.

Значіння „Сонячної машини“ глибоко реакційне і контр-революційне по тенденціях, як реакційним і контр-революційним явищем є зараз всяка мішанина соціял-демократизму з різними ґатунками дрібно-буржуазного революціонізму.

Це для західньо-европейського пролетаріяту, тим більше, що саме йому найважче визволятися з-під облудливої соціял-демократичної та дрібно-буржуазної соціялістичної ідеології. „Сонячна машина“ несе якраз її під зрадливою формою художнього слова й читабельности.

Чи визнає Василенко, що „Сонячна машина“ є по суті од інтеліґенції та соціял-демократизму? Це він змушений зробити в своїй роботі (див. ст. 111, 112, 113), яка тому стає непослідовною і внутрішньо протирічивою.

Соціяльною категорією, думки якої відбиває „Сонячна машина“, як він визнає,

> „є той прошарок дрібної буржуазії, який „исповідує соціялізм“ і рішуче прагне його. „Та проте можливості самого пролетаріяту, як кляси — цю ідею соціялізму засвоїти і самостійно перевести в життя революційним шляхом, повівши за собою частину дрібної буржуазії, автор піддає сумніву“ (112).
>
> „Через це у Винниченка якесь непорадницьке співчуття до становища пролетаріяту“ (113). „Автор (Винниченко. Г.О. своєрідно не по-пролетарському відчуває клясову боротьбу та так само художньо і поцінює її...
>
> Крім того, Винниченко занадто перебільшено орієнтується на перехід елементів інтеліґенції з ворожих таборів на бік пролетаріяту, із переродження „ідеальних“ елементів з капіталістів на їх обов'язкову участь у керівництві новим суспільним життям і будівництвом. І ще нотки своєрідного „сонцеїстського“ пацифізму виразно прохоплюються в романі „Сонячна машина“ (111).

Зведімо знову ці думки і порівняймо їх з положеннями раніш розгляненого Василенкового соціологічного еквіваленту „Сонячної машини“. Тут Василенко, з його думками, дає можливість перекинути висловлене ним раніш і показати всю теоретичну і політичну невитриманість своєї позиції. Тепер маємо такі тези:

1. Роман — виразник думок прошарку дрібної буржуазії, який „ісповідує“ соціялізм.

2. Недооцінює революційні можливості і самостійність пролетаріяту — неонародницьке відношення до нього.

3. Не пролетарське відчуття клясової боротьби.

4. Перебільшення ролі інтеліґенції „ідеальних“ елементів з капіталістів. Велика роля їх в будуванні нового суспільства, як керівників.

5. Виразні нотки пацифізму.

Що із тут наведеного є принципіяльно противно позиціям сучасної ревізіоністської соціял - демократії або інших ґатунків соціял - опортунізму? Що є хоч щось, проти чого не бореться рішуче комуністична ідеологія?

Так от роман, що переповнений такими поглядами, має „чимале об'єктивно - революційне значіння“ для західньо - европейського пролетаріяту. На коли це з погляду Василенка комуністична партія стала „ворушити психіку маси читачів в революційно - соціяльному напрямі“ не чіткими гаслами революційної пролетарської комуністичної ідеології, а неонародницькою пацифістською, дрібно - буржуазною мішаниною. Не використовувати і потурати, а найрішучішими способами боротися проти такої ідеології, в яких би не було проявах наше завдання з вами, т. Василенко.

Чи потрібні такі „додаткові психологічно - естетичні арґументи“ (116), як „Сонячна машина“, нам для того, щоб перейняти на наш бік попутницьку та обивательську інтеліґенцію? Чи є якась потреба використовувати чужу пролетаріятові ідеологію, як засіб впливу переконання хистких соціяльно елементів? Чи не має пролетарська комуністична ідеологія достатніх можливостей, щоб вести ці елементи безпосередньо за своїми чіткими ідеологічними гаслами, не звертаючись до „додаткових арґументів“? Адже, логічно розвиваючи таку думку, треба було б чітку комуністичну ідеологію зберегти лише для пролетаріяту, а до інших соціяльних груп пристосувати якісь інші, так би мовити переходові ідеології — може б тоді і для соціял - демократичної ідеології найшлося б у нас місце, бо є ж такі, для яких перспектива соціялізму, що рекомендує соціял - демократія, більш виразна, ніж комуністична. Не стала й не стане на такий шлях партія, що оголошує жорстоку боротьбу всім ідеологічним відтінкам, як би до комунізму вони не наближались. Не змінить цього принципу партія і для „Сонячної машини“. Навпаки, в постановах X- го з'їзду КП(б)У вона „на всю височінь ставить завдання ідеологічної боротьби проти всіх таких

 ворожих пролетаріятові ідеологічних напрямів та збочень...“ (Резолюція X-го з'їзду КП(б)У на доповідь т. Скрипника, розд. VIII).

Як же погодити далі ті твердження, що, з одного боку, „сам факт появи „Сонячної машини“ психологічно „утверждает“ пролетаріят в його перемозі та дальшому прямуванні до соціялізму“ (стор. 117), а з другого боку — недооцінка можливостей прелетаріяту, „якесь незрадницьке співчуття до становища пролетаріяту“ (113). „Нотки своєрідного „сонцеїстського“ пацифізму (111). чи не краще не надавати якогось позитивного значіння такому „утверждению“, а відкинути його дрібно - буржуазний характер і облудність? Бо зовсім не потребує пролетаріят будь - якого „утверждения“ збоку.

Висновок з цього: ставши на шлях визнання об'єктивного революційного значіння „Сонячної машини“ і захисту її, як такої, Василенко не міг бути послідовним до кінця, впав у глибоке протиріччя і фактично заняв дивовижну позицію до твору, ідеологічної невитриманости і ворожости якого навіть сам заперечувати не може.

Невірна і дивовижна позиція В. Василенка в принципіяльному розумінні роману, так само невірна вона і в розумінні та трактовці окремих його частин.

Критика звернула увагу на вияснення Винниченкових позицій щодо капіталізму та й його перспектив. Ніхто зрештою не заперечував того, що Винниченко в „Сонячній машині“ негативно ставиться до капіталістичного суспільства.

Деякі товариші приймають позитивне художнє виявлення ставлення до капіталістичного ладу у „Сонячній машині“ і вбачають у цьому певну заслугу роману.

Тов. Василенко, як відомо вже, гадає, що особливо ця частина роману має чимале об'єктивно - революційне значіння.

Тов. Лакиза теж відзначає тут позитивне значіння роману:

> „Другий момент — момент позитивний, що треба відзначити, це те, що роман „Сонячна машина“ має в собі елементи соціяльної антикапіталістичної сатири, талановито, як крізь серпанок реалістичними образами прикрито, і це підносить соціяльну вартість окремих частин роману“ (61). „Все це є позитивна сторона роману, ця сторона його з перших вражінь впадає в око читачеві“ (57).

Тов. Річицький визнає, що „роман антикапіталістичний у своїй деструктивній частині“ (ст. 75).

Та справа не в тому, чи є Винниченко прихильником капіталізму, чи ні, а в тому, які його вихідні позиції в критиці капіталізму, розуміння його перспективи та шляхи зникнення, а також в тому, які тенденції заховані в змальованні капіталістичного суспільства найближчих десятиріч.

Тов. Річицький вказав на основну хибу Винниченківської критики капіталізму — це невміння протиставити йому якусь творчу силу. Тут у автора „повний хаос і цілковита соціяльна безпорадність“.

Т.т. Василенко і Лакиза не дали правдивої установки в цьому питання. Тов. Василенко, виходячи з свого загального перебільшення значіння „Сонячної машини“, находив у ній „революційне ставлення до капіталізму аж до самопожертви й до знищення всієї культури“ (110). Ми гадаємо, що він знову тут глибоко помиляється, так само, як і тов. Лакиза, позитивно приймаючи критику капіталістичного ладу. Центр же ваги не у гостроті цієї критики і не в тому, що Винниченко визнає неминучість переходу до соціялізму, а в тому, що у „Сонячній машині“ виразно випирає мирне, позасоціяльне, через сонячну машину перетворення капіталістичного суспільства в соціялістичне,— це ж кавтськіянська концепія, на ґрунті якої, як видно, Винниченко досить твердо стоїть. Значить, не можна назвати революційним ставлення Винниченка до капіталізму, бо він же має прийти цілком мирним шляхом. Соціял - демократія теж виходить з предпочтенія соціялізму капіталізмові (принаймні, на словах). Але ми не визнаєм її за це революційною і не назвемо позитивною соціял - демократичну критику капіталізму.

Треба зрозуміти, що у „Сонячній машині“ в змальованні капіталізму не стільки істотним є виявлення призирства до нього, скільки обґрунтовання тої тези, що капіталізм внутрішньо непереборимий, що звичайними ленінськими методами соціяльної клясової боротьби його не перебороти. Візьміть долю Інараку, ролю пролетаріяту, вказання на те, що Европа залишилася міцною, не вважаючи на добу війни, трусів і революцій. А звідци є відкидання революційних метод, полеміка проти них. Так треба розуміти деструктивну частину роману. А тому й вбачати в ній слід нав'язування нам соціял - демократичного розуміння теорії мирного вростання капіталізму в соціялізм. А з цим треба боротися. Це ще раз показує, що для західньо - европейського читача „Сонячна машина“ не може бути корисною в цій частині.

Здивовання викликає спроба В. Василенка видати Винниченка за справжнього марксиста, ба навіть — діялектика. Дослівно Василенко каже ось що: „В. Винниченко за марксистською схемою (!?. Г. О.) змалював у романі й концентрацію капіталу, і вдався навіть до „надімперіялізму“, якого й заплямував“ (ст. 83). Ну, чим не марксист Винниченко? Але перше, при чому тут надімперіялізм, хоч і заплямований? Марксизм же полягає не в тому, наскільки злом чи не злом ми вважаємо надімперіялізм і як його плямуємо, а в тому, що за марксистською теорією надімперіялізм історично - неможливий, це є лише соціял - демократична цяцька. За Винниченком же надімперіялізм це дальший етап капіталістичного суспільства. Так про яку ж марксистську схиму йде мова, т. Василенко? А друге — що то за

марксистська схема, що дає і концентрацію капіталізму, і навіть (!) надімперіялізму. А от про критичність капіталістично-економічної бази, про його розклад і відносість стабілізації, протиріччя й т. д. — ані слова. Отже, або не слід марксизм тулити куди не слід, але коли що про його згадувати, то не забувати, що він є.

Те ж саме про науковий соціялізм у Винниченка. Як бачите, Винниченко й тут не підкачав — свідок Василенко: „Отже суперечливо-невиразна й „Сонячна машина", як образ чи символ. А все ж таки... це образ, символ, символ наукового соціялізму в його економічній суті (!? Г. О.), своєрідно, правда, автором відчутий і відтворений у дії (? Г. О.), він набирає, навіть, більшої виразности..." (Підкреслення авторове. Г. О) (55).

„Сонячна машина" ж репрезентує „той прошарок, що намагається визнати і значною мірою визнає ідею наукового соціялізму" (112).

Що це за „економічна суть" наукового соціялізму, що її відчув Винниченко? Чи, може, тут якась путаниця, науковий соціялізм змішано з чимсь іншим (автор має, мабуть, на думці, слідом за Винниченком, гасло: „хто не робить, той не їсть")? Нагадаємо, що то є науковий соціялізм. Вернімось за цим до підручника історичного матеріялізму*. Читаймо. Мова йде про трискладові елементи марксизму:

„в третьих — учение марксизма о классовой борьбе,— о социалистической революции, о роли в ней пролетариата — так называемый научный социализм — или, как чаще говорят сейчас, научный коммунизм,"— пояснимо далі: „это учение марксизма представляет собою научное предвидение, „прогноз" ближайшего будущего общественного развития и извлечение практических политических выводов из этого предвидения для пролетариата — на основе все того же материалистического понимания истории" (стор. 3).

Так яку тут економічну суть показав Винниченко у „Сонячній машині" (це, як бачимо, дешифрація дибом)? А потім — що з наведеного „відтворив" чи „визнав" або наблизився до визнання Винниченко в „Сонячній машині" — клясову боротьбу — пригадайте, т. Василенко, ваші слова: „автор своєрідно, не по-пролетарському, відчуває клясову боротьбу, та так само художньо й поцінює її" (стор. 111). Чи соціялістичну революцію, ролю в ній пролетаріяту, чи „прогноз" найближчого майбутнього (у Винниченка ж це „надімперіялізм" — пам'ятаєте?).

Нащо ж, та ще так швидко, з Винниченка робити марксиста?

Не ліпше з Винниченком-діялектиком. Знову доведеться нагадати, що коли розуміти діялектику не „здравим змислом", а за марксистською науковою теорією, то вживання тріяди ще не свідчить за діялектичність.

Для діялектичного матеріялізму також обов'язково правдиве розуміння соціяльної і природної закономірности співвідношення соціяль-

* Разумовский. „Курс теории исторического материлизма" Изд. 2-е, 173, 1927 г.

ного, біологічного в суспільному життю. Винниченко ж тут безпорадно запутався, як путався він і раніш. З тою, хіба, ріжницею, що тепер соціяльне виступає більш в його художній творчості, але однаково підкоряється, знімається біологічним. Це доведено нами в згадуваній уже статті.

Не знаємо, чим керувався т. Василенко, висловлюючи таку думку:

„Отже в трактуванні проблеми сексуальної, „проблеми любовної" й етичної автор „Сонячної машини" зумів використати свій писменницький досвід і піти порівняно з попереднім далеко вперед, давши не тільки деструктивну критику стану цього питання за капіталістичних умов, але й глибоко й художньо умотивувати своє розв'язання проблеми в соціяльно - проґресивний бік" (106).

На наш погляд, справа стоїть далеко не так. Сексуальна проблема неправдиво ставиться й розв'язується Винниченком, і зовсім не „невтральний", як гадав В. Василенко (ст. 117), з цього боку роман. Він нездоровий і нездорові думки і відчування передає читачеві. Він шкідливий з цього боку. Слід лише пригадати, які виступи з приводу мали місце з боку вчительства на дискусії в Будинку Освіти. Винниченко ненормально вип'ячує це питання і ставить його по - фрайдистському.

Цілком справедливо т. Демченко кидає таку репліку: „Я завжди думав, що Винниченко хворий на сексуальну проблему, але до цього часу не думав, що хвороба зайшла так далеко" („Комуніст", 29/III 1928 р.). Правда, ця проблема не стоїть центральною в останньому романі Винниченка, але вона посідає все ж порядне місце і ставиться по суті антисоціяльно.

Щодо невинности постановки статевого моменту у Винниченка проти наших радянських письменників (стор. 118), то В. Василенко глибоко помиляється.

Радянські письменники хоч і невірно ставлять проблему, але глибоко її не розвивають, підходячи до неї обмежено, емпірично і тому сила впливу на психіку читача значно менша проти Винниченка, який ставить питання значно ширше, на філософській базі. Коли вже говорити, так радянські письменники переборщують у порнографізмі (цього, правда, і Винниченко не позбавлений), але сексуальна проблема не в цьому.

За браком місця нам доведеться оминути низку думок т. Василенка, проти яких ми хотіли б виступити.

Зауважмо лише тут, що т. Василенкові доводиться часто поступатися об'єктивності критичної аналізи, або виправдати свою загальну установку для роману.

Так, т. Василенкові необхідно довести думку, що Винниченко в „Сонячній машині" значною мірою стає на позиції марксизму і наближається до пролетаріяту, тому він хоче найти у Винниченка відповідні цьому нові нотки його соціяльної установка, але за цього доведеться перекручувати факти. Кому не відома постать Рудольфа Штора

 з „Сонячної машини“, отой, як каже т. Річицький, „наївний німецький винахідник із „Сонячної машини“, „людина зовсім безґрунтовна“ і т. д.? Гляньте ж, який він у т. Василенка:

> „Отже Рудольф Штор у „Сонячній машині“ виступає незнаним до того у Винниченковій творчості персонажем. І оця то соціяльно-тверда воля, послідовність забезпечує Рудольфові й перемогу над Елізою“ (ст. 102. Курсив наш. Г. О.).

Не будемо цитувати „Сонячну машину“, щоб навести чимало прикладів „тюхтійства“, розгублености, безперспективности і повновідсутности волі (наприклад, в час розрухи носити дрова, прислужуватися принцесі Елізі, а все останнє ні почому) у Рудольфа Штора, якого так підносить Василенко; кожний, хто читав „Сонячну машину“, сам переконається в помилці т. Василенка.

Справа в тому, що Винниченко не дав та й не міг дати в своєму романі персонажу, який був би втіленням переможних соціяльних змагань проґресивної кляси, що керує подіями і йде на чолі їх, а не кидається в розчарування при першому крутому зламі. Не міг цього дати Винниченко по природі своїй — бо не розуміє соціяльного процесу і його закономірности — нащо ж зайвий раз зводити його на п'едестал, коли це суперечить дійсності. Можна було б вказати, що й інших персонажів „Сонячної машини“ т. Василенко часто демонструє за своєю методою несхожости з фактами, але це доведеться залишити.

Зробімо підсумки.

„Сонячна машина“ Винниченкова в своїй ідеологічній установці (що розроблена досить широко) і тенденціями є безсумнівно твором антипролетарським (навіть не просто непролетарським), ворожим пролетарській ідеології і комуністичному світоглядові. Її специфічною особливістю є активне, бойове вороже протиставлення свойого особливого світогляду світоглядові нашому, який він хоче перекинути. Основою для цього світогляду стало своєрідне поєднання попереднього дрібно-буржуазного інтеліґентського Винниченківського світорозуміння з основними засадами сучасного соціял-ревізіонізму. Побудовано роман в аспекті іґнорування і заперечування СРСР та його принципів. Винниченків „Лист дрібного буржуа“ ні в якому разі не можна приймати за „чистую монету“.

Коли взагалі по відношенню до різних появ соціял-демократичної і інших чужих та ворожих пролетаріятові ідеологій, в якій би формі вони виложені не були, нашим завданням є рішуча боротьба і викриття їх, то тим більше це стосується до „Сонячної машини“, що небезпечна і ворожа сугубо. Так в основному і зрозуміла свої завдання більша частина марксистської критики — найяскравіше виразили думки цієї частини т. т. Річицький, Демченко, Овчаров, Коряк.

Одверта солідаризація з думками „Сонячної машини“ і прийняття їх, як вони є — майже не відбилися в літературі, хоча вони мали місце безумовно. Почасти можна, наприклад, послатися на виступ письменника Підмогильного на диспуті в Києві, про який повідомляє т. Коряк у своїй статті.

„Попутник белетрист Підмогильний казав, що може справді проблема соціяльного визволення розв'яжеться отак само „просто“, як у Винниченковій „Траворубці“. Шляхи, бач, не відомі, кручені у майбутнє“.

Факт наявности таких висловів свідчить про те, що „Сонячна машина“ дійсно може збити з напряму певних осіб і навіть групи нашого суспільства.

Більш яскраво виступила в літературі спроба „перекрасить фасад“ Винниченківських поглядів, виложених у „Сонячній машині“ в такий спосіб, щоб визнати їх навіть об'єктивно революційне значіння, хоч і з деякими оговорками.

Небезпека і помилковість такої позиції величезна: вона мусить бути рішуче засуджена. Вона знімає питання про боротьбу з внесенням у нашу літературу чужих і ворожих пролетаріятові поглядів і концепцій і зводить справу до пояснень і коментаріїв, що знімають гостроту питання. Назвати інакше, як примиренською таку позицію неможливо. А що примиренство тут стосується не до абияких безневинних просто собі путаних поглядів, а до більш чи менш чіткої відміни соціял - опортуністичного світогляду, то така позиція стає небезпечною і політично. Ми намагалися в статті викрити і виступити проти такої позиції.

Виразно вона відбилася в брошурі В. Василенка про „Сонячну машину“ В. Винниченка. Слідом за ним О. Білецький. Деяка непевність позиції помітна і у т. Лакизи. Його хиба в тому, що він підійшов до „Сонячної машини“ як звичайний читач без будь - якої наукової аналізи“ (його заява на диспуті в Києві. „Пролетарська Правда“, 22/III — 1928 р.). Для критика - марксиста завжди є обов'язковий при всяких випадках критичний підхід і обов'язково науковий, цебто побудований на чіткій марксистській основі. Зрадження цього принципу особливо неправдиве по відношенню до „Сонячної машини“, значіння якої т. Лакизі слід було обрахувати.

Просто читачівський, ненауковий підхід, очевидно, і привів до того, що т. Лакиза вважав за можливе не виступати проти „Сонячної машини“ в цілому, а, з одного боку, її хвалити, з другого, гудити, і т. Лакиза переоцінює значіння деструктивної частини роману. Чи находить він щось прогресивне у сучасній соціял - демократичній, хай, навіть, лівій критиці капіталізму?

Тов. Савченко зробив цілком правильно, прийнявши „Сонячну машину“ в багнети, але його помилка в тому, що він підійшов до неї дуже зневажливо і тому недооцінив її справжнього значіння.

Отже, закінчуючи констатуємо, що наша марксистська критика зуміла чітко протиставитися спробі Винниченка перенести свої дрібно-буржуазні ідеї до нашого комуністичного табору і залишилася цілком на висоті свого положення.

Та, з другого боку, виявилося і прикре явище, коли деякі критики марксисти зайняли їм не відповідну позицію і не зрозуміли свого завдання й не виконали його як слід. Не зуміли виступити з рішучою боротьбою за ідеологічну чистоту літератури проти спроб наступу ворога, як би вони не творилися і від кого б вони не йшли.

Ми мусимо зважувати всю своєрідність і особливості художньої творчости і наявність в нашій літературі певних письменницьких кіл, що лише шляхом складної еволюції переходять на чіткі позиції пролетарської ідеології, комуністичного світогляду. Але це зовсім не знімає, а навпаки, актуалізує завдання критика викривати і відзначати навіть найменші відступи і хитання в цьому напрямі. Треба також розуміти, де й коли застосовувати різні методи критики. Підходити і до Винниченкової „Сонячної машини“ зі звичайними критеріями „товариської“ критики — це вже більше навіть, ніж помилка. Такі явища в своєму колі марксистська критика мусить рішуче переборювати, розглядаючи цю справу, як глибоко принципову.

ЛЕОН БАЗАЛЬЖЕТ

В перших числах січня в Пиринеях помер французький критик, журналіст та перекладач, один з редакторів „Europe“ та „Monde“, співробітник „Humanité“ — Леон Базальжет. Преса ані французька, ані взагалі европейська не відгукнулась на цю втрату силою некрологів та статтів, як то буває звичайно після смерти будь-якого відомого літературного діяча. Коротенькі повідомлення в кількох журналах та теплі спогади про нього його друзів на сторінках „Monde“ — це все, чим відзначено в пресі його смерть. Це зрозуміло. Базальжет ніколи не належав до тих людей, які примушують багато говорити про себе і підчас життя і після смерти. Як критик, він завжди більш старався здобути успіху якомунебудь маловідомому, але на його думку талановитому письменникові, ніж звернути увагу на себе самого. Як перекладач, він ховався за прізвищем того, чиї твори він перекладав. А тимчасом, і своєю особою і характером своєї літературної діяльности Базальжет далеко не був маленькою незначною людиною. Він був одною з найяскравіших і найцільніших індивідуальностей серед тієї групи лівих письменників Франції, що купчилась навколо журналів „Humanité“, „Europe“, „Monde“. Інтернаціоналіст в найглибшим змісті цього слова, крайній антиімперіяліст за своїми

політичними поглядами, один з тих небагатьох письменників Франції, що не захопився загальним „воєнним" настроєм і сміливо проголосив свій протест проти світової війни, один з небагатьох же письменників, що з перших днів Жовтневої революції відкрито заявив себе її прихильником — такий був Базальжет людина, і це його „я" відбивалося на всій його літературній діяльності, від маленької критичної замітки до великого перекладу.

Найбільша частина літературної праці Базальжета складалася з праці журнальної. 1896 року він вже працює в інтернаціональному часописі „Société Nouvelle", широко відкрітім для всіх літературних напрямків з соціялістичним ухилом. Видавався журнал у Бельгії, країні найменш націоналістичній для того часу, під керівництвом Фернанда Бруеза. Бруез умів, як ніхто, відшукувати молоді таланти. Він перший відкрив Базальжета, і саме в його органі почав вперше друкуватися Анрі Барбюс. Співробітництво в „Société Nouvelle" мало великий вплив на характер дальшої літературної діяльности Базальжета. Тут виявив він вперше своє інтернаціональне ставлення до літератури, свій соціялізм, ширший від соціял-демократичної робітничої партії Бельгії того часу, свій протест проти упривілейованого становища інтеліґента. Вся дальша праця Базальжета проходила в цьому напрямку. Він співробітничав майже тільки в лівих журналах інтернаціонального характеру і був одним з найвпертіших пропаґандистів інтелектуального зближення народів. Він був одним з головних співробітників „Clarté" ; вкупі з Рене Аркосом був редактором „Europe", де завідував найважливішим в цьому інтернаціональному органі чужоземним відділом ; співробітничав у „Humanité, приміщуючи там щотижневі огляди чужоземного культурного життя ; нарешті був членом редакційного комітету „Monde". Важко навіть взяти на облік все, що зробив Базальжет для ознайомлення широких кіл французького читача з чужоземною літературою. Все, що з'являлось видатного в літературі всіх країн, всі помітні літературні течії, зокрема ті, що відповідали його поглядам, знаходили собі відбиток на сторінках його критичних оглядів. Один з перших він познайомив французького читача з молодими американськими письменниками Шервудом Андерсоном, Дрейзером. Перший зробив відомими у Франції імена Бабеля і Зозулі.

З незрівняною чуткістю умів він вишукувати маловідомих, але талановитих письменників, висувати їх своїми статтями, популяризувати серед широкого читача. І при всім тім він ніколи не був тільки „докладним реєстратором" явищ літературного життя. Все, що виходило з-під його пера, було перейнято його поглядами, його настроєм.

Поруч з журнальною працею і цілком відповідаючи їй, йшла й діяльність Базальжета, як перекладача. І тут він був вірний собі, своєму напрямку. Він давав переклади тільки тих творів світової

 літератури, що мали більш-менш глибоке соціяльне значіння, були відбитком життя, життя мас зокрема. В своїй колекції чужоземних авторів, що видавало ліве видавництво Ридер, він перший дав переклади на французьку мову молодих соціялістичних письменників Америки. В тім же видавництві вийшли і його переклади бельгійських (фламандських) письменників з широким соціяльним ухилом. Але найбільшою заслугою Базальжета перед французькою літературою є безсумнівно його славетний переклад поезій американського поета Вота Вітмена: „Листя трави“ та „Сторінка журналу“. Найреволюційніший з поетів 19 століття не тільки в Америці, але і в Европі, поет „великого міста, вуличної метушні, невгамовної праці машин, робітничого люду та народніх мас“, пантеїст за своїми філософськими поглядами, пропаґандист рівновартости людей і їх міжнародньої солідарности, — Вот Вітмен був особливо близький Базальжетові. Базальжет знайшов в його творчості так багато власних думок, власних почувань, що, перекладаючи, він ніби творив свій власний твір. Він працював над перекладом десять років, або, краще сказати, за словами одного французького критика, він переживав його всі ці роки.

Роля цих перекладів для французької літератури була надзвичайна. Вплив „Вітменіанства“ помітно в більшій чи меншій мірі на всіх течіях лівої французької поезії. Зокрема ж відбився він на так званім „унанімізмі“, з його поезією великого міста, маси, з його пацифізмом та демократизмом.

Крім перекладів, Базальжет присвятив творчості Вота Вітмена цілу книгу, один з найкращих своїх критичних творів, і, можливо один з найкращих критичних творів про Вітмена взагалі.

Після Вітмена найулюбленішим поетом Базальжета був Верхарн, теж близький йому духом і настроєм, про якого він сказав слова, що якнайбільше підходять до нього самого: „поет, що зумів з однаковою любов'ю підійти до всіх народностей, що влив у свою творчість дух універсалізму, свою найхарактеристичнішу рису“. Книга про Верхарна — це друга велика праця Базальжета.

Нарешті третій його великий твір — це велика праця про північно-американського письменника Генрі Торо, ориґінального, хоч мало відомого письменника, одного з видатних представників ідеалістичної школи, до якої належав і Емерсон.

Так небагато великих творів залишив після себе Базальжет. Але чи можна підрахувати ті численні його огляди, замітки, переклади, за допомогою яких виконував він своє велике діло культурного зближення народів. А в цім саме його найбільша заслуга.

Смерть Базальжета — важка втрата для всесвітньої революційної літератури.

О. П.

ХРОНІКА

ДЕКЛЯРАЦІЯ „НОВОЇ ҐЕНЕРАЦІЇ“ II З'ЇЗДОВІ ВУСПП'у В СПРАВІ БЛЬОКУ МІЖ ВУСПП І ВУАРКК

Всеукраїнська Асоціяція робітників комуністичної культури (ВУАРКК), об'єднана навколо журналу „Нова Ґенерація“, має заявити II-му З'їздові ВУСПП'у таке:

1. Сьогоднішня літературна ситуація на Україні, що характеризується насамперед зростанням так зван. правої небезпеки, настирливо ставить перед нами питаня про активну консолідацію пролетарських сил у галузі мистецтва. Власно кажучи, потребу такої консолідації „Нова Ґенерація“ деклярувала ще в № 1 за 1927 р., проте здеклярована ця консолідація не була здійснена, принаймні не була погоджена діяльність цих двох організацій пролетарської культури. Тут треба зазначити, що така непогодженість, мимо того, що вона була послабляючим чинником у зміцненні пролетарського сектору української культури, що й знаменувалось низкою полемік між окремими представниками обох організацій, і ці полеміки, що іноді забирали досить гострих форм, не могли не позначитися, з одного боку, на координації устремлінь обоїх організацій, а з другого — суспільна думка по свойому сприймала взаємовідношення обох організацій, намагаючись розуміти їх, як організації одну одній ворожі.

Коли ще недавно літературна ситуація на Україні дозволяла розкіш неповної погоджености роботи обох організацій, то зараз справа ходить за якнайтіснішу ув'язку роботи їх обох. Отже ВУАРКК („Н. Ґ.“) пропонує ВУСПП'ові в особі його II-го з'їзду найтісніший контакт у роботі в формі організованого бльоку.

2. Вважаючи, що ВУАРКК („Н. Ґ.“), як пролетарська культурна організація, в напрямку національному й теоретичному являє собою один з двох дискусійних напрямків сучасної стадії пролетарської культури, ми пропонуємо поміж обома організаціями запровадити принцип соціялістичного змагання, що тільки воно покаже, які напрямки в сучасній пролетарській культурі ведуть уперед, а які назад, і сприятиме створенню генеральної лінії пролеткультури.

В „Н. Ґ.“ припиняється друком матеріяли, розраховані на компреметацію ВУСПП'у в цілому або окремих представників його. Полемічна і критична робота наша скеровується в напрямок дружньої самокритики.

3. ВУАРКК („Н. Ґ.“) вважає за потрібне обговорити питання про взаємовідносини теоритичної плятформи обох організацій пролетарської культури. ВУАРКК („Н. Ґ.“) має тут заявити таке: теоретична

плятформа пан - футуризму на сьогодні далеко не цілком сходиться з теоретичною плятформою ВУСПП'у (проблема форми та зміст, проблема про майбутнє мистецького проґресу і питання про ролю мистецкого твору, далі питання про ролю окремих мистецтв і т. інш.). Але ж плятформа „Н. Ґ." не є плятформа російського ЛЕФ'у, теорія „Н. Ґ." побудована з обхватом мистецького процесу в цілому, як у числі, так і в обсязі. З другого боку, ВУАРКК („Н. Ґ.") вважає, що практична і теоретична робота ВУСПП'у на сьогодні відповідає потребам широких робітничих мас і наші шляхи надалі мусять зійтися в генеральній лінії пролетарської літератури і культури в цілому.

ВУАРКК („Н. Ґ.") вважає, що ні про яке ліквідаторство літератури не може бути мови, справа тільки в відповідному цілевому переформуванні її. Отже в основі, а також на фронті масової роботи, а надто в сучасний момент не може бути мови про принципову ворожість поглядів ВУАРКК („Н. Ґ.") та ВУСПП'у. Так само і щодо досвідчої роботи товаришів з „Н. Ґ." ; остання вважає, що ця робота є по суті взаємним зустрічним рухом між нами й вами.

4. Отже в основі принцип братнього співробітництва обох організацій пролетарської культури треба визначити так: сумісна робота і боротьба проти антипролетарських культурних сил і напрямкова робота кожної з цих двох організацій в своєму пляні під знаком соціялістичного змагання. В галузі спільної масової роботи ми пропонуємо створити масовий журнал спільними силами обох організацій з притягненням відповідних культурних сил.

Керівнича колеґія ВУАРКК

МИХАЙЛЬ СЕМЕНКО
ДАН СОТНИК
ОЛ. ПОЛТОРАЦЬКИЙ

ДЕКЛЯРАЦІЯ ВУСПП

З великою увагою і не меншим задоволенням другий з'їзд ВУСПП'у вислухав декляpацію „Нової Ґенерації".

Прагнучи об'єднання пролетарських революційних сил на літературному фронті, ВУСПП своєчасно вживав практичних заходів до здійснення цього завдання, популяризуючи оголошене компартією гасло федерації радянських революційних письменників та встановлюючи безпосередньо тісні зв'язки в практичній роботі з тими літературними організаціями, що поділяли основні ідеологічні і принципові засади пролетарської літератури і в своїй мистецькій практиці займали спільні з ВУСПП позиції. Такі тісні зв'язки і спільна робота існувала і існують поміж ВУСПП та найближчою до нас літературною організацією, братньою нам спілкою комсомольських письменників „Молодняк". Також зв'язки встановлено з організацією, що, поділяючи, як і ВУСПП,

постуляти нашої партії в галузі літератури, разом з нами будує революційну і пролетарську літературу,—зі спілкою революційних селянських письменників „Плуг“.

Маніфестуючи ще раз перед пролетарським суспільством свою товариську єдність зі згаданими братніми організаціями, а також прагнучи встановити зв'язки і з іншими революційними радянськими організаціями, з'їзд відзначає, як факт серйозної позитивної ваги, бажання „Нової Ґенерації“ спільними зусиллями творити потрібні пролетарській диктатурі мистецькі літературні цінності, спільними лавами брати участь у соціялістичному наступі на клясові ворожі позиції.

Наявність теоретичних розходжень поміж „Новою Ґенерацією“ та ВУСПП в оцінці шляхів та перспектив розвитку мистецького та літературного процесу, а також у методах безпосередньої мистецької практики зумовлює собою дальшу полеміку поміж ними і взаємну критику теоритично принципових позицій кожної з них.

Одначе з'їзд вважає, що критика і полеміка повинна провадитись у товариському тоні і мати на меті саме принципові позиції чи помилки тієї чи тієї організації, і ніяк не збиватися на безпринципну лайку, особисті порахунки й дріб'язкову причіпливість. Обидві сторони повинні пам'ятати, що зайве загострення взаємин чи послаблення сил однієї з організацій протирічить інтересам обох і перш за все — успішному ефектові спільного соціялістичного наступу, посилюючи водночас позицію ворогів.

Отже, підходячи до завдань співробітництва поміж обома організаціями, з'їзд сподівається, що група та її орган „Нова Ґенерація“ в дальшій своїй роботі зуміє довести усвідомлення від неї цих засад і уникатиме всього того, що заважало б співробітництву і послаблювало б його позитивний для мас пролетарського споживача ефект.

З'їзд вітає нового спільника в боротьбі і доручає новому секретаріятові ВУСПП'у пророблти всі ті практичні завдання, що виникають з зафіксованого з'їздом факту встановлення соціялістичного співробітництва поміж обома організаціями, а саме докладніше обговорення дискусійних програмових моментів від обох організацій в оцінці генеральної лінії пролет. культури і літератури. (Оплески).

КЕРІВНІ ОРГАНИ ВУСПП

На вечірньому засіданні II-го з'їзду ВУСПП 31-го травня ц. р. після звітів Ревізійної та Мандатної Комісій обрано керівні органи ВУСПП'у та Редколеґії журналів „Гарт“, „Красное Слово“, „Проліт“ та „Літературної газети“.

1. До Ради ВУСПП обрано 19 чоловіка: т.т. І. Микитенко, В. Коряк, І. Ю. Кулик, І. Кириленко, А. Дикий, П. Усенко, М. Доленґо, А. Руттер (Харків), Б. Коваленко, Іван Ле, А. Клоччя, М. Терещенко, С. Щупак,

 Я. Савченко, І. Фефер, (Київ), В. Миколюк (Одеса), Я. Городський (Миколаїв), Г. Баглюк (Донбас).

2. До Секретаріяту ВУСПП'у обрато 10 чоловіка: т.т. Микитенко, Кулик, Кириленко, Коряк, Коваленко, Ле, Усенко, Терещенко, Руттер, Фефер.

3. На відповідальних секретарів ВУСПП'у з'їзд одноголосно обрав двох товаришів: першим — тов. Микитенка, другим тов. Кириленка.

4. До Ревізійної Комісії обрано 5 чоловіка: т.т. В. Кузьміч, Наталя Забіла (Харків), Л. Смілянський (Київ), А. Баршт (Одеса), М. Альбертон (Дніпропетровське).

5. Представництво ВУСПП'у до Ради ВОАПП. Обрано 10 чоловіка: т.т. Микитенко, Коряк, Кулик, Ле, Усенко, Коваленко, Кириленко, Терещенко, Фефер, Руттер.

6. До складу Редколегії журналу „Гарт" обрано 5 товаришів: І. Кириленко, В. Коряк, І. Кулик (відповідальний редактор), І. Микитенко, С. Щупак.

7. До складу редколегії журналу „Красное Слово" обрано 5 чоловіка: т. т. Г. Баглюк, Я. Городський, М. Доленго, С. Радугин, О. Руттер (відповід. редакор).

8. До складу Редколегії журналу „Проліт" (еврейської секції ВУСПП) обрано 5 товаришів: І. Фефер (відповід. редактор), А. Абчук, Ш. Епштейн, Д. Гофштейн, Лівітан.

9. До складу Редколегії „Літературної газети" обрано 7 товаришів: Б. Коваленко (відповід. редактор), В. Коряк, Іван Ле, Я. Савченко, М. Терещенко, Л. Смілянський, С. Щупак.

Далі друкуватимемо матеріяли II-го з'їзду Всеукраїнської Спілки Пролетарських Письменників.

Видає: Періодсектор ДВУ Відповідальний ред. І. Ю. Кулик

ЗМІСТ